
WILLEMIJN WILGENHOF
IN
Hoe een Belgische
GODS
documentairemaakster
NAAM
naar religie kijkt

Inleiding

De serie In Godsnaam, gemaakt door Annemie Struyf, wordt tot op vandaag opgevoerd als een voorbeeld van hoe je goede, eerlijke interculturele televisie maakt. Op dinsdag 26 januari 2010, de dag na de eerste uitzending van de documentairereeks op de Belgische televisie, konden we bijvoorbeeld in De Standaard lezen:

> In ‘In godsnaam’ kun je moeilijk op de boodschapper schieten. Annemie Struyf licht het geloof op een integere manier door. (…) ‘In godsnaam’ velt geen oordeel maar wil het ‘zachte en het harde gezicht’ van elke godsdienst tonen. Het maakt dat zowel de grootste ketter als de vurigste gelovige in dit programma een blauwdruk van zijn overtuigingen zal terugvinden. Het bevestigt wat we willen horen en laat ons de vrijheid om de ogen te sluiten voor wat we niet willen zien. Maar zo gaat dat met programma’s die een eerlijk beeld schetsen: we boetseren de docureeks tot de fictie van onze eigen verwachtingen.[1]

In dit citaat wordt de serie omschreven als ‘integer’, als een docureeks waarbij je ‘moeilijk op de boodschapper kunt schieten’. Tegelijkertijd wordt er gesteld dat het programma bevestigt ‘wat we willen horen’, aangezien dat gebeurt met programma’s die ‘een eerlijk beeld schetsen’. Op het moment dat een documentaire over religie door een krant als eerlijk

omschreven wordt, gaan er bij mij als onderzoeker minstens vijf alarmbelletjes rinkelen. Een ‘eerlijk’ beeld, wat is dat precies?

Regelmatig zien we in het Westen de opvatting voorbij komen dat ‘onze media’ vrij zijn, onafhankelijk en objectief. Onze media zouden niet gekleurd zijn, en bovenal de waarheid vertellen. Deze opvatting brengt zijn eigen gevaren met zich mee: hoe meer we er van overtuigd zijn dat de Westerse media de waarheid vertellen, en niets anders dan de waarheid, hoe minder kritisch we naar deze media zullen kijken. Het idee dat een nieuwsbericht, of een documentaire, ergens ‘het ware gezicht’ van kan laten zien is echter een misvatting. Een documentaire, net zoals ieder verhaal of artikel, wordt immers altijd in een specifieke context en met een bepaalde achtergrond gemaakt. Waarom is het nu bijvoorbeeld van belang om een documentaire te maken over religie?

Daarnaast is het belangrijk je te realiseren dat een documentaire een onderwerp altijd vanuit een bepaalde invalshoek zal belichten. De makers van een documentaire brengen hun eigen perspectief op een thema, en komen bovendien zelf voort uit een bepaalde maatschappij, waarin ze een eigen positie innemen – elk met zijn normen, waarden en ideologie.

Tot slot bevinden ook de kijkers zich in hun eigen sociale context en zullen ze een documentaire ontvangen in relatie tot hun kennis over het onderwerp en het heersende maatschappelijke debat hierover.

Betekent dit dat we dan helemaal niks meer kunnen laten zien, dat alles dan slechts een mening wordt? Nee, ook dat is te ver doorgeschoten. Binnen de journalistiek zijn er bepaalde regels opgesteld, zoals bijvoorbeeld ‘hoor en wederhoor’. Niet dat het item daarmee automatisch objectief en neutraal wordt, uiteraard niet, maar met dit soort regels kun je het wel net iets meer benaderen. En voor een documentairereeks gelden er soortgelijke regels. Neutraliteit kun je bijvoorbeeld benaderen door te benoemen in welke context een item gemaakt wordt, vanuit welke

invalshoek er naar een onderwerp gekeken wordt, en met welk doel. Dat klinkt op het eerste gezicht misschien wat vergezocht, maar het is goed om je te bedenken dat met een onderwerp zoals religie dit zeker vereist is.

Iemands religie hangt samen met iemands wereldbeeld, de manier waarop iemand naar de wereld kijkt. Als je een documentaire wilt maken over het wereldbeeld van iemand anders, over de waarheid van een ander individu, komt daar automatisch je eigen waarheid bij kijken. Zaak is dit te benoemen, en deze invloed zo klein mogelijk te houden.

Daarnaast is religie al jaren een ‘hot item’ in de media. De aandacht voor religie, en dan met name voor islam, is overweldigend. Dagelijks zien we nieuwsberichten in de krant en op tv waarbij religie een zekere rolspeelt. Hoewel een aantal jaren geleden wetenschappers nog claimden dat de Westerse samenlevingen steeds meer seculariseren, is en blijft religie een onderdeel van ons dagelijks leven. Maar wel op een specifieke manier. Religie is in ons land voornamelijk iets van ‘de Ander’ geworden. Bij woorden als ‘religieuze fanatici’ en ‘fundamentalist’ denken we tegenwoordig bijna automatisch aan moslims, en niet meer aan christenen of aan een andere groep gelovigen. Die stereotype beeldvorming heeft dan ook een grote invloed op hoe we een reeks als In Godsnaam zullen begrijpen.

Mediaberichten dragen bij aan de opbouw van een wereldbeeld. Een wereldbeeld waarbij cultuur en religie tegenwoordig voornamelijk gebruikt worden om ‘de Ander’ te omschrijven. Deze focus op religie is geen toeval, maar het gevolg van een historisch gegroeid en politiek-ideologisch verhaal. Er wordt regelmatig een wereldbeeld gepresenteerd, waarin je aan de ene kant een ‘Westers, wetenschappelijk en objectief denken’ hebt, dat lijnrecht tegenover een ‘(Midden-)Oosters, onwetenschappelijk en religieus denken’ zou staan. Denk bijvoorbeeld aan de rijen boeken en praatprogramma’s die zijn gevuld met de vraag of

‘islam en democratie’ samen zouden kunnen gaan. Impliciet wordt hiermee gesteld dat religie en democratie een problematische combinatie opleveren. Alsof gelovigen niet ook democratisch zouden kunnen zijn. De vraag of democratie samen kan gaan met het christendom daarentegen heb ik nog niet eerder gesteld zien worden in een discussieprogramma. We zien dat er een problematisch beeld gecreëerd wordt van ‘de Ander’, dat vervolgens gebruikt wordt om ‘de Ander’ daarmee te verlagen en uit te sluiten ten opzichte van onze eigen positie.

Op het moment dat je besluit een documentaire te maken over religie, dan maak je dit niet in het luchtledige, maar verhoud je je op een bepaalde manier tot dit huidige debat. Het is interessant om te bekijken in hoeverre deze tegenstelling tussen dat ‘Westerse, objectieve denken’ en het ‘Oosterse, onwetenschappelijke denken’ terug komt in de documentairereeks In Godsnaam. Hoewel De Standaard van mening is dat de documentairereeks een integer en eerlijk beeld geeft, een ‘blauwdruk voor elke gelovige’, zal ik in dit boek zeer zeker wel de boodschapper afschieten. Immers, in dit programma zijn de boodschapper en haar boodschap onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Voor u ligt een analyse van de eerste documentairereeks In Godsnaam, gemaakt door Woestijnvis en in opdracht van de VRT. In deze documentairereeks gaat Annemie Struyf op bezoek bij verschillende (groepen) mensen die een bepaalde levensovertuiging hebben, en – volgens de serie – ‘in godsnaam’ een ‘radicale levenskeuze’ hebben gemaakt. In de totaal negen afleveringen, uitgezonden tussen 25 januari 2010 en 22 maart 2010, zie je het resultaat van Annemies[2] veldwerk, waarbij ze negen keer gedurende één week met een gelovige of een groep gelovigen heeft meegelopen. Zo leeft ze voor een week in een christelijk klooster en in een boeddhistisch klooster, in een hindoeïstische ashram, reist ze naar een joodse nederzetting in Israël, een boeddhistisch

trainingscentrum en een Hare Krishna-gemeenschap in België, en gaat ze op bezoek bij een vriendin in islamitisch Senegal.

Met elke week meer dan een miljoen kijkers heeft In Godsnaam in het voorjaar van 2010 een belangrijke positie ingenomen in het medialandschap, en daarmee in het maatschappelijke debat over religie. Uit het citaat in De Standaard blijkt bovendien dat de serie gezien wordt als een voorbeeld waarbij godsdiensten op een integere manier worden doorgelicht. In deze analyse wil ik kijken in hoeverre dit oordeel terecht is. Hoewel de documentairereeks op het eerste gezicht inderdaad als relatief 'neutraal' overkomt, zoals De Standaard ook doet vermoeden, zijn er toch een aantal fundamentele fouten aan te wijzen, die grote gevolgen hebben voor het beeld van de verschillende religies dat aan de kijker gepresenteerd wordt. In deze analyse zal ik onderzoeken welk beeld er in de documentairereeks van de verschillende religies neergezet wordt, en op welke manier Annemie Struyf hier invloed op heeft gehad. Dit beeld zal ik onderzoeken door allereerst te kijken naar de manier waarop het doel en het kader van deze documentairereeks gepresenteerd wordt en welke gevolgen dit heeft voor de kijker. Daarna zal ik per godsdienst kijken naar het beeld dat Annemie schetst van deze godsdienst. Tot slot zal ik concluderen welk beeld Annemie heeft neergezet van religies, in relatie tot het heersende discours. De vragen die centraal staan binnen mijn analyse, zijn:

1. Op welke manier stuurt Annemie Struyf tijdens de opnames en de interviews de presentatie van de verschillende religies? (Onder andere door het type vragen dat ze stelt, haar reacties, mimiek, etc.)
2. Op welke manier is er na de opnames sturing gegeven aan de presentatie van de verschillende religies, onder andere door:
    - de keuzes in wat er uitgezonden wordt en wat niet (welke thema's staan centraal)

- welke kenmerken er aan de verschillende godsdiensten worden toegeschreven (onder andere door de voice-over)

Voor de analyse heb ik voornamelijk de praktische richtlijnen gevolgd uit Jef Verschuerens Engaging with language use and ideology: pragmatic guidelines for empirical ideology research. Ideologisch gezien sluit ik me voornamelijk aan bij de traditie van onder andere Jan Blommaert, professor Afrikaanse taalkunde en sociolinguïstiek, verbonden aan de Universiteit van Tilburg. De methode waarmee ik het beeld onderzoek dat door deze documentairereeks neergezet wordt, wordt critical discourse analysis genoemd, ofwel kritische discoursanalyse. Een van Blommaerts belangrijkste argumenten is dat we naar ideologie, macht en taalgebruik moeten kijken binnen de context van een geglobaliseerde wereld. Hij definieert discours als taal-in-actie: taal is niet iets abstracts, maar iets dat zijn functie en betekenis heeft in het echte sociale leven. Dit hoeft niet alleen taal met woorden te zijn, maar ook symbolisch betekenisvol gedrag. Denk hierbij aan het gebruik van beelden, symbolen, etc. Zoals Blommaert schrijft in zijn boek Discourse. A Critical Introduction: 'Discourse to me comprises all forms of meaningful semiotic human activity seen in connection with social, cultural and historical patterns and developments of use.'[3] Het draait dus om alle betekenisvolle semiotische vormen van menselijke activiteit, gezien in relatie tot sociale, culturele en historische patronen en ontwikkelingen. Bovendien vindt discours plaats binnen een specifieke context van tijd en plaats: een krantenartikel op de voorpagina heeft een andere impact dan eentje op pagina acht, en een kritisch stuk over de maatschappelijke status van joden heeft tegenwoordig een andere betekenis dan zeventig jaar terug. De specifieke context is van invloed op de betekenis van discours. In het kader van dit boek is het goed om alvast te bedenken dat datgene wat je in het huidige mediadebat over de islam zegt, een andere impact zal hebben dan wanneer je iets zegt over het hindoeïsme. Hier kom ik later op terug.

Daarnaast is het belangrijk om te zien dat discours sociaal van aard is. Het is belangrijk voor mensen, aangezien je discours gebruikt om elk aspect van je sociale, culturele en politieke omgeving betekenisvol te maken. Maar ook deze betekenisgeving gebeurt binnen een bepaalde context en is aan strikte regels verbonden. Zo zijn er taalkundige regels (noem een stoel nooit 'auto' of 'vogel') en sociaal-culturele regels (bijvoorbeeld voor wanneer je iets 'mooi' of 'problematisch' mag noemen). Deze regels kunnen niet door iedereen op dezelfde manier gebruikt worden. Denk bijvoorbeeld aan het typische taalgebruik in de rechtszaal: niet iedereen kan de juiste woorden, de juiste toon en de juiste grammatica gebruiken om respectvol over te komen binnen de sociale context van de rechtszaal. Daarom is het van belang om naar de sociale verschillen in het gebruik van discours te kijken.[4]

Blommaert richt zich op de manier waarop taal ons inzicht kan geven in de diepere machtsstructuren, door te beargumenteren dat critical discourse analysis voornamelijk een analyse moet zijn van de effecten van macht, wat macht doet met mensen, groepen en samenlevingen en welke gevolgen dit heeft. Zo schrijft hij:

> It is not enough to uncover the social dimensions of language use. These dimensions are the object of moral and political evaluation, and analyzing them should have effects in society: empowering the powerless, giving voices to the voiceless, exposing power abuse, and mobilizing people to remedy social wrongs.[5]

Dat laatste hoop ik in dit boek te doen, al is het maar een kleine bijdrage. Om niet dezelfde fout te maken als waar ik later Annemie van zal betichten zal ik tot slot mijzelf introduceren: ik ben een blanke vrouw van 26, afkomstig uit een provinciestad in Nederland, en heb een vrij links georiënteerde politieke visie. Ik ben de dochter van een agnostische onderwijzeres en een christelijke administratief medewerker van een

gerechtshof. Ik ben hoogopgeleid, met een bachelordiploma in Godsdienstwetenschap en een research masterdiploma in ‘Religion and Culture in Conflict and Peacebuilding’.

Als onderzoeker houd ik mij daarnaast aan bepaalde dominante sociale opvattingen, zoals dat je argumenten moet geven voor je uitspraken, en dat je bevindingen in context moet plaatsen, zoals die van de geschiedenis en van machtsrelaties. Doordat ik wetenschappelijke artikelen kies van bepaalde auteurs en andere artikelen niet noem, doordat ik een specifieke serie kies om te analyseren, en niet een andere, stuur ook ik in mijn presentatie. Deze sturing kan op zich geen kwaad. Het is echter zaak de sturing te verantwoorden en inzicht te geven in de gemaakte keuzes. Het resultaat is dus geen ‘waardevrije wetenschap’ (voor zover dat mogelijk is), maar wel een poging om het huidige heersende ideologische discours, waar deze documentaire een voorbeeld van is, zo objectief als mogelijk in kaart te brengen en kritisch te bekijken.[6] Voordat ik dit echter kan doen, zal ik eerst naar het huidige mediadebat over religie kijken, om te begrijpen binnen welke context Annemie Struyf de serie In Godsnaam heeft gemaakt.

[1] De Standaard, In godsnaam, dinsdag 26 januari 2010, http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20100126_055

[2] Doordat Annemie Struyf zo’n centrale rol inneemt in de serie en in haar veldwerk, voelt het geforceerd om haar ‘mevrouw Struyf’ te noemen. Haar achternaam komt niet ter sprake in de serie, haar voornaam wel. Om de bespreking niet onnodig abstract te maken zal ik haar in dit artikel Annemie noemen, in lijn met de documentairereeks.

[3] Jan Blommaert, Discourse. A Critical Introduction (Cambridge en New York, 2005) 3.

[4] Deze voorbeelden zijn ontleend aan Jan Blommaert, Discourse. A Critical Introduction (Cambridge en New York, 2005) 4.

[5] Jan Blommaert, Discourse. A Critical Introduction (Cambridge en New York, 2005) 25.

[6] Deze zin is ontleend aan Ico Maly, Cultu(u)renpolitiek (Antwerpen en Apeldoorn, 2007) 18.

Het huidige debat over religie en de rol van de media

Religie staat de laatste jaren (weer) volop in de schijnwerpers. Dit is niet zomaar een toevalligheid, maar een historisch gegroeid maatschappelijk en ideologisch fenomeen. Na de val van de Berlijnse Muur in 1989 zien we dat de aandacht voor religie fors is toegenomen. Voor de val van de Muur werd de wereld voornamelijk ingedeeld in twee kampen. Aan de ene kant stond het vrije Westen, aan de andere kant de Sovjet Unie. Met de val van het Sovjet Rijk werd het idee van de bipolaire wereld langzaamaan vervangen door een nieuw wereldbeeld: eentje waarbinnen culturen tegenover elkaar staan. De nieuwe tegenstelling tussen mensen wordt niet meer veroorzaakt door iemands economische opvattingen of socio-economische achtergrond, maar tot welke cultuur je behoort. Cultuur verving concepten zoals ideologie, macht en machtsongelijkheid om de wereld te verklaren.

Het bekende boek van Samuel Huntington, The Clash of Civilisations and the Remake of the World Order, is een makkelijk voorbeeld om deze ontwikkeling te kunnen duiden. Huntington deelt de wereld in in zeven of acht verschillende culturen – hij twijfelde of Afrika eigenlijk wel een cultuur heeft. Zijn presentatie van culturen komt sterk overeen met het oude concept van ‘ras’: hij presenteert culturen als homogene groepen

mensen, die dezelfde normen en waarden delen. Deze homogene groepen staan bovendien lijnrecht tegenover groepen met een andere cultuur. Iemands geboorteplaats bepaalt dus welke cultuur iemand meekrijgt, en dus welke normen en waarden iemand zal hebben. En aan deze determinatie is geen ontsnappen aan, de cultuur zit als het ware in je genen. Bovendien presenteert Huntington een wereld waarbij verschillen alleen tussen culturen bestaan. De verschillen binnen een cultuur laat hij wegvallen, en ook voor een culturele identiteit die aan verandering onderhevig is, is geen plaats. Bovendien worden nu ook economie en politiek regelmatig bekeken vanuit de cultuur van een land.

Stel je nu eens een gesprek voor tussen twee mensen. De ene is een arme fabrieksarbeider uit Vorst, en de ander is de vrouw van een goed verdienende directeur uit Amsterdam. Wat voor type gesprek zullen deze twee mensen hebben? De grote, met modder besmeurde schoenen van de arbeider op het hoogpolige witte tapijt van de vrouw op stand. Ik refereer even naar stereotypen, maar je ziet het beeld voor je. Als je het hebt over een clash of civilisations, dan zie je die zeker ook binnen een cultuur, tussen verschillende sociale klassen, elk met zijn eigen normen en waarden. Maar de economische verklaringen zijn door de jaren heen vervangen door culturele opvattingen, waarbij cultuur op zichzelf is gaan staan. Cultuur is de bril geworden waarmee we naar de wereld kijken. Hoewel Huntington de wereld in zeven of acht culturen heeft ingedeeld, is het idee van een clash of civilisations bovendien voornamelijk gebruikt om de relatie tussen het Westen en ‘de islam’ aan te geven. Hier zien we dat de concepten van religie en cultuur vaak door elkaar heen lopen. Iemands cultuur lijkt voornamelijk bepaald te worden door iemands religie, tenminste, als we het over de islam hebben. De Westerse cultuur lijkt voornamelijk democratisch en vrij te zijn.

De nadruk op religie en cultuur heeft sterk de overhand gekregen, zeker ook in de media. Als je vandaag de dag de tv aanzet, en je zapt langs alle

zenders die we tegenwoordig rijk zijn, dan is de kans groot dat je een programma tegenkomt dat op de een of andere manier iets te maken heeft met religie. Ook als we de krant openslaan, zien we dat religie een prominente plek inneemt tussen de nieuwsitems. Wat meteen opvalt, is dat voornamelijk de islam als godsdienst veel aandacht krijgt. Over het boeddhisme en het hindoeïsme horen we bijvoorbeeld veel minder, en dat terwijl dit religies zijn met toch ook zo'n 1,5 miljard ´gelovigen´, evenveel als bij de islam.[1] Waardoor wordt dit verschil in aandacht veroorzaakt?

Een van de redenen waarom de islam zo'n prominente rol speelt in de media, is het feit dat er verschillende zaken aan deze godsdienst gekoppeld worden die er in principe niks mee te maken hebben. Zo zien we bijvoorbeeld zinsconstructies als 'De bomaanslag vond plaats in X, een overwegend islamitisch land.' Als er een bomaanslag plaatsvindt in Rusland of Japan ontbreekt de verwijzing naar de meest voorkomende religie van het land. Religies laten immers geen bommen ontploffen, maar concrete mensen met hun eigen specifieke achtergrond. Ook bij een thema als 'zelfmoordterrorist' denken we tegenwoordig vrijwel automatisch aan de islam. Hoewel jarenlang de meeste zelfmoordaanslagen door de Tamiltijgers[2] gepleegd werden, staat de islam als godsdienst hiermee in de schijnwerpers.[3] Er worden verschillende thema's gekoppeld aan de islamitische godsdienst, waardoor de islam vaak het enige belangrijke identiteitskenmerk of de enige verklaring van 'problemen' lijkt te zijn.

Vaak gebeurt de koppeling op een hele subtiele manier. Zo stond er op 22 oktober 2010 in De Volkskrant een artikel op de economiepagina over verzekeringsmaatschappijen. De kop luidt: 'Turkije is droom van verzekeraars'. Als we het artikel lezen, zien we dat het gaat over de gunstige verzekeringsmarkt in Turkije: '(H)et land kwam heelhuids door de economische crisis, de bevolking is jong en de economie groeit als kool: 5,8 procent in 2009. Door stijgende welvaart neemt bij de groeiende middenklasse de interesse in schade- zorg en pensioenverzekeringen

toe.’[4] Bij het artikel staat een foto afgebeeld van een moskee die opgeknapt wordt. Hoewel het woord islam niet genoemd wordt, en het artikel absoluut niet over religie gaat, heeft de redactie van de economiekatern toch besloten om een foto van een religieus gebouw toe te voegen aan een artikel over verzekeringen. Een Turkse verzekeringsmaatschappij wordt op zo’n moment geassocieerd met de islam, alsof Turks zijn en moslim zijn op hetzelfde neerkomt. De boodschap is duidelijk: de Turkse cultuur is een islamitische cultuur, en zo moet je de verzekeringsmaatschappij ook bekijken.

Afb. 1: Moskee in aanbouw, Egypte. Afkomstig uit eigen archief

Een ander bekend voorbeeld zijn de mediaberichten rondom de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004. Hoewel er niet zo heel veel berichten waren waarbij islam expliciet als oorzaak aangewezen werd voor de moord, werd er wel steeds een link gelegd tussen de moord en ‘islamitische jongeren’. De verschillende nieuwsbronnen hebben er niet voor gekozen om een invalshoek te gebruiken zoals het mislukken van het

onderwijs, de gevolgen van geen middelbare school diploma hebben, of van een lagere socio-economische situatie. Stuk voor stuk hadden het invalshoeken kunnen zijn, maar de media hebben er bewust voor gekozen om de moord te framen vanuit een nadruk op ‘islamitische jongeren’ en ‘moslimterroristen’. Het gevaar van de islam en de moslims werd in de media het hoofdthema, en het interpretatiekader werd beperkt tot enkel ‘de islamitische cultuur’. Alleen de cultuur van de dader kon de oorzaak zijn van zijn daad, niet zijn eventuele labiele karakter of zijn mogelijks miserabele socio-economische achtergrond. Ook het racistische taalgebruik van Van Gogh en het internationale discours over de islam werden amper gezien als interpretatiekader: het was enkel de islamitische achtergrond van de jongen die hem aanzette tot het vermoorden van Theo van Gogh.

We zien dat er niet alleen veel aandacht is voor de islam in de Nederlandse en Vlaamse media, ook politici varen er wel bij; het Vlaams Belang en Geert Wilders met zijn PVV laten zien dat het thema religie hoog op de agenda wordt gezet. Regelmatig wordt binnen het (politieke) debat over religie een beeld naar voren geschoven dat uit gaat van twee werelden: aan de ene kant hebben we onze wereld, en daar staat die van de islam tegenover. Er zou sprake zijn van twee werelden die niet met elkaar te verenigen zijn – een echo van de eerder genoemde ideeën van Huntington. Als scheidslijn tussen de verschillende ‘beschavingen’ staat het concept cultuur centraal. Cultuur lijkt regelmatig te vervallen tot iets dat op zichzelf staat: in plaats van dat mensen elke dag actief vorm geven aan cultuur, worden ze gepresenteerd als ‘geboren in een cultuur’. Cultuur is niet meer iets wat je doet, maar wat je bent. Cultuur wordt natuur, als iets dat in je genen zit.

Bovendien lijken religie en cultuur regelmatig met elkaar samen te vallen. Hieruit volgt dat we voorbeelden zien zoals bovenstaande uit De Volkskrant: een Turks bedrijf wordt geassocieerd met een islamitische

moskee, alsof Turks zijn en islamitisch zijn hetzelfde is. Daarnaast wordt deze identiteit, cultureel of religieus, vaak enorm benadrukt, zeker als het om de islam gaat. Als iemand moslim is, lijkt dit voldoende uitleg over zijn identiteit. Of iemand arm is of rijk, hoog of laag opgeleid, uit de stad of van het platteland komt, lijkt er veel minder toe te doen. Het concept cultuur wordt gebruikt als een alles verklarend begrip. De auteurs van Culturenpolitiek definiëren deze enorme nadruk als 'een bipolair politiek discours dat cultuur verheft tot de motor van de wereld en de aandacht afleidt van socio-economische oorzaken, macht en machtsverhoudingen.'[5] Iemands cultuur, en vaak daarmee iemands religie, is tegenwoordig alleszeggend voor wie iemand is. Iemands sociale en economische achtergrond en iemands machtspositie, lijkt er steeds minder toe te doen.[6] Zo schrijft Ico Maly in De Beschavingsmachine over de werking van cultuur als alles verklarend begrip:

> Het concept cultuur neemt in het discours over de multiculturele samenleving een centrale plaats in. Het wordt gehanteerd om de meest uiteenlopende zaken te verklaren: machistisch gedrag van allochtone jongeren, hun slechte schoolresultaten, hun plaats op de arbeidsmarkt, maar ook terrorisme, onderdrukking van de vrouw of criminaliteit. Cultuur, en zeker 'hun' cultuur, wordt bovendien gezien als een statisch gegeven. Dit houdt in dat mensen die hier geboren zijn, nog steeds gezien worden als producten van 'hun' cultuur en niet als deel van 'onze' cultuur. (…) Opeens zijn allochtonen die hier geboren zijn, geen deel meer van 'onze samenleving'. 'De cultuur' van hun ouders of grootouders wordt voorgesteld als een geheel dat biologisch gereproduceerd wordt. Dergelijk cultuurbegrip heeft niets te maken met de realiteit, met hoe cultuur dag in, dag uit gemaakt wordt. Het is integendeel een politiek wapen dat allochtonen een identiteit opkleeft, hen stigmatiseert en uiteindelijk uitsluit. Cultuur is hier geen

> beschrijvend instrument meer, maar een concept dat deel uitmaakt van een politiek-ideologisch project dat onze samenleving vorm wil geven.[7]

Hoewel deze culturele verbeelding van de wereld een politiek fenomeen is, spelen de media een grote rol bij het neerzetten van dit beeld. De media hebben een grote invloed op de manier waarop wij kennis vergaren en ons een beeld vormen over de wereld. In veel hedendaagse Westerse industriële samenlevingen kijken volwassenen gemiddeld tussen de 20 en 25 uur per week televisie.[8] Of, nog preciezer: in Vlaanderen werd er in 2009 gemiddeld 3 uur per dag televisie gekeken.[9] Dit is naast het aantal uur dat mensen besteden aan internet, radio, en het lezen van boeken. Veel van wat we ‘weten’ is het gevolg van een consensus met andere mensen over wat ‘waar’ is. Zo hebben we bijvoorbeeld kennis over landen waar we nog nooit geweest zijn, over tijdperken waarin we zelf niet hebben geleefd, en over de uiterste hoeken van het heelal, die we niet met het blote oog kunnen zien. Hoewel u waarschijnlijk nog nooit de president van Amerika in het echt een hand heeft mogen geven, voelt u op uw klompen aan dat er iets mis gaat als ik zeg dat de afgebeelde foto hiernaast een foto is van de president van Amerika. U wéét dat het niet de juiste foto is, en toch kunt u dit eigenlijk niet zeker weten: u heeft de president van Amerika immers nog nooit in levenden lijve gezien. Het beeld dat een ieder van ons heeft van de wereld en al wat er in is, is over het algemeen dus niet enkel gebaseerd op persoonlijke ervaringen. Doordat media ons beelden leveren van de wereld, tegenwoordig zelfs letterlijk, spelen ze een grote rol bij het vestigen van een dominant begrip van de wereld.

Afb. 2: Will Smith [10]

Met de ontwikkeling van massamedia, waarbij mensen niet meer dezelfde fysieke locatie hoeven te delen, is de verspreiding van deze beelden enorm vergroot. Mensen hoeven niet meer dezelfde sociale context te delen, waardoor mediaboodschappen miljoenen individuen kunnen bereiken die niets anders met elkaar hoeven te delen dan het feit dat ze massamediaboodschappen kunnen ontvangen.[11] Zoals Karl Marx al stelde, hangen de dominante opvattingen van een samenleving samen met de opvattingen van de dominante sociale groepen van die samenleving, aangezien zij de macht hebben om het dominante wereldbeeld te definiëren. Op deze manier kunnen ze hun definities als natuurlijk en onbetwistbaar presenteren. Het is belangrijk om te zien dat het hier niet ‘slechts’ om wereldbeelden en begrippen draait. Mensen baseren hun gedrag deels op deze beelden, en de mogelijkheid voor serieuze mediagebaseerde consequenties is groot.[12] Denk hierbij bijvoorbeeld aan het inmiddels klassiek geworden voorbeeld van de ‘Deense cartoonrellen’, maar ook het recentere voorbeeld van de mediahype

rondom de ‘Ground Zero Mosque’ laat zien hoe mediaboodschappen serieuze consequenties kunnen hebben voor mensen hun dagelijks leven.

Beeldvorming, commercialisering en macht

Uit bovenstaande blijkt al dat de islam vaak ‘gehyped’ wordt als onderwerp. De afgelopen decennia zijn de media bovendien enorm gecommercialiseerd. Hierdoor worden de gekozen onderwerpen meer en meer afgestemd op wat de meeste winst zal opleveren, zowel in geld als in kijkcijfers. Wasif Shadid, hoogleraar interculturele communicatie aan de Universiteit van Tilburg, wijst er op dat er een sterke wisselwerking is tussen de media en mediagebruikers. In zijn artikel Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën schrijft hij:

> Enerzijds beïnvloeden de media de mediagebruikers vooral wanneer het gaat om informatie over nieuwe onderwerpen, en anderzijds zijn de media geneigd die onderwerpen te selecteren en te presenteren, waarvan ze veronderstellen dat die door de mediagebruikers belangrijk worden gevonden. De media zijn met andere woorden meer dan alleen een doorgeefluik van informatie.[13]

Shadid benoemt dat de media niet alleen een doorgeefluik zijn, maar ook een aanjager van het publieke debat. Specifiek over de islam schrijft hij dat Westerse media op veel verschillende manieren tekort schieten in hun verslaggeving over moslims (en over allochtonen in het algemeen). Dit heeft tot gevolg dat hun negatieve imago in stand gehouden wordt, en zelfs wordt versterkt. Shadid benoemt vier belangrijkste tekortkomingen van de Westerse media in hun berichtgeving over moslims:

1. De simplificatie en afstandelijkere presentatie van de islam
2. Het problematiseren en stigmatiseren van de groepen in kwestie
3. De deling van de samenleving in een ‘wij’ en een ‘zij’

4. De verwaarlozing van hun participatie in de media en het ontbreken van hun visie daarin

Shadid constateert dat de berichtgeving over de islam voornamelijk plaatsvindt op een manier waarop de samenleving in een wij en een zij ingedeeld wordt, waarbij de islam als iets van 'de Ander' is. 'De Ander' wordt bovendien tot een probleem verheven, terwijl er in de media weinig ruimte is voor moslims om dit stereotype beeld te ontkrachten.[14] We krijgen vaker niet-moslims te zien die op tv vertellen wat de islam nu precies inhoudt, dan dat we daadwerkelijk moslims aan het woord zien.

Een ander interessant onderzoek in dit verband is van E. Poole uit 2002. In Reporting Islam: Media and representations of British Muslims benoemt Poole dat Britse journalisten de multiculturele samenleving vooral in termen van een botsing tussen culturen presenteren. Hij onderzocht de manier waarop Britse moslims weergegeven worden in de media, en concludeerde dat gebeurtenissen die met de islam samenhangen, in een relatief smal kader geplaatst werden. Er waren slechts een klein aantal thema's nodig om alle berichten over moslims te categoriseren. De meest voorkomende thema's waren fundamentalisme (en de bijbehorende dreiging voor Engeland), huwelijksrelaties tussen moslims en niet-moslims, criminaliteit en onderwijs. Het is opvallend hoe precies deze thema's terug komen in de manier waarop Annemie Struyf de islam presenteert in haar documentairereeks, waar ik later op terug zal komen.

De media is dus van invloed op de manier waarop mensen ergens over denken. Het levert niet alleen letterlijk de beelden voor onze kennis, maar beïnvloed ook de manieren waarop we thema's aan elkaar koppelen. Bovendien wordt er een selectie gemaakt in wat er uitgezonden wordt, en wat niet. Drie media-effecten zijn in dit verband belangrijk, en ik zal ze hieronder kort toelichten.

Agenda-setting, priming en framing

Tot nu toe hebben we gezien dat religie, en dan met name de islam, een hot item is in onze media. Er wordt veel over geschreven, en daarmee neemt het een grote plaats in binnen het publieke debat. Agenda setting verwijst naar het effect dat hoe meer een bepaald onderwerp aangehaald wordt in de media, hoe meer mensen er waarschijnlijk over zullen nadenken. De media hebben als het ware invloed op welke onderwerpen er ‘op de agenda’ staat. Een voorbeeld hiervoor zijn de vele berichten over het milieu, waardoor veel mensen zich momenteel zorgen maken over het smelten van de Noordpool, de opwarming van de aarde en de hoeveelheid beschikbare energie. Maar hierbij kun je ook aan relatief minder belangrijke thema´s denken. Waarom weet ik bijvoorbeeld wie ijsbeertje Knut is, of octopus Paulus, of Kai Mook, het olifantje van de Antwerpse dierentuin? De media kiezen bepaalde onderwerpen uit waar ze aandacht aan besteden, en over deze onderwerpen verwerf ik vervolgens bepaalde kennis.

Een ander media-effect wordt framing genoemd. Dit kun je zien als de bril waardoor een bepaald onderwerp wordt bekeken, het raamwerk. Framing is een (bewuste) overtuigingstechniek binnen communicatie, waarbij impliciet een aantal aspecten aan een onderwerp gekoppeld worden. Als een fabrikant van vruchtensappen de uitdrukking ‘vers geplukt’ in zijn reclame gebruikt, wordt hiermee de associatie opgeroepen met begrippen zoals ‘natuurlijk’, ‘ambachtelijk’ en ‘gezond’. Het zou een heel ander gevoel met zich mee brengen als de fabrikant de termen ‘massale teelt’ had gebruikt, wat in de praktijk op precies hetzelfde neer komt.[15] Op zich kent elke vorm van communicatie een vorm van framing, van veronderstellingen. Maar het kan als effect bewust ingezet worden, door bijvoorbeeld de woorden zo te kiezen dat het meest gewenste aspect of gevoel benadrukt wordt. Het draait om de beelden en de associaties die bepaalde woordkeuzes, beelden en kaders oproepen.

Afb. 3: Bessen plukken[16]

Door framing kan er bovendien worden gesuggereerd dat er een verband bestaat tussen twee verschillende concepten. Als dit verband bovendien keer op keer herhaald wordt, kan het publiek het idee krijgen dat de twee concepten dus iets met elkaar te maken hebben. Een voorbeeld hiervan zijn de berichten over allochtonen in relatie tot verschillende problemen, zoals criminaliteit en werkeloosheid. Als een diefstal door een allochtoon gepleegd wordt, wordt deze ‘eigenschap’ regelmatig aangehaald in de media. Hierdoor ontstaat de suggestie dat de diefstal iets te maken heeft met ‘het allochtoon zijn’, alsof de criminaliteit veroorzaakt wordt doordat iemands ouders een satelliet op het dak hebben staan, of doordat iemand is geboren op een andere locatie op de wereld. Deze concepten hebben in principe niks met elkaar te maken, maar door de manier van berichtgeving gaat de lezer deze onderwerpen met elkaar associëren. Het gaat zelfs zo ver dat er tegenwoordig vrij veel mensen ervan overtuigd zijn dat criminaliteit voortkomt uit iemands cultuur. En ja, percentueel gezien klopt het dat er een groter deel van de allochtone Nederlandse bevolking dan van

de autochtone Nederlandse bevolking wordt vervolgd. Wat echter zelden vermeld wordt, is dat allochtonen systematisch vaker dan autochtonen tot lagere sociale klassen behoren. Als je de socio-economische achtergrond in rekening brengt zie je geen enkel verschil tussen de criminaliteitsgraad van allochtonen en autochtonen. Cultuur of afkomst speelt hier dus geen enkele rol.

Ook in België is regelmatig onderzoek gedaan naar de relatie tussen criminaliteit en allochtonen. Zo wist Marion van San een aantal jaar terug nog te 'bewijzen' dat allochtonen meer crimineel waren dan autochtonen, maar in haar onderzoek werd er geen rekening gehouden met socio-economische factoren.[17] Toen deze factoren wel werden meegenomen door de criminologen van de Universiteit van Gent en politicologen van de KU Leuven, kwam men tot één bepalende factor voor criminaliteit: werkeloosheid. Tussen vreemdelingen en criminaliteit kon men echter geen enkel verband vinden.[18] Als socio-economische factoren worden meegenomen in het onderzoek, wordt snel duidelijk dat hier de oorzaak van criminaliteit te vinden is, en niet in 'het allochtoon zijn', of in een godsdienst zoals de islam. Of, zoals Jelle Klaas, een advocaat uit Amsterdam, het pakkend verwoordde tijdens een lezing in Amsterdam op 9 mei 2009:

> En diefstal is niet iets wat je voor de lol doet. Ik werk nu sinds 2003 als advocaat in het arrondissement Haarlem, maar ik ben nog nooit een fietsendief tegengekomen uit de betere buurten in Bloemendaal, nog nooit een heler van mobiele telefoons uit Heemstede en nog nooit een straatdealer uit Aerdenhout. Als je uit Wassenaar komt hoef je niet op straat te hangen, dan ga je gewoon naar de hockey of geef je een feest in de grote achtertuin van je ouders. Bij de buurtsupers in Bloemendaal hangen geen mosquitos[19] of bordjes met een samenscholings- of blowverbod. In de Baarsjes in

> Amsterdam wel, net als in de armere buurten in alle grote steden. [20]

Criminaliteit hangt samen met iemands sociale achtergrond. Het onderzoek van Van San presenteerde criminaliteit echter als een culturele eigenschap van een groep, waarbij nationaliteit samengaat met een geheel aan normen en waarden dat elk lid van die groep zou delen. Wederom zien we dus dat cultuur als de motor gezien wordt achter bepaalde handelingen, en dat socio-economische factoren en machtsverhoudingen weggelaten worden.

Kort samengevat bepaalt de agenda setting dus óf we over een bepaald onderwerp nadenken, en bepaalt framing hóe we er over nadenken. Er is nog een derde effect te noemen, dat soms als onderdeel van agenda setting wordt gezien: priming. Dit verwijst naar de manier waarop een nieuwsfeit gepresenteerd wordt. Dit speelt, samen met de meegegeven context, mee bij het oordeel dat de kijker over de feiten zal maken. Zo wordt iets sneller als objectief feit geaccepteerd als het door een rustige, goedgeklede en helder sprekende nieuwslezer verteld wordt, dan dat het verteld wordt door een emotionele, bevuilde boer met een plat West-Vlaams of Limburgs accent. Priming verwijst dus naar de standaard die mensen gebruiken om een bepaald oordeel te maken.[21]

Ondanks dat deze effecten zeker een rol spelen, zijn ze niet allesbepalend. Zo maakt het bijvoorbeeld uit hoeveel kennis je al hebt over een bepaald onderwerp. Ico Maly omschrijft dit met een pakkend voorbeeld in zijn boek De Beschavingsmachine:

> Een vriend van me werkt in de landbouwsector en woont in een klein dorpje in West-Vlaanderen waar het aantal ‘allochtonen’ op één hand te tellen is. Zijn kennis over de multiculturele samenleving is dus eerder beperkt en komt voornamelijk uit de media. Wat de media over deze thematiek vertellen, is voor hem dan ook waarheid. Dit

> verandert als de berichtgeving over de landbouw gaat. Dan weet hij direct wanneer de media generaliseren, wanneer ze zaken vertellen die niet kloppen met de realiteit. Dit voorbeeldje toont aan dat de media niet almachtig zijn, maar wel een gigantische impact hebben op beeldvorming over zaken waar men niet vertrouwd mee is.[22]

Een van die zaken waar men vaak niet vertrouwd mee is, zijn religies en levensbeschouwingen van anderen. Documentaires zoals die van Annemie Struyf zullen de gemiddelde kijker voorzien van veel nieuwe informatie. Juist omdat religie zo'n hot topic is in de media, is het van belang om specifiek te kijken naar de frames waarbinnen de documentairereeks is uitgezonden. Dit zal ik doen in het volgende hoofdstuk.

[1] Dit getal is uiteraard een schatting, en hangt er van af welke definitie je kiest voor het boeddhisme, het hindoeïsme en de islam. In het algemeen kun je stellen dat er zo'n miljard hindoeïsten zijn, en zo'n 500 miljoen boeddhisten. Zie bijvoorbeeld het artikel op Wikipedia, 'Major religious groups': http://en.wikipedia.org/wiki/ Major_religious_groups #Largest_religions_or_belief_systems_by_number_of_adherents.

[2] Hoewel het evident is dat religies geen mensen vermoorden, maar dat dit gebeurt door concrete mensen in een specifieke sociale, economische en politieke situatie, wil ik er voor de liefhebber op wijzen dat de meeste Tamils hindoeïsten zijn: Wikipedia, Tamil people, http://en.wikipedia.org/wiki/Tamil_people#Religion.

[3] Zie bijvoorbeeld het artikel 'Tamil Tigers: A fearsome force', in: BBC World, 2 mei 2000. http://news.bbc.co.uk/2/hi/526407.stm. Zie ook Amy Waldman, 'Masters of Suicide Bombing: Tamil Guerrillas of Sri Lanka', in: The New York Times, 14 januari 2003. http://www.nytimes.com/2003/01/14/world/masters-of-suicide-bombing-tamil-guerrillas-of-sri-lanka.html. Zie ook Alex Perry, 'How Sri Lanka's Rebels Build a Suicide Bomber', in: Time, 12 mei 2006. http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1193862,00.html#ixzz13NhIe6qF.

[4] Sterre Lindhout, 'Turkije is droom van verzekeraars', in: De Volkskrant, 21 oktober 2010.

[5] Ico Maly, Cultu(u)renpolitiek (Antwerpen en Apeldoorn, 2007) 17.

[6] Dit punt maakt Ico Maly ook op pagina 12 in De Beschavingsmachine. Wij en de islam (Berchem, 2009) als het over werkeloosheid gaat.

[7] Ico Maly, De Beschavingsmachine. Wij en de islam (Berchem, 2009) 111-112.

[8] In juni 2010 keek men in Nederland gemiddeld 184 minuten per dag televisie. Dit zijn 1288 minuten per week, oftewel 21,5 uur. Dit was naast het aantal minuten dat men naar televisie op

internet keek, zoals naar Uitzending Gemist (46 minuten) en andere videofilms op internet (29 minuten). Zie voor meer cijfers: http://www.broadcastmagazine.nl/kijkcijfers.

[9] Om precies te zijn, 2 uur en 57 minuten per dag. Zie http://www.vrt.be/bereiken-van-de-vlaming.

[10]http://ionetheurbandaily.files.wordpress.com/2010/07/will-smith.jpg

[11] Zie hiervoor bijvoorbeeld John B. Thompson, Ideology and Modern Culture. Critical Social Theory in the Era of Mass Communication (Stanford California, 1990).

[12] Zie bijvoorbeeld Bradley W. Gorham, 'Stereotypes in the Media: So What?', in: The Howard Journal of Communications 10 (1999) 232.

[13] W. Shadid, 'Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën', in: Tijdschrift voor Communicatiewetenschap 33 (2005) 337-338.

[14] W. Shadid, 'Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën', in: Tijdschrift voor Communicatiewetenschap 33 (2005) 337-338.

[15] Dit voorbeeld heb ik overgenomen van Wikipedia, Framing. http://nl.wikipedia.org/wiki/Framing.

[16] Bron: http://www.agf.nl/nieuwsbericht_detail.asp?id=36179

[17] Marion van San en Arjen Leerkes, Criminaliteit en criminalisering: allochtone jongeren in België (Amsterdam 2001)

[18] Zie het artikel in De Standaard van Pieter Lesaffer: 'Hoe meer werklozen hoe meer criminaliteit', De Standaard (6 december 2010). Het onderzoek zelf is verschenen in British Journal of Criminology.

[19] Een mosquito is een geluidsapparaat dat bedoeld is om hangjongeren te verjagen door het uitzenden van hoge tonen die hoofdpijn veroorzaken.

[20] Deze cijfers en het citaat zijn overgenomen uit een lezing van Jelle Klaas, Criminaliteit, cultuur en kapitalisme, 9 mei 2009. Jelle Klaas is advocaat bij Fisher Advocaten in Haarlem. Zie bijvoorbeeld http://socialisme.nu/blog/nieuws/5847/criminaliteit-klasse-en-kapitalisme.

[21] Dietram A. Scheufele en David Tewksbury, 'Framing, agenda setting, and priming: the evolution of three media effects models', Journal of Communication 57 (2007) 9-20.

[22] Ico Maly, De Beschavingsmachine. Wij en de islam (Berchem, 2009) 10.

De dominante frames van ‘In Godsnaam’

Centraal in dit boek staat de vraag op welke manier de documentairemaakster invloed heeft gehad op de presentatie van de verschillende religies in de documentairereeks In Godsnaam. Hierbij is de vraag niet óf Annemie Struyf invloed heeft gehad op de presentatie. Dit is immers evident. Zoals genoemd moet er namelijk een selectie gemaakt worden van wat er uitgezonden gaat worden en wat niet. Een bezoek aan een gelovige van meer dan een week moet teruggebracht worden tot 45 minuten aan beeldmateriaal dat geschikt is om uit te zenden op televisie. De vraag is of de gemaakte selectie te verantwoorden is, of het werkelijk ‘een eerlijk beeld’ geeft zoals De Standaard in het openingscitaat claimt.

In dit hoofdstuk zal ik analyseren op welke manier de serie In Godsnaam geframed is. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat framing een (bewuste) overtuigingstechniek is binnen communicatie, waarbij impliciet een aantal aspecten aan een onderwerp gekoppeld worden. Het is de bril waardoor er naar een bepaald onderwerp gekeken wordt. Hiervoor kijk ik allereerst naar de gekozen titels en daarmee naar het achterliggende doel van de makers van de reeks. Vervolgens kijk ik naar de manier waarop de verschillende religies gepresenteerd worden, door te kijken of de

voorbeelden als norm of als uitzondering gezien kunnen worden. Tot slot kijk ik naar de positie van Annemie en hoe zij zichzelf positioneert.

De gekozen titels: wat is het achterliggende doel van de makers geweest?

Voordat we gaan kijken naar de presentatie van de verschillende religies, is het interessant om te kijken wat de onderliggende onderzoeksvraag moet zijn geweest van de serie. Wat wilden de makers van deze reeks in beeld brengen? Als we kijken naar de afleveringen zelf, dan wordt dit niet expliciet uitgelegd. Er wordt in de reeks nergens expliciet benoemd wat de makers voor ogen hadden toen ze deze serie maakten. Zo opent de serie bijvoorbeeld met de volgende woorden:

> De islam groeit en bloeit. Ook bij ons. Elke dag melden zich drie Vlaamse meisjes en vrouwen die zich tot de islam willen bekeren. Velen zijn aangesloten bij al-Minara, een Vlaamse bekeerlingenorganisatie. Vandaag hebben de meisjes en vrouwen van al-Minara afgesproken aan de grote moskee van Brussel. Daar ontmoet ik Khadija, een van de boegbeelden van de organisatie.

Het is interessant om te zien dat de allereerste aflevering van de serie opent met de opmerking dat ‘de islam groeit en bloeit’, daarmee aanhakend bij een veelgehoord sentiment in het huidige mediadebat. Er wordt met geen woord gesproken over de opbouw van de documentairereeks.

Op de website van de VRT staat een meer expliciete hint voor wat de centrale vraag zou moeten geweest zijn waarop de documentaire is gebaseerd: het laten zien van radicale levenskeuzes van Vlamingen.

> In het gezelschap van Vlamingen die een radicale levenskeuze maken, leeft Annemie Struyf wekenlang in kloosters, tempels en ashrams.

> In Japan bezoekt Annemie de jonge bedelmonnik Jan. In de extreem ascetische traditie van het Japanse zenboeddhisme zoekt Jan een antwoord op zijn levensvragen. In het klooster van Brecht leeft Annemie een tijdje mee met de trappistinen, achter slot en grendel. Nooit eerder heeft een cameraploeg de toestemming gekregen de stilte binnen het slotklooster te verbreken.
>
> Onlangs is de Antwerpenaar Toon verhuisd naar Susya in Israël. Die joods-orthodoxe nederzetting ligt in Palestijns gebied en herbergt nog andere Nederlandstaligen die zich tot het jodendom hebben bekeerd. In Susya zoekt Annemie uit waarom zij naar het beloofde land zijn verhuisd. In de Ardennen huist de grootste hare krisjna-gemeenschap van Europa. Vol enthousiasme dompelen de hare krisjna's Annemie onder in hun kleurrijke, hindoeïstische rituelen: van chanten op de Antwerpse Meir tot de verzorging van de heilige koeien in Durbuy.
>
> Cathy is een succesvolle zakenvrouw die alles achterlaat om in Bali een nieuw leven te beginnen. Samen met Annemie vertrekt ze naar de ashram van haar goeroe. Daar wordt ze geconfronteerd met een bevreemdende, bizarre wereld. In Godsnaam brengt de kijker bij monniken en nonnen, goeroes en genezers, fundamentalisten en charlatans, wijzen en heiligen. Het is het resultaat van een onthutsende zoektocht in de wereld van overtuigde christenen, moslims, joden, boeddhisten en hindoes.[1]

De omschrijving op de website opent met de opmerking dat het binnen de reeks draait om 'radicale levenskeuzes' van Vlamingen. Daarna volgt een opsomming van een aantal mensen die Annemie heeft bezocht. Als afsluitende zin staat dat de documentaire het resultaat is van 'een onthutsende zoektocht in de wereld van overtuigde christenen, moslims, joden, boeddhisten en hindoes'. In dit kleine stukje tekst komt al naar

voren dat de serie eigenlijk op twee gedachtes tegelijk leunt: ze wil inzicht geven in de radicale levenskeuzes van individuele Vlamingen enerzijds, maar anderzijds ook een kijkje nemen in ‘de wereld van overtuigde christenen, moslims, joden, boeddhisten en hindoes’.

Deze twee gedachten botsen op allerlei mogelijke manieren met elkaar. Allereerst is het duidelijk dat als je stelt inzicht te willen geven in de radicale levenskeuze van Vlamingen, je daarmee aangeeft een individu te willen onderzoeken. Je kijkt dan naar iemands leven, naar iemands persoonlijke context, naar zijn of haar situatie waarbinnen deze keuze is gemaakt. Als je tegelijkertijd stelt dat je ‘de wereld van overtuigde christenen, moslims, joden, boeddhisten en hindoes’ wilt laten zien, dan heb je een probleem. Op dat moment vergroot je het individu, en zijn levensverhaal, zijn radicale levenskeuze, tot een voorbeeld van een complete groep gelovigen. En dat gaat uiteraard niet werken.

De combinatie van beide doelstelling suggereert bovendien dat elk van deze religieuze keuzes per definitie radicaal en onthutsend zijn. Het is interessant om te zien dat alle afleveringen (behalve die van het christendom) gaan over bekeerlingen. Het kiezen voor een (andere) religie wordt hier praktisch gelijkgesteld aan het maken van een radicale levenskeuze. Maar wat precies het radicale is aan deze levenskeuzes wordt niet expliciet gemaakt.

Het derde punt hangt hiermee samen. Als we naar de titel van de serie kijken, dan zien we dat de makers een opvallende uitroep hebben gebruikt: in godsnaam! Deze uitroep wordt meestal gebruikt om te versterken wat je ervoor hebt gezegd – het voegt kracht toe aan je zin, maar geeft ook een gevoel van frustratie. De titel geeft ons de aanwijzing dat de makers van de documentairereeks naar religie kijken alsof het iets heel vreemds en radicaals is, iets waarbij je de vraag kunt stellen hoe het ‘in godsnaam’

mogelijk is dat mensen überhaupt geloven. Het voegt toe aan het gevoel van sensatie.

De titel suggereert bovendien dat er een keuze wordt gemaakt voor een God. Als je aan de ene kant individuele Vlamingen wilt laten zien, en aan de andere kant de wereld van christenen, moslims, joden, boeddhisten en hindoes inzichtelijk wilt maken, bega je meteen een vreemde fout door de serie In Godsnaam te noemen: het boeddhisme kent immers geen god, laat staan een god in wiens naam je iets kunt doen.[2] De serie wordt door middel van de titel zo geframed, dat je als kijker uitgaat van een Westers concept van godsdienst. Als je dan vervolgens naar het boeddhisme gaat kijken, dat geen God kent, is het bij voorbaad al lastig inzicht te krijgen in deze levensovertuiging als je een God verwacht in wiens naam je iets kunt doen.

De tweede ‘fout’ in relatie tot de titel is de onderwerpskeuze voor aflevering 9. Hierin gaat Annemie op bezoek bij een vrouw, Mouche/Aisha genaamd, die naar Senegal is geëmigreerd. Ze liet er een huis bouwen, werd verliefd op haar aannemer, trouwde met hem en bekeerde zich vervolgens tot de islam. Ze verhuisde dus éérst naar Senegal, ging toen pas trouwen, en bekeerde zich daarna tot de islam. De vrouw vertelt in de aflevering twee keer dat ze zich heeft bekeerd omdat ze al 45 jaar is, door haar leeftijd ze haar man geen kinderen meer kan geven, en dus op zoek was naar een andere manier om een band met hem te krijgen. Deze band vond ze door de godsdienst. Op dat moment had deze aflevering, hoe interessant ook, eigenlijk weggelaten moeten worden, als je de website moet geloven. Het ‘radicale’ aspect zou haar verhuizing naar Senegal zijn, en niet haar bekering tot de islam – behalve als je elke bekering als iets radicaals ziet.

Tegelijkertijd zien we dat elke aflevering een algemene titel heeft gekregen, zoals ‘islam’, ‘boeddhisme’, ‘christendom’. Met dit soort titels

suggereer je wederom dat elke aflevering een weergave is van een gehele religie. Hoewel op de website vermeld staat dat het draait om radicale levenskeuzes (van individuen), zien we in de titels terugkomen dat het gepresenteerd wordt als voorbeelden van ‘de wereld van’ de complete godsdiensten. Dit laatste is dan ook het meest dominante frame. Bovendien kun je je afvragen hoeveel mensen op de website hebben gekeken: de meeste van de wekelijks meer dan één miljoen kijkers horen vooral de titel In Godsnaam en zien de titels voor elke afzonderlijke aflevering. De meeste kijkers zullen de serie dan ook bekijken vanuit het frame dat de afleveringen presentaties van religies zijn.

De presentatie: norm of uitzondering?

Doordat er in de serie zo op twee gedachten geleund wordt, ontstaat er een vreemde paradox. De gezochte radicaliteit wordt gepresenteerd als een voorbeeld van de religie an sich. Als kijker krijg je dus een dubbele boodschap: aan de ene kant zie je een voorbeeld van iets dat een uitzondering is, en aan de andere kant wordt het zo gepresenteerd, dat het lijkt alsof het voorbeeld, de uitzondering, juist de norm is. En dit heeft belangrijke gevolgen voor de ontvangst van de serie. Want wat is nu ‘normaal’? Wat is representatief voor de godsdienst, en wat behoort tot de specifieke situatie van deze ene, zogenaamd ‘radicale’ gelovige?

Zoals vermeld in het vorige hoofdstuk, maakt het uit hoeveel basiskennis de kijker heeft van een bepaald onderwerp. Ik haalde het voorbeeld aan van Ico Maly, die stelde dat iemand die werkzaam is in de landbouwsector op het platteland het eerder doorheeft als een tv-uitzending een ongenuanceerd verhaal ophangt over de landbouw, dan over de multiculturele samenleving waar hij niet bekend mee is. Ditzelfde effect kun je ook verwachten bij deze serie. Aangezien de kijker amper gewaarschuwd wordt voor het feit dat de gekozen informanten niet representatief zijn voor een gehele godsdienst (hoe kan het ook anders?),

kan het idee ontstaan dat het gepresenteerde beeld normaal is. Hiervoor maakt het erg uit in hoeverre de kijker al dan niet basiskennis heeft over een bepaald onderwerp.

Daarnaast maak je een documentaire niet in het luchtledige: je sluit op een bepaalde manier aan bij het huidige publieke debat, bij de maatschappelijke context. In de context van Nederland en België, waar de meeste kijkers van deze serie zich zullen bevinden, is de kans groot dat er meer voorkennis is over het christendom dan over de andere gepresenteerde religies. De meeste kijkers zullen herkennen dat niet elke christen in een klooster leeft. De meeste kijkers zullen weten dat er ook christelijke vrouwen zijn die wel getrouwd zijn en vaak kinderen hebben gekregen. Sommige christenen gaan wekelijks naar de kerk, sommigen alleen met kerst en pasen. De meeste kijkers zullen herkennen dat het wonen binnen vier slotmuren, zonder daarbuiten te gaan, een zeer radicale uitzonderingsvorm inneemt binnen het christendom. Maar hoe zit dit bij de andere godsdiensten? In hoeverre zullen mensen de uitzonderingsvormen kunnen herkennen bij islam, bij boeddhisme, bij het hindoeïsme en het jodendom?

Bovendien zien we de laatste jaren een verhit debat over moslims, waarbij ze regelmatig op een stereotype manier weggezet worden. De media worden overheerst door het frame dat de islam een probleem is, iets van ‘de Ander’, iets dat niet thuishoort in ‘ons’ Westen. Mensen hebben dus meer ‘voorkennis’ over de islam dan over bijvoorbeeld het hindoeïsme en het boeddhisme. Wat doe je als maker van een documentaire met deze specifieke, voornamelijk negatieve en gekleurde voorkennis?

De selectie van de voorbeelden voor de verschillende ‘godsdiensten’

Een ander belangrijk punt over wat tot norm verheven wordt, is de selectie van deze vijf ‘godsdiensten’. Waarom zijn deze vijf uitgekozen? Zoals genoemd kun je er ten eerste over debatteren of het hindoeïsme en het boeddhisme onder de term ‘godsdienst’ vallen. Aangezien het boeddhisme überhaupt geen god kent, in de Westerse betekenis van het woord, is het interessant om te zien dat de levenskeuzes van deze mensen wel onder de titel in gods naam geschaard worden. Hoe kun je iets in gods naam doen, als je geen god erkent? Ook het idee dat ze de vijf grootste ‘levensbeschouwingen’ heeft uitgekozen, gaat niet op. Het confucianisme heeft bijvoorbeeld meer aanhangers dan het jodendom. Een antwoord zou kunnen zijn dat ze ‘ons’ concept van religie gebruikt en kopieert naar andere levensbeschouwingen. Dit levert problemen op als ze meedraait met bijvoorbeeld het boeddhisme, aangezien deze levensbeschouwing niet past binnen de gestelde norm van ‘godsdienst’. Hier kom ik later op terug, als ik dieper inga op deze twee afleveringen.

Als we inzoomen op de specifieke onderwerpen van de negen afleveringen waarin we voorbeelden zien van de vijf ‘godsdiensten’, dan valt er gelijk iets op: drie van de vijf religies krijgen twee kansen om zich te presenteren, en twee van de vijf religies krijgen maar één kans:

- Islam: We zien het verhaal van een bekeerlinge in België (aflevering 1), en van een bekeerlinge die is geëmigreerd naar Senegal (aflevering 9).
- Boeddhisme: We zien het verhaal van twee bekeerlingen in België (aflevering 8), en een bekeerling die is geëmigreerd naar Japan (aflevering 2).
- Hindoeïsme: We zien het verhaal van een bekeerlinge in België[3] (aflevering 6), en een bekeerlinge die naar Bali is geëmigreerd (of zal gaan emigreren) (aflevering3).

Hier zit een bepaald patroon in. Van de twee afleveringen is er één onderwerp in België gekozen, en één in een land waar de meerderheid de gekozen levensbeschouwing aanhangt. Bovendien gaat het in beide gevallen om bekeerlingen. Maar voor het christendom en het jodendom wijkt ze af van dit patroon. Het jodendom krijgt maar één kans om zich te presenteren, namelijk door Vlamingen te laten zien die naar Israël zijn geëmigreerd (aflevering 7). Hier zien we de religie niet dicht bij huis gepresenteerd. Voor het christendom heeft ze gekozen om een week in een nonnenklooster in Brecht te gaan wonen (aflevering 4 en 5). Hier wijkt ze zelfs op drie manieren af van dit patroon, en ik wil bij elk punt even iets stilstaan.

1. Allereerst heeft ze niet een, maar twéé afleveringen gewijd aan de katholieke nonnen in Brecht. Hierdoor hebben ze in vergelijking met andere groepen dubbel zoveel tijd gekregen om zichzelf te presenteren.
2. Ten tweede heeft ze naast de aflevering over gelovigen in eigen land geen aflevering geplaatst waarbij iemand geëmigreerd is naar een andere situatie. Hierdoor houdt ze het christendom erg dicht bij huis.
3. Als derde zien we bij alle afleveringen voorbeelden van bekeerlingen, behalve bij het christendom. De nonnen zijn opgegroeid in een christelijke omgeving, en wonen gemiddeld zo’n vijftig jaar in het klooster.

Alle drie de punten zijn van invloed op de presentatie van de verschillende religies. Doordat de katholieke nonnen dubbel zoveel ruimte krijgen, is er meer ruimte voor diepgang en kan er een meer genuanceerd beeld geschetst worden. Hierdoor kan de kijker meer begrip krijgen voor de gelovigen. Doordat het erg dicht bij huis is gehouden, kan de kijker zich waarschijnlijk makkelijker vinden in deze gelovigen. Het zou zowel interessanter als meer verantwoord zijn geweest als de documentairemaakster ook hier een gelovige hadden gekozen die naar het

buitenland was geëmigreerd, zoals bijvoorbeeld een christen die het als zijn roeping ziet om naar Afrika te verhuizen.[4] Een invalshoek waar voor zover ik weet vrij veel voorbeelden voor te vinden zijn.

Het derde punt beïnvloedt de presentatie van het christendom ook op een diepgaande manier: tussen mensen die in een bepaalde traditie opgroeien en al vijftig tot zeventig jaar de tijd hebben gehad om over hun godsdienst na te denken, en een meisje dat zich nog maar twee maanden geleden heeft bekeerd (zie aflevering 1 over de islam) zit een wereld van verschil. Bekeerlingen zijn over het algemeen een stuk strenger in de leer dan mensen die opgegroeid zijn binnen een bepaalde traditie. Doordat iemand door een bekering breekt met zijn 'oude' leven, probeert hij of zij vaak dingen te laten die worden geassocieerd met het 'niet-gelovige leven' en extra goed de nieuwe leefregels na te leven. Dat je in België voor de aflevering over het christendom geen bekeerlingen zou kunnen vinden lijkt me stug: loop een Koninkrijkszaal binnen en je zult waarschijnlijk iemand kunnen vinden die zich onlangs als Jehova's Getuige heeft bekeerd. En denk eens aan de snel groeiende evangelische gemeentes, die de laatste jaren als paddenstoelen uit de grond zijn geschoten?

Het punt is dat er genoeg voorbeelden te vinden zijn waarmee het christendom (en het jodendom) niet had afgeweken van de andere godsdiensten. Op die manier had Annemie relatief gemakkelijk 'vergelijkbaar' materiaal kunnen laten zien. Ze had bekeerlingen kunnen vinden voor het christendom, zowel in België als in een ander land. Ze had het christendom niet, als enige van alle gepresenteerde godsdiensten, dicht bij huis hoeven te houden, en niemand dwingt haar niet twee maar slechts één aflevering te spenderen aan het katholieke klooster. Dat dit toch is gebeurd, is geen kwestie van toeval, maar het gevolg van bewuste keuzes. Keuzes die bovendien vergaande gevolgen hebben.

De christelijke achtergrond van Annemie, daarmee een buitenstaander?

Hoewel het in de documentairereeks niet letterlijk benoemd wordt, heeft Annemie zelf een katholieke achtergrond. Dit blijkt uit meerdere aanwijzingen in de reeks, maar ook uit interviews. Zo zegt ze in een interview met De Standaard op 20 februari 2010:

> Sinds we de kerkdeur achter ons dichttrokken, gaan we heel verkrampt om met godsdienst. Van onze eigen religie, het katholicisme, hadden we een afkeer en in de andere godsdiensten zagen we vooral "het gevaar". Religie werd een "fout" onderwerp, een taboe zelfs. En daarmee gooiden we het kind met het badwater weg. Want de mens is en blijft een zinzoeker. Het is een basisbehoefte, net als eten, drinken en liefde. In mijn reeks toon ik die zoektocht en laat ik net zien hoe sommigen het antwoord vinden binnen een van de wereldgodsdiensten.[5]

Hier noemt Annemie het katholicisme 'onze eigen religie'. Door het gebruik van het woord 'ons' zie je dat ze zichzelf hiertoe rekent. Bovendien zien we weer de dubbele gedachte van de serie terugkomen, in de zin: 'In mijn reeks toon ik die zoektocht en laat ik net zien hoe sommigen het antwoord vinden binnen een van de wereldgodsdiensten.' Enerzijds zien we de persoonlijke zoektocht van een individu, anderzijds de veralgemenisering van een persoonlijk voorbeeld als representatie van een geheel: een wereldgodsdienst.

Een tweede vraag die we moeten stellen is de volgende: wat is de positie van Annemie binnen haar onderzoek? Is ze een buitenstaander, of een participant? Annemie Struyf is in deze documentairereeks op een bepaalde manier bezig met etnografisch onderzoek. Voor dit type onderzoek participeert de onderzoeker voor een bepaalde periode in het dagelijks leven van de informanten. De onderzoeker kijkt naar wat er gebeurt,

luistert naar wat er gezegd wordt, en stelt vragen. Op die manier wordt allerlei informatie verzameld die kan helpen om de onderzoeksvraag te beantwoorden.

Dat de onderzoeker dus van invloed is op de omgeving waarbinnen zij onderzoek doet, is evident. Maar het is wel belangrijk om deze invloed zo klein mogelijk te houden, en te benoemen op welke manier je invloed hebt. Annemie hinkt ook wat dit betreft op twee benen. Aan de ene kant is ze er erg trots op dat ze een week meedraait met een gemeenschap of een gelovige. Ze wil het dagritme mee doen, ze wil dezelfde kleding dragen, ze wil het leven meeleven. Zo zegt ze in een interview met het Nieuwsblad over haar methode:

> Ik heb gewoon gedaan wat ik altijd doe: meeleven, in mijn onderwerp kruipen. Toen ik over naaktmodellen schreef, ben ik zelf een dag model geweest. Omdat ik wil weten: hoe is dat, uren in dezelfde houding zitten en aangestaard worden? En hier dus: vroeg opstaan, zingen, mediteren, shaken. Weet ik veel als ik gewoon ga kijken.[6]

Ze benoemt dat je meer weet als je meedoet, dan dat je ‘gewoon gaat kijken’. Ze presenteert zich als een insider, waardoor je eerder overkomt als een ervaringsdeskundige. Maar in hoeverre kun je iets werkelijk ervaren, als je slechts een week meedraait? Tegelijkertijd beseft ze zelf ook dat ze een buitenstaander is, en dit altijd zal blijven. Zo zegt ze bijvoorbeeld in aflevering drie tegen Kathy: ‘Het zijn toch rare dingen hè, als ge het als buitenstaander hier bekijkt, dan denkt ge toch, dat is hier een zottekot.’ Dit gebeurt eigenlijk steeds binnen de serie: ze wisselt van een binnenstaander naar een buitenstaander en weer terug. Dit heeft gevolgen voor de manier waarop iets overkomt bij de kijker. Denk terug aan het media-effect priming: de keuzes die je maakt voor de manier waarop je je

presenteert, maken uit voor de manier waarop de kijker je uitspraken zal accepteren.

Conclusie

Als we kijken naar welke dominant frames zijn gebruikt om deze documentairereeks te presenteren, dan kunnen we concluderen dat er een aantal paradoxale dingen gebeuren binnen deze serie. Allereerst worden persoonlijke levenskeuzes vergroot tot representaties van complete godsdiensten. Daarnaast worden specifieke groepen gelovigen gelijkgesteld aan ‘wereldgodsdiensten’. In hoeverre zijn de Hare Krishna’s bijvoorbeeld een onderdeel van het hindoeïsme? Daar is de jury nog niet uit. Veel mensen zien de Hare Krishna’s als een uitzondering, als afwijkend van het hindoeïsme, maar deze uitzondering wordt hier als norm neergezet. Als derde zien we dat er voornamelijk vanuit een christelijk en Westers referentiekader gekeken wordt, waarbij ‘onze cultuur’, ‘onze religie’ tot norm verheven wordt tot de andere godsdiensten (of beter, levensbeschouwingen). Tot slot zien we dat de manier van presenteren een gevoel van ‘ik kan het weten want ik heb geparticipeerd’ met zich meebrengt, iets waar je zeker vraagtekens bij kunt zetten.

Dat dit ook gebeurt, blijkt uit de vele woedende reacties op internetfora. Veel mensen reageren boos dat ze een bepaalde aflevering niet representatief vonden voor de godsdienst. Zo schreven veel mensen dat ze zich niet konden herkennen in het beeld dat er werd geschetst van ‘hun’ godsdienst. Ook hieruit blijkt weer de dubbele gedachte: als je als documentairemaakster claimt een aflevering gemaakt te hebben over groep X, die in Y woont en daarmee eigenschappen Z heeft, zullen mensen minder fel reageren. Ze behoren immers niet tot deze groep X, of ze wonen niet in Y, en zullen zich daarmee niet persoonlijk aangesproken voelen. Dat dit met deze documentairereeks wel gebeurde, hangt deels samen met het gekozen frame: voorbeelden geven van

wereldgodsdiensten. Of, zoals De Standaard het verwoordde in het openingscitaat: als een programma waarin ‘zowel de grootste ketter als de vurigste gelovige een blauwdruk van zijn overtuigingen zal terugvinden’. Hoe dan, vraag ik mij af? Hoe kunnen zowel een ketter als een gelovige zich in hetzelfde gepresenteerde beeld herkennen, zonder de realiteit te verdraaien of te versimpelen?

Om de punten die ik tot nu toe heb genoemd kracht bij te zetten, zal ik per aflevering kijken naar de manier waarop de religie neergezet wordt, en op welke manier Annemie Struyf hier invloed op heeft gehad. De afleveringen heb ik gegroepeerd per godsdienst, in de volgorde van uitzending.

Nr.	Eerste uitzending	Godsdienst	Kijkcijfers (*)
1	25 januari 2010	Islam	1.049.950
2	01 februari 2010	Zenboeddhisme in Japan	1.128.044
3	08 februari 2010	Hindoeïsme in Bali	1.013.254
4	15 februari 2010	Slotklooster in Brecht – deel 1	1.337.286
5	22 februari 2010	Slotklooster in Brecht – deel 2	1.267.577
6	01 maart 2010	Hare Krishna in Durbuy	1.105.000
7	08 maart 2010	Jodendom	1.019.122
8	15 maart 2010	Tibetaans boeddhisme in Hoei	971.000
9	22 maart 2010	Islam in Senegal	1.019.915

Deze gegevens zijn afkomstig van http://nl.wikipedia.org/wiki/In_Godsnaam.

[1] Een, Annemie Struyf en radicale levenskeuzes. http://www.een.be/programmas/-godsnaam/annemie-struyf-en-radicale- levenskeuzes.

[2] Zie bijvoorbeeld de uitgebreide wikipediapagina over het thema ‘God in Buddhism’ op http://en.wikipedia.org/wiki/God_in_Buddhism.

[3] Ik weet overigens niet zeker of Amrita een bekeerlinge is. Ze is al sinds 1985 getrouwd met Purna, en het lijkt alsof ze toen al onderdeel waren van de Hare Krishna gemeenschap. Misschien is ze dus als kind hier opgegroeid. Deze essentiële informatie komen we echter niet te weten in deze aflevering van In Godsnaam.

[4] In de tweede reeks van In Godsnaam (2012) volgt Annemie juist Vlaamse missiezusters die de hele wereld over reizen om ‘het woord van God’ te verkondigen.

[5] De Standaard, 20 februari 2010.

[6] Annelies Rutten, ‘Annemie Struyf: In mijn hoofd blijf ik een meisje’, in: Nieuwsblad.be, 6 maart 2010. http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=GND2N54NH.

Islam

De allereerste aflevering van de serie ging over de islam. Het bleek meteen een schot in de roos te zijn: controverses in de media en hevige debatten op internet. Wat was nu het geval? Annemie had voor haar aflevering een meisje uitgekozen dat zich heeft bekeerd tot de islam, binnen twaalf dagen trouwt na haar eerste ontmoeting met Ali, haar huidige man, en binnen een paar maanden zwanger raakt. Bovendien bleek de jongen geen geldige verblijfspapieren te hebben en dus kreeg het stel na aanleiding van de uitzending een bezoek van de gemeente Gent, om te onderzoeken of ze een schijnhuwelijk hadden gesloten. Een controversieel begin van de serie In Godsnaam, met de bijbehorende aandacht in de media. Toeval? Of een slimme verkooptruc?

Aflevering 1: Een Vlaams meisje bekeert zich en trouwt na twaalf dagen

Aflevering 1 vertelt het verhaal van Lindsey, een meisje van 22 jaar uit Sint-Amandsberg dat zich bekeerd heeft tot de islam. Annemie komt het meisje op het spoor doordat ze de stichting al-Minara als uitgangspunt heeft gekozen, volgens de serie een ‘Vlaamse bekeerlingenorganisatie’, volgens hun eigen website een organisatie ‘die mensen begeleid en ondersteunt in hun zoektocht naar informatie over de islam’.[1] Als Annemie op bezoek gaat bij de organisatie, komt ze Lindsey tegen. Het

meisje heeft zich nog maar zo kort geleden bekeerd, dat Annemie haar shahada, haar geloofsgetuigenis, meemaakt. Annemie zegt dat het meisje, nu Safiya genaamd, haar benieuwd heeft gemaakt:

> Waarom heeft ze zich tot de islam bekeerd? Omwille van de liefde, of om het geloof? En wie is haar man? Want Safiya is nog maar pas getrouwd. Nog niet voor de wet, wel voor de islam.

In bovenstaand citaat zien we dat Annemie zich afvraagt of het meisje zich wel heeft bekeerd vanwege het geloof, of misschien toch vanwege haar vriend. In deze aflevering staat het huwelijk zeer centraal, evenals haar relatie met haar ouders. Daarnaast komt als centraal thema de organisatie al-Minara naar voren, evenals een bekeerlingendag die zij organiseren. Tijdens deze dag legt Annemie er grote nadruk op dat de organisatie haar vraagt bepaalde dingen niet te filmen. Ik zal op beide onderwerpen dieper ingaan.

Het huwelijk

Annemie spreekt in de aflevering voornamelijk met Lindsey/Safiya. Ze volgt haar binnen al-Minara, en gaat samen met haar op bezoek bij Ali, Safiya's verloofde. Ook gaat ze met Ali en Safiya mee naar de ouders van Lindsey/Safiya, en () naar Ali's broer in Nederland. Als op een gegeven moment blijkt dat de verblijfsvergunning van Ali niet in orde is, zoomt ze hier verder op in. Ze bekijkt het huwelijk tussen beiden vrijwel helemaal vanuit het thema van de papieren. Op de dag dat ze gaan trouwen, zegt de voice-over bijvoorbeeld:

> Vandaag trouwen Ali en Safiya voor de wet. Een belangrijke dag. Want pas als Ali wettelijk gehuwd is, kan er niets meer mis gaan met zijn papieren.

Het huwelijk wordt in deze zin gereduceerd tot een manier voor Ali om de juiste papieren te krijgen. Waarom doet Annemie dit? Als we terug denken

aan de redenen om de serie te maken, dan is het óf om inzicht te krijgen in waarom iemand een radicale levenskeuze heeft gemaakt, óf om inzicht te krijgen in een bepaalde religie. Maar voor de radicale levenskeuze van Safiya zijn Ali's beweegredenen om te trouwen niet relevant, en voor het in kaart brengen van de islam ook niet. Dit is alleen relevant als je stelt dat Safiya zich heeft bekeerd omwille van de papieren, een beeld dat hier impliciet geschetst wordt.

Het niet hebben van de juiste papieren is een sociaal-politiek probleem en staat vrij los van iemands geloofsovertuiging. Dat is wel het geval als we het over andere godsdiensten hebben. Bij moslims worden dit soort problemen regelmatig teruggekoppeld naar hun geloof. Zo ook Annemie. Annemie lijkt het aan te kaarten om een 'misstand' aan te pakken en koppelt het terug naar de islam, alsof dit de oorzaak is van het vervalsen van de papieren. Als ze met Khadija/Ann de Bruyne spreekt, bestuurslid bij al-Minara, vraagt ze haar:

> Safiya en Ali die trouwen bijvoorbeeld, en ik geloof oprecht dat die twee elkaar graag zien, ehm… die passen ook wel goed bij elkaar. Denk ik. Maar Ali had wel valse papieren. En dan denk ik wel, dat is toch liegen, dat is ook tegen islam.

In plaats van open vragen te stellen en op zoek te gaan naar beweegredenen voor het hele gebeuren, geeft Annemie een duidelijk oordeel. Bovendien gaat ze zelf in de schoenen van de gelovige staan, door te stellen dat liegen niet mag binnen de islam. In plaats van te vragen of dit een probleem is, spreekt ze zelf haar oordeel uit. Vervolgens spreekt ze duidelijk haar verbazing uit als Khadija zegt dat je best mag liegen, omdat je je kansen moet grijpen. In plaats van te onderzoeken hoe de gelovige er over denkt, gaat Annemie een strijd aan over 'de waarheid'. Ze stelt dat je niet mag liegen, 'ook niet als moslim'.

Het in de schoenen van de gelovige gaan staan doet ze in deze aflevering nog tweemaal, door te stellen dat iets niet mag volgens (haar opvatting van) de islam:

> Maar zij, en ik ook, zijn ongelovige mensen voor jullie. Hebt ge het daar dan niet moeilijk mee?
>
> Maar eigenlijk, volgens uw geloof, gaat gij (hen) niet in het paradijs tegenkomen.

Zonder dat Ali en Safiya iets over ongelovigen hebben gezegd (voor zover het in de uitzending is gekomen), creëert Annemie de verwachting dat Safiya er problemen mee zal hebben dat haar ouders ongelovig zijn en dat ze dus niet in het paradijs zullen komen. Ze snijdt het onderwerp zelf aan, en komt er later zelf op terug, hoewel het niet echt een punt lijkt te zijn voor Safiya. Annemie creëert hier zelf een probleem, in plaats van dat dit door de gelovigen naar voren wordt gebracht.

Tegelijkertijd zoomt Annemie in op het feit dat de ouders problemen hebben met hun dochters bekering, evenals met haar huwelijk en zwangerschap. De eerste vraag die Annemie aan de ouders stelt is: ‘Hadden jullie ooit kunnen denken dat zij moslima ging worden?’ Ze vraagt door naar hoe het was toen Safiya het kwam vertellen, wat ze kwam vertellen, en hoe ze de toekomst zien. Vervolgens vraagt ze: ‘Zijn jullie daar ooit boos voor geweest?’ In plaats van te vragen hoe ze zich voelden, vraagt Annemie of ze ooit boos zijn geweest. Ze creëert een beeld dat het te verwachten is dat je boos wordt als je kind zich bekeerd tot de islam, en dat het voor de ouders onvoorstelbaar moet zijn.

Tot slot wijst Annemie er na het gesprek op dat Safiya en haar ouders elkaar niet begrijpen:

> Safiya doet haar best het uit te leggen, haar ouders om het te begrijpen, maar ze vinden elkaar niet. Toch blijven ze contact

houden, ondanks de meningsverschillen. Volgens de Koran krijgt Safiya daar ook veel goeie punten voor.

Door het woord ‘toch’ lijkt er een tegenstelling te bestaan tussen de meningsverschillen en het behoud van contact. Alsof het normaler zou zijn dat je het contact met je enige dochter zou verbreken als ze zich bekeerd tot de islam. De zin die er- op volgt suggereert dat Safiya het contact (deels) behoudt omdat ze daar ‘goeie punten’ voor krijgt. Eerst wordt er een (vreemde) verwachting uitgesproken, en als het niet voldoet aan Annemies verwachting ‘zal het wel door de Koran komen’. Ze creëert op deze manier een erg versimpeld en stereotype beeld van Safiya als gelovige. Annemie suggereert dat Safiya’s gedrag volledig te verklaren is vanuit de islam. De gelovige wordt gereduceerd tot enkel dat: een gelovige. Zowel haar gedrag als het gedrag van Ali worden verklaard met de islam, en ook de reactie van de ouders wordt teruggevoerd op de godsdienst. En dat terwijl de meeste moeders het er, denk ik, best moeilijk mee zouden hebben als hun dochter binnen twaalf dagen zou trouwen en binnen een paar maanden zwanger zou zijn – ongeacht de levensovertuiging van de kersverse echtgenoot.

De islam groeit en bloeit door de komst van al-Minara

Een ander centraal thema is de hoeveelheid meisjes dat zich bekeerd tot de islam, en de rol van al-Minara hierbij. Er wordt een aantal keer herhaald dat meisjes zich melden bij de organisatie om zich te bekeren:

Voice-over: De islam groeit en bloeit. Ook bij ons. Elke dag melden zich drie Vlaamse meisjes en vrouwen die zich tot de islam willen bekeren. Velen zijn aangesloten bij al-Minara, een Vlaamse bekeerlingenorganisatie.

Tegen de leidster: Hoe is dat nu voor jou, Khadija? Zoveel nieuwe, jonge moslima’s erbij?

> Voice-over: Ondertussen bloeit al-Minara als nooit tevoren. Op het forum van de bekeerlingenorganisatie melden zich elke dag drie nieuwe meisjes aan.
>
> Voice-over: Opnieuw bekeren tientallen meisjes zich. Een unieke gelegenheid. Want wie vandaag haar shahada aflegt, maakt kans op een gratis bedevaart naar Mekka.

Er wordt erg de nadruk gelegd op het feit dat ‘de islam groeit en bloeit’. Bij de andere godsdiensten benadrukt Annemie niet zo vaak hoeveel mensen zich hebben bekeerd, hoewel het hier ook elke keer om bekeerlingen gaat (behalve bij het christendom). Alleen bij de islam legt ze hier een grote nadruk op.

Dit bekeringsfenomeen brengt daarnaast zijn eigen invalshoek met zich mee. Professor dr. Johan Leman, sociaal en cultureel antropoloog, wees er in een column over deze aflevering op dat het bekeringsverschijnsel wel ‘enige duiding had mogen krijgen’, en dat het een ‘bijzonder interessant verschijnsel is, typerend voor multiculturele samenlevingen.’ Hij vervolgt:

> Beide fenomenen, beide vormen van bekering (er zijn er nog andere!) zijn interessant, maar vertonen wel specifieke accenten die niet veralgemeenbaar zijn voor de religiositeit als zodanig noch voor de modale betreffende godsdienstbeleving. Ik geef een voorbeeld: de bekeerlinge tot de islam kon een heel verhaal vertellen over vrouwen die niet meer dan 70 km alléén mochten afleggen… maar geloof me, geen enkele Marokkaanse of Turkse islamitische dame in mijn straat zit daarmee in haar hoofd.[2]

Opvallend voor bekeerlingen is dat zij vaak de regels strenger hanteren dan gelovigen die met de godsdienst zijn opgegroeid. Dit fenomeen zullen we vaker tegenkomen in de negen afleveringen, maar het wordt zelden benoemd door de documentairemaakster.

Naast de nadruk op de vele bekeringen is het opvallend hoe vaak Annemie in deze aflevering het woord ‘Vlaams’ gebruikt in combinatie met ‘meisjes’. De negen (!) zinnen waarin het woord voorkomt, zijn:

> Voice-over: ‘Elke dag melden zich drie Vlaamse meisjes en vrouwen die zich tot de islam willen bekeren. Velen zijn aangesloten bij al-Minara, een Vlaamse bekeerlingenorganisatie.’
>
> Over de bekeringsdag: ‘Eigenlijk zijn dat veel Vlaamse meisjes en vrouwen hè.’
>
> Voice-over over de imam: ‘Ook hij is speciaal naar Brussel gekomen. Want de bekering van Vlaamse vrouwen en meisjes vindt hij erg belangrijk.’
>
> ‘Zeg Ali, hoe is dat nu voor jou, (met) een Vlaamse vrouw getrouwd te zijn?’
>
> Safiya laat een foto zien van haar eerste commune: ‘Ja een heel Vlaams gezin…!’
>
> Voice-over: ‘In andere culturen vind ik zoveel geloofsovertuiging heel gewoon. Maar zo dicht bij huis, bij deze Vlaamse vrouwen en meisjes, verbaas ik mij over zoveel godsvrucht.’
>
> Voice-over over de bekeerlingendag: ‘Vandaag komen de Vlaamse geloofszussen samen in Sint Niklaas.’
>
> Over de bekeerlingendag: ‘Hoeveel gaan er komen vandaag? Allemaal Vlaamse meisjes en vrouwen?’

Annemies occupatie met Vlaams-zijn staat in schril contrast met de andere afleveringen van In Godsnaam. Ter vergelijking: in zeven andere afleveringen komt het woord ‘Vlaams’ überhaupt niet voor. De enige andere aflevering waarin het woord voortkomt, is die over het jodendom. Hier spreekt ze echter twee keer haar verbazing uit overeen Vlaming tegen

te komen in Israël, door de zinnen ‘Maar jij klinkt heel Vlaams!’ tegen een man die ze tegenkomt, en ‘Leuk om hier alweer een Vlaamse te ontmoeten…’ tegen een vrouw die ze tegenkomt. Verder ontbreekt elke verwijzing naar het al dan niet Vlaams zijn in alle afleveringen.

Door dit soort uitspraken, in combinatie met islam als centrale thema in deze aflevering, krijg je als kijker het gevoel dat de islam iets niet-Vlaams is. Ze creëert zelfs een tegenstelling tussen de islam en ‘andere culturen’, en spreekt daar haar verbazing over uit:

> In andere culturen vind ik zoveel geloofsovertuiging heel gewoon. Maar zo dicht bij huis, bij deze Vlaamse vrouwen en meisjes, verbaas ik mij over zoveel godsvrucht.

Deze tegenstelling tussen Vlaanderen en andere culturen en/of de islam wordt vanaf de openingszin al gesteld: ‘De islam groeit en bloeit. Ook bij ons.’ Als ze er achter komt dat Ali’s papieren niet in orde zijn, stelt ze vast: ‘Ali woont dus al vijf jaar met valse papieren in ons land.‘[3] Annemies gebruik van het woordje ‘ons’ in deze aflevering versterkt het idee van een wij, Vlamingen, tegenover iets vreemds dat ons land binnenkomt. De islam wordt hiermee gepresenteerd als iets niet-Vlaams. Dit is niet alleen een slip of the tongue tijdens het veldwerk. Van de negen keer dat ze erop wijst dat het om Vlaamse zaken gaat, worden er vier uitgesproken door de voice-over. Dit zijn latere toevoegingen, en daarmee bewuste keuzes van het frame waarbinnen de aflevering gepresenteerd wordt. Hiermee reproduceert Annemie het eerder genoemde wereldbeeld van ‘Het Westen’ tegenover ‘de islam’, waarbij de islam iets is van buiten ‘ons’, iets ‘niet-Vlaams’, dat ons bovendien bedreigt met al die nieuwe bekeerlingen.

Annemie sluit met deze presentatie aan bij wat Shadid en Poole al constateerde over de stereotype weergave van moslims in de Westerse media. We zien het thema van criminaliteit terugkomen in de vorm van verkeerde papieren, evenals het thema van het huwelijk tussen een moslim

en een niet-moslim. Bovendien zien we de sterke tegenstelling tussen ‘wij’ en ‘zij’, benadrukt door de vele verwijzingen naar het Vlaams zijn. Annemie verschilt hierbij niet zoveel van de stereotype berichtgeving over de islam die we dag in dag uit in de Westerse media tegenkomen.

Naast de tegenstelling tussen ‘wij’ en ‘de islam’ creëert Annemie in de aflevering een schimmige sfeer rondom al-Minara. Ze heeft drie bezoeken uitgekozen die samenhangen met de organisatie: de dag dat meisjes hun geloofsgetuigenis geven, een bezoek aan het schooltje van al-Minara, en een bekeerlingendag. Over de bekering als invalshoek hebben we het al kort even gehad. De dag in het schooltje laat ze kinderen zien die over de islam leren en het Arabisch leren. Daarnaast gaat ze mee naar de lessen die Lindsey/Safiya krijgt. Hierover heeft ze een stuk uitgekozen waarin de docent iets zegt over dat er na de dood maar twee opties zijn, de hemel en de hel, en een discussie over de evolutietheorie waarbij de gelovigen het eens zijn dat God de mens heeft geschapen. Hoewel de uitspraken over de evolutietheorie door de vrouwen in het klasje overeenkomen met wat wel meer gelovigen zullen zeggen, ook uit andere godsdienstige tradities en zeker ook binnen het christendom, concludeert de voice-over:

Weg met de evolutietheorie is het motto hier op school. Wetenschap telt hier niet. Alleen geloof is belangrijk. Niet alleen hier op school, maar ook thuis. Want haar grootste deel van haar religieuze vorming krijgt Safiya van haar man en van zijn familie.

De eerste conclusie, dat de vrouwen in de gekozen scene de evolutietheorie afwijzen, is correct. Maar kun je daaruit concluderen dat dus ‘de wetenschap hier niet telt’? Een grove generalisatie, die absoluut geen recht doet aan de gelovigen. Er wordt wederom onnodig een karikatuur van de mensen geschetst, waarbij er een grotere tegenstelling gecreëerd wordt tussen de gelovigen en de kijker. Bovendien hebben de maaksters een zeer stereotype scene uitgekozen en die opgeblazen.

Khadija Ann de Bruyne, bestuurslid bij al-Minara die ook te zien is in de aflevering, vertelt in een interview dat ze Annemie ook mee heeft genomen naar ‘vergaderingen over lessen sollicitatietraining en lessen voor analfabete vrouwen. Daarover werd niets uitgezonden.’[4]

Tot slot voert de documentairemaakster een gebeurtenis op, die ze omkleedt met geheimen. Annemie gaat mee naar ‘bekeerlingendag’, mede georganiseerd door al-Minara. De voice-over vertelt de kijker dat al-Minara vanuit Saoedi-Arabië en Koeweit wordt gefinancierd. Khadija stelt haar voor aan een ‘belangrijke sponsor uit het Midden-Oosten’, een vrouw die vrij goed Engels spreekt. Ze praten een poosje met elkaar, totdat Annemie een vraag stelt (die overigens niet wordt uitgezonden) waarop de vrouw antwoordt dat ze even met haar baas moet praten, ‘to see if it is ok to have it… in eh…’ Ze maakt haar zin niet af. Annemie moedigt haar aan door te zeggen dat ze niks verkeerds heeft gezegd, integendeel, waarop de vrouw antwoordt: ‘Yes, but I’m presenting a whole organization, so…’ Tot nu toe is er niks aan de hand. Waarschijnlijk vroeg Annemie of het goed was dat er gefilmd werd. Het enige dat de vrouw zegt is dat ze het wil overleggen met haar baas. Dan zegt de voice-over:

> De Koeweitse is plots gealarmeerd. En dan heb ik haar nog geeneens gevraagd naar de sponsoring vanuit het Midden-Oosten.

Impliciet zegt ze hier dat het logisch is dat je gealarmeerd raakt als er naar sponsoring vanuit het Midden-Oosten gevraagd wordt. Die ‘sponsoring’ betrof enkele gebedstapijten, korans en twee reizen naar Mekka, niet meteen het massale geld dat gesuggereerd wordt in de reportage.[5] Annemie duikt er bovenop, door aan Khadija de vraag te stellen: ‘Maar die mevrouw gaat nu aan haar baas vragen of ze wel mag vertellen dat ze financiële steun geeft aan jullie, maar… is dat dan fout?’ Khadija legt rustig uit wat het probleem is:

> We leven in een omgeving van islamofobie. En dat is het risico, als ik daar nu zo open tegenover u over spreek, dan komt dat op televisie, en dan gaat er altijd wel iemand een hamer vinden om eh mee te kloppen. Het mes snijdt altijd langs twee kanten. Wij zeggen, goh dat is iets goeds dat wij elkaar steunen, dat we op zoek gaan naar de juiste kennis enzo, maar er zijn anderen die zeggen, ja ze worden gesponsord door Saoedi-Arabië, en het zijn de puppets van daar en het zijn extremisten enzo… begrijpt ge… allee dat is een mes dat langs twee kanten snijdt.

Khadija legt uit dat ze rekening moeten houden met een islamofobe omgeving, waar connecties met Saoedi-Arabië gelijk gesteld kunnen worden aan extremisme. In plaats dat Annemie doorvraagt naar dit gevoel van islamofobie bij de gelovigen, blaast ze het gebeuren nog groter op:

De Koeweitse mag me niet langer te woord staan. Khadija wil mij op een ander spoor zetten, en neemt me mee naar de imam die net is gearriveerd.

In het gesprek met de imam wordt iets soortgelijks gezegd, namelijk dat er niet gefilmd hoeft te worden als er gesproken wordt over een organisatie die zich bezig houdt met de bekeerlingen, op internationaal niveau. De voice-over zegt:

> Opnieuw hetzelfde verbod. Over de financiële en andere steun vanuit het Midden-Oosten mag niets gefilmd worden.

Door de zin dat Khadija haar ‘op een ander spoor’ wil zetten, presenteert ze het gebeuren als een geheim voorval, alsof ze dus iets ‘op het spoor’ was. Als de imam dan ook nog eens zegt dat ze iets niet mag filmen is de maat vol. Annemie heeft haar oordeel klaar: hier is iets niet in de haak. Doordat ze in het midden laat wat er aan de hand is, kan de beeldvorming van de kijker alle kanten op gaan. En dat terwijl er genoeg andere mogelijke verklaringen zijn voor de terughoudendheid rondom het filmen.

Zo noemt Khadija Ann de Bruyne het islamofobe karakter van de samenleving, waar connecties met Saoedi-Arabië gelijk gesteld kunnen worden aan extremisme. Maar Annemie geeft zelf ook al een aantal hints waarom je terughoudend zou zijn met filmen op een bekeringsdag: de islam wordt vaak gepresenteerd als iets niet-Vlaams, als iets dat vreemd is binnen 'onze cultuur'. Het bekeren tot de islam wordt niet zomaar geaccepteerd, en kan gevolgen hebben voor de relatie met de ouders, op het werk et cetera. Juist omdat er zoveel vooroordelen zijn in de samenleving, zijn er meerdere verklaringen mogelijk voor de terughoudendheid voor het filmen op bekeerlingendag. Maar hier besteedt Annemie geen aandacht aan, en doet er zelfs nog een schepje bovenop door zelf zo geheimzinnig te doen. En dat "terwijl we het hebben over een paar Korans en gebedsmatjes", aldus Karen C., lid van al-Minara.[6]

Na alle geheimzinnigheid rondom de sponsoring wordt de aflevering afgesloten met de trouwerij van Ali en Safiya, waar Annemie bij is, met tot slot Annemies veelzeggende laatste voice-over:

> Safiya en Ali zien er oprecht gelukkig uit… toch hou ik mijn hart vast. Als ik denk aan de vele al-Minara meisjes die niet gefilmd wilden worden. Omdat ze geen toestemming kregen van hun man. Omdat ze in een ongelukkig of schijnhuwelijk zijn gestapt. Omdat hun ouders niet mochten weten dat ze bekeerd zijn. Omdat ze bang zijn door Allah gestraft te worden.

Dit is nogal een forse uitspraak om de aflevering mee af te sluiten. De laatste zin laat de kijker achter met een soort van conclusie, een samenvattend gevoel van Annemie. Annemie stelt dat ze haar hart vasthoudt omdat meisjes niet gefilmd wilden worden tijdens bekeringsdag. Hier is een logische verklaring voor te vinden, die ook Khadija Ann de Bruyne in het eerder vermelde interview geeft: veel van de meisjes hebben nog niet aan hun ouders verteld dat ze bekeerd zijn, en omwille van hun

privacy kreeg Annemie geen toestemming om daar te filmen.[7] Maar in plaats van die uitleg, zien we vier mogelijke verklaringen waarom meisjes niet gefilmd wilden worden:

- Ze kregen geen toestemming van hun man
- Ze zijn in een ongelukkig of in een schijnhuwelijk gestapt
- Hun ouders mogen niet weten dat ze bekeerd zijn
- Ze zijn bang door Allah gestraft te worden

Hoewel ik uiteraard niet weet wat de meisjes tegen Annemie gezegd hebben, klinkt haar uitleg mij erg discutabel in de oren. Ik acht de kans klein dat een vrouw tegen Annemie zegt: ‘Nee sorry, film mij maar niet, want ik zit in een ongelukkig huwelijk’. Maar daarnaast gebruikt Annemie verklaringen in haar afsluitende zin, die niet terug komen in de aflevering zelf. De kijker kan niet controleren of dit werkelijk gezegd is. Bovendien is er een belangrijk verschil tussen dat ouders het ‘niet mogen weten’ van de bekering, en dat ze het ‘nog niet weten’. Met deze laatste woorden suggereert Annemie de problematische natuur van de islam, en plaats geen vraagtekens bij de consequenties voor de bekeerlingen vanuit de ‘autochtone’, niet-islamitische bevolking. De context van de samenleving waarbinnen deze vrouwen zich bekeren, wordt volledig buiten beschouwing gelaten.

Conclusie

Terug naar de centrale vragen: op welke manier stuurt Annemie Struyf tijdens de interviews de presentatie van de religie? op welke manier stuurt ze door de keuzes in wat er uitgezonden wordt en wat niet? Doordat ze expliciet op zoek is gegaan naar een bekeerlinge, kiest ze voor een specifieke invalshoek. Dat ze hier expliciet naar op zoek is gegaan blijkt onder andere uit een interview met Khadija Ann de Bruyne. Hierin vertelde ze:

> De eerste ontmoeting met Annemie Struyf was in oktober 2008. Zij zocht een bekeerlinge die ze doorheen haar bekering naar de islam zou volgen. Liefst iemand die nog maar bescheiden pasjes in de islam aan het zetten was en die ze kon volgen doorheen haar evolutie. Ik vertelde dat het heel moeilijk te vinden zou zijn omdat de bekeerlingen hun bekering heel lang geheim houden voor vrienden en familie. Annemie heeft uiteindelijk zelf gekozen wie ze zou volgen en interviewen.[8]

Maar ook in de aflevering zien we dat Annemie eerst op bezoek gaat bij al-Minara, en daarna pas Lindsey/Safiya tegenkomt. Met de keuze van een bekeerlinge heeft ze bewust gekozen voor een bepaald type gelovige. Bovendien kiest ze uit de reeks mogelijke informanten voor een zeer extreem geval. Het extreme van Lindsey zit hem echter niet in haar religieuze uitingsvormen, maar in haar relatie met Ali: ze trouwde hem bij hun tweede ontmoeting en is al na een paar maanden zwanger. Als ze aan Annemie vertelt dat ze zwanger is, reageert Annemie door te stellen:

> Annemie: Maar ge gaat toch ver, Safiya?
>
> Safiya: Wat?
>
> Annemie: Dat jij ver gaat… in de beleving van de islam.

Annemie reduceert het gedrag van Safiya tot enkel de islam. Andere factoren lijken geen rol te spelen in het leven van Lindsey. Annemie presenteert hier de zwangerschap als een gevolg van de islam, en als niets anders.

In de aflevering lag de nadruk sterk op het huwelijk en het al-dan-niet illegaal verblijf van Ali, die met een Vlaams meisje trouwt. Daarnaast was er in de keuze voor de thema's een sterke nadruk op al-Minara en haar financiële achtergrond. In deze thema's zien we een herhaling van het stereotype beeld over de islam: een godsdienst die een crimineel trekje

heeft, onze Vlaamse vrouwen bekeert en zwanger maakt, en bovendien niet in lijn is met onze normen en waarden. Zo is de scene over dat liegen toegestaan zou zijn in de islam niet per ongeluk in de uitzending terecht gekomen: er wordt een beeld gecreëerd van moslims als mensen die anders zijn dan wij Westerlingen. Deze tegenstelling tussen het Westen en de islam wordt bovendien versterkt door opmerkingen als: 'Wetenschap telt hier niet. Alleen geloof is belangrijk.' Hiermee zet Annemie een onnodige karikatuur neer van de gelovigen in deze aflevering.

In de aftiteling van de aflevering zien we dezelfde thema's terugkeren. De laatste woorden van de aflevering waren:

> Al-Minara telt intussen meer dan 700 leden. Dagelijks melden zich nieuwe meisjes aan. Safiya en Ali verwachten eind februari hun eerste kindje. Nu ze getrouwd zijn, plannen Safiya en Ali een bezoek aan hun familie in Algerije.

In de aftiteling komt het thema van het huwelijk terug. Maar ook hier zien we de nadruk op de groei van al-Minara. Het geeft een negatief afsluitend gevoel mee. Hoewel Annemie in de aflevering duidelijk laat blijken dat ze begaan is met Lindsey/Safiya, is ze van mening dat al-Minara 'die - vaak naïeve meisjes - te weinig' beschermt. Zo zegt ze bijvoorbeeld in een interview met HUMO:

> Ik vind het heel jammer dat Lindsey en Ali, het koppel uit de eerste aflevering, achteraf persoonlijk geviseerd is. Zelf stelde ik mij vragen over de aanpak van al-Minara: zij beschermen die vaak naïeve meisjes te weinig, maar ze bleven zelf buiten schot. Daar kan ik niks aan doen.[9]

Ze verwijt al-Minara te weinig bescherming aan de meisjes, en dat ze vragen zet bij de aanpak van al-Minara. Dit, terwijl ze zelf een situatie tegenkomt waarvan je op je klompen kunt aanvoelen dat als je hierover uit

gaat zenden, dit gevolgen kan hebben voor je informanten. Daar kan Annemie zeer zeker wel wat aan doen: als journaliste heb je de taak je informanten te beschermen, en ze had in het welzijn van haar informanten de afweging moeten maken of het wel wenselijk is om dit uit te zenden. Zeker in het huidige klimaat, waar moslims vooral negatief in het nieuws komen, moet je zo'n afweging maken. Stel dat de aflevering over het christendom was gegaan, en stel dat Lindsey met een Amerikaanse christen was getrouwd die gesjoemeld had met zijn papieren, dan had dit voorval waarschijnlijk niet met grote koppen in de Belgische ochtendbladen gestaan. Als journalist werk je nu eenmaal niet in het luchtledige, maar publiceer je binnen een maatschappelijke context. En daar heb je rekening mee te houden: je kunt in zekere mate inschatten dat een aflevering zoals dit haar effecten heeft.

Als journalist heeft Annemie bovendien nóg een factor waar ze rekening mee moet houden: haar oordeel, haar mening, haar stem zal een veel grotere ruimte krijgen binnen het publieke debat dan de stem van al-Minara. Annemie en Woestijnvis hebben het geld om een documentaire te maken, terwijl al-Minara, een vrijwilligersorganisatie zonder steun van de overheid, daar simpelweg niet een even sterk geluid tegenover kan zetten. Doordat Annemie een documentairemaakster is, dat bovendien een gevoel van objectiviteit met zich meebrengt, heeft ze per definitie meer macht dan het tegengeluid. Annemie levert informatie, bepaalt het frame en kiest wat er uitgezonden wordt. Het is Annemies verantwoordelijkheid om haar informanten te beschermen, dat is haar werk. Maar wellicht heeft ze het voorval juist bewust gebruikt om haar documentaire op de kaart te zetten: openen met een controverse is immers goed voor de kijkcijfers, en dus voor de inkomsten.

Aflevering 9: Hoe kun je nu trouwen met een polygame Senegalees?!

De tweede aflevering die over de islam ging, was de laatste aflevering van de reeks, en werd op 22 maart 2010 door zo'n miljoen mensen bekeken. In deze aflevering gaat Annemie op bezoek bij een vriendin van vroeger, Mouche genaamd. Mouche wordt geïntroduceerd als een succesvolle vrouw, die in een kledingzaak werkte en een horecazaak 'uit de grond heeft gestampt'. Mouche is 45 jaar en heeft een dochtertje uit een vorig huwelijk, Fattou genaamd. In de aflevering vertelt Mouche dat ze dol is op Senegal, en een stuk land kocht aan de kust. Ze liet een huis bouwen om er te gaan wonen. Mouche werd vervolgens verliefd op de aannemer, die praktiserend moslim is, en polygaam. Ze besluit met hem te trouwen, en wordt zo zijn tweede vrouw. Nu woont ze met Fattou in Senegal, heeft zich bekeerd tot de islam en deelt haar man om de drie dagen met zijn eerste vrouw.

Tijdens de aflevering vertelt Mouche waarom ze zich tot de islam heeft bekeerd:

> Ik ben 45 jaar, hè? En mijn man heeft zeven kinderen. Normaal gezien, als zij huwen, dan is dat eigenlijk ook voor kindjes, voor hun… Dus ik kan hem dat ook niet geven, hè, want dat gaat niet gaan. Ik ben al 45, ik word 46 jaar, dus voor aanknopingspunten, voor iets samen te hebben dat sterk is… eh… Economische redenen vind ik geen goed idee, dus daarvoor, die religie, da verbindt me met hem ook. Want wij bidden altijd samen, ik denk dat het heel moeilijk zal zijn voor mij om niet moslima te zijn naast hem.[10]

Halverwege de aflevering wordt met deze uitspraak duidelijk waarom Mouche zich heeft bekeerd tot de islam: ze was op zoek naar een band met haar man, en vond dit in de religie.[11] Het is interessant om te zien dat de documentairemaaksters op dat moment niet hebben gezegd: oké, sorry, het was leuk om naar Senegal te komen, maar blijkbaar val je toch niet helemaal binnen het type informanten dat wij zoeken. De 'radicale

levenskeuze', namelijk emigreren naar Senegal en/of trouwen met een polygame man (dat hangt van je visie af), is namelijk niet gemaakt in Gods naam. Beide radicale keuzes hadden in de eerste plaats niet met de religie te maken: de religie kwam later pas. Mouche koos eerst voor het land en pas dan voor haar man.

In deze aflevering zien we dat het maken van een radicale levenskeuze in gods naam niet het criterium was voor dit thema. Eerder is het een voorbeeld van een uitingsvorm van de islam. Maar als de serie dan toch draait om het in kaart brengen van religies in het algemeen, dan is het alsnog opvallend waarom ze voor deze thematiek hebben gekozen: een groot deel van de vragen die Annemie in deze aflevering stelt, draaien om het thema van polygamie, en je kunt vraagtekens zetten in hoeverre je dit als kenmerkend voor de islam wilt neerzetten. In een aantal islamitische landen is polygamie verboden, zoals Tunesië en Turkije, en in een aantal andere landen zijn verdere beperkingen van het recht ingesteld. Zo hebben vrouwen vaak de mogelijkheid om voorwaarden te stellen bij het huwelijk, zoals dat het huwelijk ontbonden wordt als de man een tweede vrouw neemt. Over het algemeen is het aantal polygame huwelijken klein, en wordt het steeds meer als sociaal onaanvaardbaar gezien.[12] Zo schrijft Dale F. Eickelman dat in Egypte slechts 0,05 procent van de huwelijken polygaam is, terwijl hij verwijst naar een onderzoek uit 1978.[13]

Naast het feit dat dit onderwerp niet geheel binnen de documentairereeks lijkt te passen, is het ook opvallend dat Annemie de vrouw uit België 'al jaren kent'. De twee vrouwen zijn oude vriendinnen van elkaar, waardoor er een ander type relatie ontstaat dan in de andere afleveringen. Vragen die je aan een informant stelt als je hem of haar voor het eerst leert kennen, stel je niet aan iemand die je al jaren kent. Aangezien ze elkaar al zo lang kennen, hoeven ze niet alles naar elkaar toe te expliciteren. Bovendien kun je merken dat Annemie een verandering constateert in het leven van Mouche, doordat ze haar nog kent uit een 'vorig' leven. Zo roept Annemie

uit als ze op het vliegveld van Senegal aankomt: ‘En u hebt uwen sluier aan!’ Ook later spreekt ze haar verbazing uit over ‘de sluier’, als ze in de camera zegt: ‘Zo is ze heel vreemd met die sluier aan. Ineens is ze... anders.’ Hoewel ook de vrouwen uit de aflevering over het christendom, over de Hare Krishna, en over het jodendom een hoofddoek dragen, spreekt ze alleen haar verbazing uit over sluiers in deze aflevering. Dit wordt met name ingegeven doordat Annemie de vrouw kende vóórdat ze een sluier droeg, maar dit beïnvloedt wel het beeld dat neergezet wordt in deze aflevering.

De islam in Senegal

Hoewel de nadruk in de aflevering vooral ligt op het polygame huwelijk van Mouche en haar relatie met haar man, wordt er een aantal keer informatie gegeven over de islam. De islam in Senegal wordt door Annemie meerdere malen omschreven als ‘gematigd’, zoals in een van de openingszinnen van de aflevering: ‘Ik ben op weg naar Senegal, een gematigd islamitisch land waar polygamie de gewoonste zaak van de wereld is.’Ook halverwege de aflevering benoemt ze dat de islam in Senegal gematigd is, in combinatie met een aantal andere kenmerken:

> Als niet moslima mag, maar moet ik mij niet extra aanpassen. In Afrika neemt de islam een andere vorm aan dan in het Midden-Oosten, Europa of Afghanistan. Hier, in Senegal, heeft de islam een gematigd en tolerant gezicht. Kleurrijk en mild. De hoofddoek hangt hier losser, de gebedstijden zijn hier soepeler.

In dit citaat zitten een flink aantal impliciete aannames over de islam. Allereerst wijst Annemie er op dat ze zich als niet-moslim niet extra hoeft aan te passen. Dit wordt deels verklaard doordat de islam in Senegal een andere vorm aan zou nemen dan in het Midden-Oosten, Europa en Afghanistan. Hiermee wordt de suggestie gewekt dat je je daar dus wel

zou moeten aanpassen. Deze zogenaamde tegenstelling zit ook in de volgende zin, waarbij ze Senegal contrasteert met het Midden-Oosten, Europa en Afghanistan. Doordat ze zegt dat de islam in Senegal een gematigd en tolerant gezicht heeft, kleurrijk en mild, in combinatie met dat in Afrika de islam een andere vorm aan zou nemen dan in het Midden-Oosten, Europa en Afghanistan, stelt ze dus dat in die gebieden de islam geen gematigd en tolerant gezicht heeft, en dat daar geen milde vorm zou bestaan. Senegal wordt in zijn geheel gecontrasteerd met drie enorme gebieden, waar voor het gemak een stereotype weergave van gegeven wordt. Hoewel het goed is dat Annemie er op wijst dat de godsdienst een lokale invulling kan krijgen, presenteert ze tegelijkertijd het Midden-Oosten, Europa en Afghanistan als een monolithisch blok waar je in zijn geheel een uitspraak over kan doen. Alsof de islam in deze gebieden slechts één vorm aan neemt, dat niet gematigd en tolerant is. Bovendien, in hoeverre kan Annemie een inschatting maken over de islam in al deze gebieden? In hoeverre weet zij dat ‘de islam in Afrika een andere vorm aanneemt dan in het Midden-Oosten, Europa of Afghanistan’?

Wat ook interessant is, is dat Annemie zich er in deze aflevering van bewust lijkt te zijn dat er vaak een verschil zit tussen iemand die net bekeerd is, en iemand die zich al langer met de godsdienst bezighoudt. Zo zegt ze bijvoorbeeld: ‘Aisha (Mouche) heeft zich nog maar pas bekeerd, en probeert de regels strikt op te volgen. Strikter zelfs dan vele Senegalezen.’ Jammer dat dit pas in de allerlaatste aflevering van de reeks genoemd wordt, want deze opmerking was in elke aflevering waar ze een bekeerling volgt volledig op zijn plaats geweest.

Tot slot merkt Annemie op dat het Tabaski feest, waarbij ze samen naar de moskee zijn geweest, haar doet denken aan de Paasmis van vroeger. Weer zie je haar eigen religieuze referentiekader naar voren komen. Ze vraagt of Mouche godsdienstig is opgevoed, waarna het volgende gesprek plaatsvindt:

Mouche: Nee, helemaal nie. Maar hier vind ik dat wel belangrijk. Hier is dat een… Dat hoort erbij. Als ge hier wilt leven, als ge elke dag nie het buitenbeentje wil zijn, dan hoort ge bij als ge mee in die religie, in die levensstijl, want het is een levensstijl, ge moet mee in het ritme van da leven hè.

Annemie: Maar je hebt een enorm respect voor de cultuur, voor de mensen, voor de godsdienst, maar toch hoor ik u weinig over Allah spreken.

Mouche: Ja. Maar dat moet misschien allemaal nog een klein beetje… Dat moet misschien allemaal z'n plaats nog bevinden hè, das nog helemaal het begin.

Annemie: En God en Allah, is dat hetzelfde? De God uit de christelijke cultuur en Allah uit de islamitische cultuur…

Mouche: Dat ken ik niet, die God ken ik niet.

Allereerst zien we dat Annemie vaststelt dat Mouche weinig over Allah praat. Het lijkt dat religie voor Mouche minder belangrijk is dan Annemie had verwacht. Mouche ziet de islam meer als een levensstijl, als iets dat erbij hoort. Ook vraagt Annemie of de christelijke God en de islamitische God hetzelfde zijn. Deze vraag, of goden hetzelfde zijn, stelt ze nog een keer in de negen afleveringen: bij het christendom. Hier kom ik later op terug.

Wederom zien we dat een enkel voorbeeld, een individueel levensverhaal, vergroot wordt tot voorbeelden voor de godsdienst. Annemie werpt zich op als deskundige over de islam in Senegal, terwijl ze daar in haar documentaire geen onderzoek naar doet: we zien het verhaal van een Vlaamse vrouw die naar Senegal is verhuisd, we krijgen haar huwelijk te zien en een klein beetje inzicht in de manier waarop deze Vlaamse vrouw de islam beleeft. We krijgen géén beeld van hoe de islam in Senegal wordt

beleefd. Deze aflevering is alles behalve een schets van de wereld van moslims in Senegal, maar bovenal een portret van een Vlaamse vrouw die met een Senegalese, polygame man is getrouwd.

De polygame man wordt erg verwend

Het hoofdthema van deze aflevering is het polygame huwelijk van Mouche met haar man Badou. Ook hier krijgen we dus een reproductie van de dominante beeldvorming over de islam. De islam als compleet anders dan ‘wij’, onthutsend anders zelfs en radicaal. Een groot deel van Annemies vragen gaan over hoe Mouche in haar dagelijkse leven hier mee omgaat. Zo stelt ze vragen over wie wanneer waar woont, of het daar gebruikelijk is, maar ook of Mouche niet jaloers is en of ze echt wel goed met elkaar kunnen opschieten.[14] Haar vragen lijken in eerste instantie relatief neutraal, maar door de aflevering heen krijg je het gevoel dat Annemie er toch wel een punt van maakt. Als Mouche en Annemie op bezoek gaan bij Oumi, Badou’s eerste vrouw, heeft Badou gezegd dat ze haar niet teveel vragen mogen stellen. Annemie zegt, terwijl ze in de camera kijkt:

> Ik denk dat hij haar ook niet in verlegenheid wil brengen omdat ze ook geen Frans spreekt, ik denk dat hij ook een beetje bang is voor vragen over die polygamie enzo dus we gaan het toch een klein beetje discreet moeten aanpakken.

Hoewel polygamie de normaalste zaak van de wereld is in Senegal, iets dat Annemie ook in de openingsscene van de aflevering noemt, concludeert Annemie dat Badou vast bang is voor vragen over polygamie. Hier legt ze haar verwachting in de mond van Badou, waarbij je je kunt afvragen of dit reëel is. Waarom zou hij bang zijn voor vragen over een praktijk die normaal is in zijn omgeving? Annemies opvattingen over wat normaal is, steken hier duidelijk de kop op.

Uiteindelijk spreekt Annemie haar frustratie over het polygame huwelijk uit, als ze samen met Mouche over de markt loopt. Dit is te zien in het filmpje Aflevering 9 – 31.10 tot 32.02 . Op verhitte toon discussiëren de vrouwen met elkaar over het gebruik van polygamie. Mouche zegt tegen Annemie:

> Mouche: Ik wou u dan maar zeggen, dat die polygamie, dat dat voor de mannen, dat dat ook een hele kunst is. Voor dat op een goede manier aan te brengen. Dat dat niet zomaar iets is, uit seksuele verlangen altijd, maar dat is een hele opgave. En hoe wij dat bezien, dat is zoals bij de dieren hè. Dat zijn hengsten hè. Dus die willen veel vrouwen, die voelen zich man daardoor.
>
> Annemie: Allee, die mannen die kunnen wel zoveel vrouwen hebben als ze willen, maar das toch een grote ongelijkheid, want als vrouw kunt ge niet zoveel mannen hebben als ge wilt…!
>
> Mouche: Allee, want dan weet ge niet van wie dat kind is! Van wie is het kind dan, als ge vier mannen hebt?
>
> Annemie: Maar eigenlijk hebben die mannen wel een Heel Goei Leven hè, allee, ze hebben verschillende vrouwen en die worden tot en met geswanjeerd! Maar dat is een fantastisch leven voor die mannen!
>
> Mouche: Natuurlijk! Natuurlijk, maar ja, als vrouw is da ook goe. Wat is er boven, wat is er boven het zorgen voor uwen kinderen en voor uwen man? Wat gaat daar boven? Denk eens diep na. Boeken lezen? Ja, oke…
>
> Annemie: Ja maar ik vind da ook tof dat mijn man voor mijn kinderen zorgt, en dat hij mee dingen in het huishouden van alles doet…
>
> Mouche: Ah ja, maar hij doet dat ook hè! Hij brengt het geld wel hè!

Mouche lijkt verbouwereerd door Annemies opmerking dat ze het tof vindt dat haar man ook voor de kinderen zorgt. Impliciet zegt Annemie daar immers mee dat ze vindt dat de man van Mouche niet voor de kinderen zorgt. In het verhitte gesprek ontstaat een strijd over wat normaal is, over hoe het hoort te zijn binnen een huwelijk. Hoewel Annemie redelijk wat vragen stelt, waarbij ze vraagt naar het hoe en het waarom van een polygaam huwelijk, kan ze het niet laten om het te vergelijken met haar eigen huwelijk en uiteindelijk een oordeel te geven dat het 'een grote ongelijkheid' is voor de vrouw. Tweemaal begint ze haar zin met 'maar': ze reageert inhoudelijk niet op de verklaringen van Mouche, maar zet daar meteen haar opvattingen tegenover. In plaats van dat ze als journalist op onderzoek uit gaat en het fenomeen probeert te begrijpen, legt ze hier haar ideeën over wat normaal is op aan Mouche, en daarmee ook aan de kijker.

Naast de vragen over polygamie geeft Annemie in deze aflevering duidelijk een aantal keer haar mening over hoe Mouche haar man 'swanjeert', wat zoiets betekent als dat hij volgens haar overdreven veel verwend wordt. Zo zegt ze tegen Mouche: 'Maar ge houdt wel veel rekening met uwen man, veel meer dan ik.' Als na een paar dagen er gewisseld wordt van huishouden, en Badou dus naar het huis van Mouche komt, gaan Annemie en Mouche zijn komst voorbereiden. Ze beginnen eerst met de voorbereidingen voor het eten en gaan samen garnalen pellen. Mouche zegt dat ze de garnalen alvast pelt zodat Badou zich niet hoeft te vermoeien. Annemie begint spottend te lachen en zegt: 'En steek jij het dan ook nog in zijn mond?!' Mouche wil graag alles op orde hebben voordat Badou komt. Annemie probeert haar te helpen, maar stapt na een poosje opzij en kijkt met een zuur en verbaasd gezicht in de camera:

> Zeg die mannen worden hier nogal geswanjeerd zeg!! Allee, vanaf nu kan hem komen, Mouche raakt helemaal over haar toeren, slecht gezind, eh… gehaaast, eh, rap haar kamer in orde brengen.

Afb. 4: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 9 – 24’18”

Ze is erg verbaasd door het doen en laten van Mouche. Ze loopt terug naar Mouche om haar weer te helpen en zegt op sarcastische toon: ‘Zo leren wij de Westerse vrouw nu haar man beter te swanjeren hè.’ Mouche antwoordt dat Europese vrouwen dat toch ook doen. Annemie trekt een zuur gezicht en antwoordt terug: ‘Ja maar ik heb dat nog nooit gedaan, mijn kamer geparfumeerd.’ Er ontstaat wederom een soort welles/nietes over wat ‘normaal’ is om te doen voor je man, waarbij Annemie het huwelijk van Mouche wederom vergelijkt met haar eigen huwelijk.

In een van de laatste scènes heeft Mouche er genoeg van dat ze voor haar gevoel steeds bekritiseerd wordt. Nadat Mouche en Oumi hebben gekookt voor het Tabaskifeest, gaan ze met de hele familie eten. Annemie vraagt: ‘Maar hij zegt ook niet of het lekker is. Nee?’ Mouche antwoordt dat dat verondersteld wordt. Annemie vraagt nogmaals hoe ze dan weet of Badou het lekker vindt of niet. Dan zegt ze:

> En is dat niet ondankbaar voor Oumi, die heeft nu de hele dag zo hard gekookt, heel den dag, en hij zegt nie dat het lekker is.

Mouche antwoordt dat hij dat wel weet, en dat hij nu eenmaal niet zomaar kan zeggen dat het lekker was, omdat hij gezag uit moet stralen aan tafel. Hoewel Annemie al drie keer een vraag heeft gesteld over waarom hij niet zegt dat het lekker is, zegt ze:

> Ja maar ik heb schrik dat die mannen op den duur niet meer weten hoe goed als dat ze geswanjeerd worden. Want als ge… als er elke dag zóó Goe voor u gezorgd wordt, en ge krijgt altijd de beste stukskes…

Dan heeft Mouche er genoeg van en zegt: ‘Ja zeg, Annemie! Tis nu zo, ja…!’ Mouche raakt geïrriteerd met Annemies opmerkingen. Hoewel Annemie het in alle waarschijnlijkheid goed bedoelt, het is immers haar vriendin, zien we hier een botsing van wat twee vrouwen als normaal zien. Mouche lijkt gelukkig met haar huwelijk te zijn, met de regels en de omgangsvormen, maar toch lijkt Annemie het te zien als een ongelijkheid voor de vrouw, als een situatie waarin de mannen teveel verwend worden. In plaats van naar de verklaringen te luisteren, te begrijpen wat Mouche haar probeert uit te leggen, keurt ze het keer op keer af. Door haar vragen en haar houding doet ze meer kwaad dan goed: als kijker krijg je het gevoel dat de mannen inderdaad erg verwend worden, en dat dit niet normaal is. Door Annemies houding en afkeuring ben je als kijker geneigd het leven van Mouche af te keuren voordat je goed en wel begrijpt waarom ze haar leven leeft zoals ze het nu leeft. Door Annemies spottende houding drukt ze zo’n duidelijke stempel op de aflevering, dat het voor de kijker lastig is om hier doorheen te kijken.

Conclusie

Als we kijken naar de manier waarop Annemie invloed heeft gehad op de presentatie van deze aflevering over de islam, dan spelen er een aantal dingen een grote rol: de vrouwen kenden elkaar van vroeger, hun band heeft ongetwijfeld invloed gehad op de vragen. Hierdoor werden sommige dingen wel, en andere dingen niet expliciet gemaakt tijdens de aflevering. Zo is Annemie bijvoorbeeld verbaasd over Mouches hoofddoek, maar krijgen we niet alles te weten over waarom ze zo dol is op Senegal. Bovendien houdt Annemie hierdoor niet voldoende afstand van haar onderwerp: in plaats van dat ze als journalist zoveel mogelijk een neutrale houding inneemt, gaat ze een aantal felle discussies met Mouche aan over wat normaal is. In de aflevering zien we Annemie veel grote ogen opzetten en afwerende gezichten trekken, waardoor je aan haar houding en gezichtsuitdrukkingen kunt aflezen dat ze een aantal dingen persoonlijk sterk afkeurt. Deze persoonlijke afkeuring drukt een grote stempel op de aflevering.

Afb. 5: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 9 – 26’24”

Als we kijken naar welke thema's centraal staan in deze aflevering, dan zien we dat Mouche polygame huwelijk een dominante ruimte inneemt. Hierdoor krijg je als kijker veel informatie over polygamie, zowel in theorie als in de praktijk. Doordat het huwelijk zo centraal staat, krijg je als kijker ook veel informatie over Mouches relatie met Badou. Deze twee onderwerpen laten zien dat het hier om een case-study gaat, om één persoon en haar leven. De aflevering draait voornamelijk om dit huwelijk. Door het gekozen frame van de titels zou je het als kijker echter gemakkelijk kunnen verwarren met een voorbeeld voor wat nu 'typisch' islamitisch is. En een polygaam huwelijk is alles behalve 'typisch' islamitisch. Wel is het een 'typisch Senegalees fenomeen': zo'n 50% van de vrouwen is getrouwd met een polygame man. Daarmee heeft Senegal het hoogste aantal polygame huwelijken in West-Afrika.[15] Hoewel islam vaak gebruikt wordt om het gebruik van polygamie te duiden, liggen aan het fenomeen uiteraard meerdere sociale factoren ten grondslag, zoals pronatalisme (de houding waarbij het krijgen van kinderen wordt aangemoedigd), de hoge sterftecijfers in het land, en de gewoonte van leviraatshuwelijken (de samenlevingsvorm waarbij een man trouwt met de weduwe van een overleden broer, wanneer uit dat huwelijk geen kinderen zijn geboren).

Het overgrote deel van de Senegalese bevolking (70%) leeft op het platteland, waar het inkomen voornamelijk is gebaseerd op agricultuur. Hoe meer kinderen er zijn, hoe meer er kunnen meehelpen op de boerderij. In dit soort situaties, waar de sterftecijfers zeer hoog zijn, dient het krijgen van veel kinderen voornamelijk als een veiligheidsnet voor de ouders, als een oudedagsvoorziening. Bovendien heeft de praktijk van leviraatshuwelijken er aan bij gedragen dat er relatief veel polygame huwelijken voorkomen. Dit soort sociale factoren dragen bij dat er in Senegal veel polygame huwelijken plaatsvinden, maar Annemie verzuimt

hier op te wijzen: in haar presentatie wordt het volledig voortgebracht door de godsdienst, de islam.

De islam wordt echter weinig geduid, en de aflevering wordt overheerst door de aandacht voor het huwelijk. Zo ook in de afsluitende woorden van de aflevering:

> Aisha woont nog altijd met haar dochter in Senegal. Badou heeft nog geen derde vrouw.

De aflevering sluit dus af met informatie over Mouches huwelijk, en met geen woord over de islam. Doordat in dit citaat het woord nog twee keer wordt gebruikt, wordt er bovendien een interessante verwachting gepresenteerd: alsof we als kijker verwachten dat Mouche niet meer in Senegal zou wonen. Bovendien staat er dat Badou nog geen derde vrouw heeft. Alsof het te verwachten is dat, als je twee vrouwen hebt, je er meteen meer wilt hebben. Het is een stereotype weergave van het polygame huwelijk, waarbij dit voorbeeld bovendien vergroot wordt tot iets van ‘de islam’.

Dit komt deels ook door de verwarrende onderwerpskeuze voor deze aflevering, die bovendien sterk afwijkt van de eerste acht afleveringen. Mouche is nu eenmaal niet in gods naam naar Senegal verhuisd. Ze is verhuisd omdat ze verliefd werd op het land, en ze heeft zich bekeerd tot de islam om een sterkere band te krijgen met haar man. De keuze voor de religie is voor Mouche ondergeschikt aan de keuze voor het land en voor haar man. Annemie constateert tijdens de aflevering dan ook dat religie voor Mouche eigenlijk helemaal niet zo’n grote rol speelt. Dat de makers van de reeks In Godsnaam toch hebben besloten de aflevering uit te zenden, hangt ermee samen dat de serie eigenlijk helemaal niet draait om de persoonlijke overwegingen van de mensen die Annemie volgt: men wil blijkbaar liever (radicale) beelden van ‘de godsdienst’ laten zien. Met alle gevolgen van dien. Paradoxaal genoeg komt de godsdienst juist niet tot

uiting in deze aflevering. Het huwelijk van Mouche en de bijbehorende polygamie heeft veel ruimte gekregen binnen deze aflevering. En, hoe je het ook went of keert, dat is geen typisch islamitisch verschijnsel.

In Godsnaam: Het gepresenteerde beeld van de islam

In de twee afleveringen over de islam zien we dat Annemie een stevig stereotype beeld presenteert over de islam. In de eerste aflevering zien we een meisje dat trouwt met een moslim met valse papieren, in de laatste aflevering een vrouw die trouwt met een polygame moslim. In beide afleveringen zien we een zeer typisch geval, dat niet te generaliseren is tot afleveringen over ‘de islam’. Bovendien komen we in beide afleveringen zeer weinig over de islam te weten: het zwaartepunt ligt meer bij het huwelijks- en gezinsleven van de vrouwen dan bij hun belevenis van de godsdienst.

Als we terug denken aan het artikel van E. Poole uit 2002, getiteld Reporting Islam: Media and representations of British Muslims, dan vallen de overeenkomsten tussen deze twee afleveringen en zijn artikel meteen op. Poole stelde dat Britse journalisten de multiculturele samenleving vooral in termen van een botsing tussen culturen presenteren. De meest voorkomende thema’s in de Britse media waren fundamentalisme (en de bijbehorende dreiging voor Engeland), huwelijksrelaties tussen moslims en niet-moslims, criminaliteit en onderwijs. Ook in de twee afleveringen van In Godsnaam komen de thema’s huwelijksrelaties, criminaliteit en onderwijs terug. Annemie volgt hiermee het heersende discours, en reproduceert een gangbare vorm van het presenteren van ‘de islam’.

Zo zien we bijvoorbeeld dat Annemie de nadruk legt op de islam als iets engs, bedreigends, iets onwetenschappelijks en ‘niet-Westers’. De tegenstelling tussen ‘het Westen’ en ‘de islam’ wordt met dezelfde eenvoud gereproduceerd. We zien opmerkingen over dat ‘de wetenschap niet telt’

voor de moslims, en over de hoeveelheid godsvrucht die normaal is in andere culturen, maar niet in de onze. Bovendien benadrukt Annemie in de eerste aflevering negen (!) keer dat het om Vlaamse meisjes en vrouwen draait die zich bekeren tot de islam. Daarnaast komt de nadruk op het aantal bekeerlingen bedreigend over, alsof we ‘onze jonge, naïeve Vlaamse vrouwen’ moeten beschermen voor dit gevaar. Hoewel misschien niet bewust reproduceert Annemie hier een ideologisch gekleurd wereldbeeld. De islam staat tegenover Vlaanderen, en is een extreme religie. Als we een gematigde vorm tegenkomen, zoals in Senegal, dan wordt dit ontkracht door te stellen dat het niet te vergelijken is met ‘de islam’ in het Midden-Oosten, Europa of Afghanistan. Als we een extreme situatie tegenkomen, zoals een jong zwanger meisje, dan komt dit door de islam en niet door haar socio-economische achtergrond of door andere factoren.

De twee afleveringen zijn het product van een bewust gekozen frame over de islam, en dat terwijl de islam als godsdienst haast niet aan bod komt. In beide aflevering wordt er voornamelijk op het huwelijk ingezoomd, en niet zozeer op de religieuze belevenis van de vrouwen. Bij Mouche benoemt Annemie dat Mouche eigenlijk niet zoveel met de godsdienst bezig is, bij Safiya beweert ze dat Safiya ver gaat in de islam, terwijl ze eigenlijk haar zwangerschap becommentarieert. Bij beide vrouwen zien we dat zowel hun gedrag als hun handelingen teruggebracht worden naar de godsdienst, terwijl andere factoren (de liefde, machtsrelaties, economische realiteiten, sociale achtergrond, maatschappelijke gewoontes, noem het maar op) naar de achtergrond verdwijnen. Beide verhalen worden gepresenteerd vanuit het kader van ‘de islam’ en gereduceerd tot enkel dat.

Bovendien zoomt Annemie in beide afleveringen in op een praktijk waar ze stevig haar afkeurende mening over neerzet: in het ene geval gesjoemel met papieren, in het andere geval een polygaam huwelijk. De maatschappelijke context wordt hier volledig buiten gelaten. Neem

bijvoorbeeld het polygame huwelijk. Zoals genoemd is dit vooral een lokaal fenomeen, dat goed te begrijpen valt binnen de maatschappelijke context van Senegal. Annemie presenteert het hier echter als een voorbeeld van ‘de islam’. Wat Annemie hier doet is te vergelijken met het oude voorbeeld over de mediaberichten over vrouwenbesnijdenis. Hoewel dit voornamelijk in bepaalde delen van Afrika gebeurt, zoals Egypte, Soedan en Somalië, is de praktijk opgeblazen tot een islamitisch fenomeen. En dat terwijl de meeste moslims in het Midden-Oosten en Indonesië deze praktijk helemaal niet kennen, en het ten tweede niet in de Koran als fenomeen voorkomt. Bovendien zijn het in dit gebied in Afrika niet alleen moslims die vrouwen besnijden, maar óók de christenen. Kortom, een praktijk die binnen zijn lokale context gezien moet worden. Het wordt echter opgeblazen tot een islamitisch fenomeen, waar na vervolgens de afkeur voor de praktijk gekoppeld wordt aan de godsdienst.

Een tweede manier waarop Annemie de islamitische gelovigen in een kwaad daglicht stelt, is door de mistige sfeer die ze creëert rondom al-Minara. In plaats van te vragen naar de belevenis van de vrouwen en naar de redenen achter het verbod om te filmen, maakt ze er een spookverhaal van. Ze laat hier de maatschappelijke context volledig buiten beschouwing, hoewel Khadija Ann de Bruyne duidelijk aangeeft dat ze rekening te houden hebben met het islamofobe karakter van de samenleving waarin ze zich bevinden. Annemie echter doet er nog een schepje bovenop, door informanten te kiezen die de volgende dag meteen de koppen van de dagbladen halen met hun ‘criminaliteit’.

[1]http://alminara.blogspot.com.

[2] Johan Leman, In Godsnaam, 25 januari 2010.

[3] Het is bovendien interessant dat Annemie hier het woord vals gebruikt. Dit woord associeer je immers met iets gemeens, iets doortrapts, als een hond aan een ketting. Het geeft een ander gevoel dan bijvoorbeeld een term als ‘verkeerde papieren’ of ‘zonder juist paspoort’. En dat terwijl de jongen uitlegt dat het slechts om een paar omgedraaide letters draait op zijn aanvraagformulier, waardoor zijn geboorteplaats niet meer klopt.

[4] Zie Victoria, '"In Godsnaam" - Interview met Khadija Ann De Bruyne (Al Minara)', na te lezen op http://www.indymedia.be/index.html%3Fq=node%252F36363.html. Dit kun je ook teruglezen op http://alminara.blogspot.com.

[5] Karen, C.: Lezersbrief t.a.v. Annemie Struyf. http://www.kifkif.be/lezersbrief-tav-annemie-struyf.

[6] Karen, C.: Lezersbrief t.a.v. Annemie Struyf. http://www.kifkif.be/lezersbrief-tav-annemie-struyf.

[7]http://alminara.blogspot.com.

[8]http://alminara.blogspot.com.

[9] Humo, De zeven hoofdzonden volgens Annemie Struyf, 22 februari 2010.

[10] Ik heb haar dialect en versprekingen in dit citaat enigszins omgevormd naar leesbaar Nederlands.

[11] Ook zegt ze later in de aflevering: 'Als ge hier wilt leven, als ge elke dag nie het buitenbeentje wil zijn, dan hoort ge bij als ge mee in die religie, in die levensstijl, want het is een levensstijl, ge moet mee in het ritme van da leven he.'

[12] Zie hiervoor bijvoorbeeld Dick Douwes, De islam in een notendop (2005) 99.

[13] Dale F. Eickelman, The Middle East and Central Asia. An anthropological approach (4e druk, New Jersey, 2002) 156.

[14] Bijvoorbeeld in zinnen als:

> • En polygamie is dat hier heel gebruikelijk? Ja, ja… is dat bijna in alle huishoudens het geval?
>
> • Zeg Aisha, maar ge woont hier nu alleen met uw dochter. Dus jullie wonen nie allemaal samen.
>
> • Dus das jouw huis en… en wanneer komt jouw man dan bij jou?
>
> • En dat systeem van drie dagen bij jou en drie dagen bij die andere vrouw, is dat een algemeen systeem of heeft hij dat zo gekozen.
>
> • En die polygamie, ge hoort het toch heel dikwijls dat die vrouwen níe goe met elkaar kunnen opschieten…
>
> • Maar nu woont uwen man drie dagen bij zijn Eerste… eh… vrouw, zijt gij nu dan nie jaloers?!

[15] Gilles Pison e.a., Population Dynamics of Senegal (Washington 1995).

Boeddhisme

Voor het boeddhisme heeft Annemie Struyf twee stromingen gekozen als vertrekpunten: een zenboeddhistisch klooster in Japan, en een Tibetaans cursuscentrum in België, waar ook kloosterlingen aanwezig zijn. In beide afleveringen draait het om mensen die continu in het klooster of het cursuscentrum aanwezig zijn. Bovendien draait het in beide afleveringen om bekeerlingen. Voor aflevering 2 volgt Annemie Monique naar Japan. Monique gaat haar zoon Jan opzoeken, die nu vijf jaar als bedelmonnik in een zenboeddhistisch klooster woont. In aflevering 8 reist Annemie naar een Tibetaans cursuscentrum in België, waar ze twee vrouwen leert kennen die allebei hopen non te worden. In tegenstelling tot de twee afleveringen over islam, waar we vrouwen in beeld zagen die in hun dagelijkse leven in meer of mindere mate met godsdienst bezig waren, kunnen we in de twee afleveringen over het boeddhisme voornamelijk van de sfeer van het kloosterleven proeven. Ik zal voor beide afleveringen analyseren welke vragen Annemie heeft gesteld en op welke manier ze van invloed was op de presentatie van de religie.

Aflevering 2: Met boeddhistisch stil zitten verbeter je de wereld niet

De tweede aflevering van In Godsnaam vertelt Monique, de moeder van Jan, een Vlaamse jongen uit Aalter die nu vijf jaar als bedelmonnik in een

zenboeddhistisch klooster in Japan woont. Annemie reist samen met moeder Monique naar het klooster in Japan waar Jan verblijft, om daar een week mee te draaien met het kloosterleven. Tijdens het verblijf neemt Annemie deel aan de meditatie en chantsessies, werkt ze in de kloostertuin, spreekt ze met Jan, drie andere Westerse kloosterlingen en met de Roshi (een boeddhistische leermeester) en gaat ze mee op bedeltocht door de stad.

Draait het hier om de gelovige, of om zijn moeder?

Als we kijken naar de vragen die Annemie in deze aflevering stelt, en de keuze voor de onderwerpen die uitgezonden worden, dan valt er meteen een aantal dingen op. Allereerst staat in deze aflevering de relatie tussen moeder en zoon centraal. De vragen die ze aan de gelovige Jan stelt, gaan vaak over zijn moeder (‘En vindt ge dat nu fijn dat uw mama zo op bezoek komt?’). We zien in de aflevering geen enkel (!) gesprek terug komen tussen Annemie en Jan waarbij ze hem vragen stelt over zijn geloof of over zijn beweegredenen om naar Japan te gaan. Dit horen we vrijwel alleen uit de mond van moeder Monique. Als je het aantal gesprekken tussen Annemie en Jan vergelijkt met het aantal dat Annemie heeft met Monique, dan wordt meteen duidelijk dat Monique relatief gezien veel meer aan het woord komt. Als bijvoorbeeld alle kloosterlingen op bezoek mogen bij de Roshi, de leermeester van het klooster, dan wordt daarna Monique geïnterviewd over het gesprek, en niet Jan – de gelovige waar het toch over zou moeten draaien. Dit legt een belangrijke tekortkoming bloot van deze aflevering: Annemie raakt amper in gesprek met ‘de gelovige die een radicale levenskeuze’ heeft gemaakt. Als ze al vragen stelt die iets meer naar de achtergrond verwijzen, dan is dit aan moeder Monique, en niet aan Jan. En dat terwijl Monique zelf geen zen boeddhiste is: ze komt er slechts af en toe op bezoek.

Afb. 6: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 2 – 7’45”

De praktische kant van het boeddhisme

Voordat Annemie samen met Monique naar Japan reist, lijkt ze al een duidelijk beeld te hebben van hoe het leven in het boeddhistische klooster zal zijn. De strengheid en hardheid van het kloosterleven worden benadrukt in de openingszinnen van de aflevering:

> In Aalter heb ik afgesproken met Monique, de moeder van Jan. Al vijf jaar woont haar zoon als bedelmonnik in een zenboeddhistisch klooster. Samen met Monique reis ik volgende week naar Japan. Zij gaat Jan bezoeken, ik wil vooral de harde, strenge wereld van het zenboeddhisme leren kennen.

Vanaf het begin wordt de ‘strengheid’ van het boeddhisme benadrukt. In het citaat zien we wederom de dubbele insteek van de serie terugkomen: aan de ene kant staat het persoonlijke verhaal van Jan (of eigenlijk, het bezoek van zijn moeder), aan de andere kant zien we de veralgemenisering

van ‘de wereld van het zenboeddhisme’. Bovendien horen we hier Annemie zeggen dat ze vooral de ‘harde, strenge wereld van het zenboeddhisme’ wil leren kennen. Het kader van de wereld van de ‘godsdienst’ wordt hier dus voornamelijk benadrukt. Het is dus interessant dat we in de aflevering geen inhoudelijke gesprekken zien tussen Jan en Annemie over de religie, enkel over praktische kloosteraangelegenheden. Maar ook daarin blijft Annemie aan de oppervlakte, door vooral vragen te stellen over de plaats en de houding van meditatie, of het geen pijn doet om zo te zitten, enzovoort. In het geval dat het haar niet was gelukt om gesprekken over de theorie van het zenboeddhisme te voeren met de gelovigen, dan had de praktijk toch zeker wel wat meer diepgang mogen krijgen. Bij het zenboeddhisme draait het voornamelijk om zazen, ‘zittende meditatie’. Nadat je hebt geleerd je gedachten tot op zekere hoogte te controleren, zodat ze niet alle kanten op gaan, kun je hogere niveaus van bewustzijn bereiken door te zitten, in het Japans shikantaza genoemd (letterlijk ‘gewoon zitten’). Hierbij is de persoon die mediteert zich bewust van het zitten, : hij zit gewoon, zonder doelbewuste gedachten.[1]

Deze uitleg van het ritueel ontbreekt echter volledig in de aflevering. Annemie blijft hangen op een niveau van ‘zitten en stil zijn’, waarbij ze voornamelijk klaagt over hoe zwaar het voor haar is om mee te draaien met deze meditatiesessies:

- Het boeddhisme in Japan draait om zazen. Urenlang stil zitten en je geest leeg maken. Jan is meteen in diepe meditatie. Maar ik vraag mij af of ik dit wel zal aan kunnen.
- Om zes uur is het zover. Mijn eerste avond meditatie zal maar liefst vier lange uren duren. Al die tijd zal ik onbeweeglijk stil moeten zitten.
- Twee uur lang duurt dit ochtendritueel. En opnieuw moeten we de hele tijd stil zitten.

- Opnieuw gaan we de avond meditatie in. Opnieuw vier uur lang stil zitten. Vier uur lang zonder te praten, zonder te bewegen, liefst ook zonder te denken.
- De vele uren meditatie beginnen door te wegen. Steeds meer kijk ik op tegen het lange stilzitten.

Bij elke meditatie verzucht ze hoeveel uur ze stil moet zitten, en hoe moeilijk dit voor haar is. In plaats van dat we de beleving leren kennen via de gelovigen, horen we hoe Annemie te lijden heeft (zie filmpje aflevering 2 – 41.31 tot 42.33):

> Ik versta d'r eigenlijk hoe langer hoe minder van. Allee, eigenlijk… je lichaam is toch niet gemaakt om zo lang te zitten. Twee uur lang aan stuk, vier uur lang aan een stuk, zes uur lang aan een stuk, acht uur lang aan een stuk. Uw lichaam schreeuwt gewoon om te bewegen. Dus allee ik snap het eigenlijk allemaal niet meer zo goe. Eigenlijk is dat toch… allee wordt ge daar nu zelf beter van? Wordt de wereld daar beter van? Dat de mensen zo lang gaan zitten? Ik snap dat eigenlijk niet meer.

Afb. 7: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 2 – 42’50”

Annemie begrijpt niet zo goed waarom de mensen zo lang zitten. Hoewel ze hier zichzelf vragen over stelt, komt in de aflevering niet terug dat ze hierover vragen stelt aan Jan. Naar de kijker toe presenteert ze hier een onbegrip voor de godsdienst, die niet genuanceerd wordt door antwoorden van de gelovigen in het klooster. In de aflevering krijgen we weinig informatie: over Jan en waarom hij zich vertroeft in het klooster (behalve uit zijn moeders mond), over zijn opvattingen over het boeddhisme. Misschien heeft Annemie de vragen die ze heeft over het boeddhisme niet gesteld. Misschien heeft ze deze vragen wel gesteld, maar vond ze de antwoorden niet bevredigend genoeg om ze op te nemen in de aflevering. Hoe je het ook went of keert, de voornaamste boodschap die de kijker in deze aflevering krijgt is dat het zenboeddhisme om zitten draait, en dat juist dat onmogelijk te begrijpen is – aldus Annemie.

De scene waar Annemie voor het eerst vragen stelt over het boeddhisme, is tijdens een gesprek met Hadrian, een Canadees die vijf maanden in het

klooster woont. Samen met Hadrian, bewerkt Annemie de tuinhij vertelt dat het de traditie is dat iedereen in het klooster werkt. In plaats van dat Annemie vraagt naar de reden achter deze traditie, legt ze haar eigen ideeën op. Als openingszin hoor je Annemie zeggen: ‘But in fact it’s like a vow of obedience. That you just do what they say you have to do.’ Dit is niet als een vraag geformuleerd, maar als een stelling. Hierop denkt Hadrian na en zegt: ‘I think it’s part of, part of… taking care of your ego.’ Het gesprek vervolgt:

> Hadrian: Eventually, if you concentrate long enough and hard enough, you break through enlightenment.
>
> Annemie: And what is it, being enlightened?
>
> Hadrian: I think it’s beyond concepts, you have to experience it, you cannot really describe it.
>
> Annemie: Do you sometimes wonder, what am I doing here?
>
> Hadrian: Constantly…
>
> Annemie: Ah!
>
> Hadrian: There’s something that’s called the three pillars of Zen, and they are great doubt, great faith and great determination.
>
> Annemie: And what’s the first?
>
> Hadrian: Great doubt, great faith and great determination.
>
> Annemie: Ah yes! I already have the great doubt, I also have the faith, but the determination, that’s difficult… I think it’s the way to enlight(en)ment. But it is, for me, the way is too difficult.
>
> Hadrian: I think I can understand, it’s a personal choice.

Het is opvallend hoe dit gesprek verloopt. In het begin speelt Annemie handig in op het feit dat Hadrian het woord enlightenment, verlichting, laat

vallen. Maar na het antwoord van Hadrian laat ze het onderwerp vallen. Als Hadrian vervolgens uitlegt wat de ‘drie pilaren van Zen’ zijn, concludeert ze zuchtend dat de determination, de volharding, te moeilijk voor haar is. Wederom leren we meer over Annemie dan over de ervaringen en de overtuigingen van de gelovige.

Als we kijken naar de thema’s die het meeste benadrukt worden in deze aflevering, dan hebben we gezien dat Annemie vooral vragen stelt over de moeder-zoon relatie en over praktische dingen in het klooster. Daarnaast zien we dat ze vooral benadrukt hoe ze op ziet tegen het lange stilzitten. Het zijn dus vooral thema’s die over praktische dingen van het kloosterleven gaan. Hoewel Annemie spreekt met mensen met verschillende Westerse achtergronden (twee Vlamingen, een Nederlander en twee Canadezen) en er zelfs geen enkele niet-Westerse kloosterling aan het woord komt (op een kort vraaggesprekje met de Roshi na) wordt dit niet tot een groter thema gemaakt. in tegenstelling tot de andere aflevering over het boeddhisme, waar Annemie zich een aantal keer afvraagt hoe het is voor westerlingen om zich met het Tibetaans boeddhisme bezig te houden. Waarom heeft de overgrote meerderheid in een zenboeddhistisch klooster in Japan een westerse achtergrond? Dat zou een interessante vraag geweest zijn, die ze helaas niet stelt.

Een ander thema dat in deze aflevering niet echt wordt benadrukt, is dat Jan zich duidelijk niet thuis voelde in het Westen, waar hij – in de woorden van zijn moeder – bovendien ziek was. Het zou zeer interessant geweest zijn als Annemie binnen deze reeks, waarbij ze immers zeven mensen volgt die zich hebben bekeerd naar iets anders dan het christendom, meer aandacht had besteed aan de achterliggende redenen voor mensen om zich te bekeren. Dat ze dit eigenlijk niet doet, wijst er maar weer eens op dat ze voornamelijk probeert de werelden van de ‘godsdiensten’ in kaart te brengen, in plaats van de bekeerlingen en hun persoonlijke verhaal te begrijpen.

Conclusie

Hoewel Annemie met een dubbel doel op weg ging naar het zenboeddhistisch klooster, faalt ze in beiden. Hoewel Jan, de gelovige die een ‘radicale levenskeuze’ heeft gemaakt, heel sympathiek overkomt, leren we in deze aflevering weinig over het boeddhisme of over de redenen waarom deze jongeman voor dit leven heeft gekozen. De informatie over zijn keuze wordt enkel door zijn moeder in de inleiding van de serie gegeven, waar ze vertelt dat Jan altijd ziek was, en ziek naar Azië is vertrokken, waar hij het boeddhisme tegenkwam. Het overgrote deel van de aflevering echter gaat over zijn moeder, die niet weet hoe ze met deze levenskeuze van haar zoon om moet gaan. Haar tranen en zielenroerselen hebben meer ruimte gekregen dan de persoonlijke overwegingen van Jan om voor het boeddhistische leven te kiezen.

Daarnaast hebben we in deze aflevering veel over Annemie geleerd, voornamelijk dat Annemie niet weet hoe ze stil moet zitten. Hoewel je niet echt een negatief gevoel aan de aflevering overhoudt, krijg je het idee dat het boeddhisme inderdaad erg zwaar is, omdat je alleen maar moet stil zitten en mediteren, en dat dit een verschrikkelijk iets is. Annemies laatste oordeel, aan het einde van de aflevering, was dan ook:

> Acht uur per dag stil zitten en mediteren was keihard voor ons. Monique weet niet wanneer zij haar zoon terug zal zien. Al vijf jaar leidt Jan dit leven. Dag in dag uit, jaar in jaar uit, zit hij stil en mediteert. Soms acht, soms twaalf, soms zestien uur per dag. Over de toekomst spreekt hij nooit, want in het zen telt alleen het hier en nu.

In de afsluitende zinnen zien we een aantal dingen terug komen. Allereerst zien we dat Annemie het over ‘ons’ heeft, als ze stelt dat het stil zitten en mediteren keihard was. Met ons bedoelt ze duidelijk Monique, en niet Jan, aangezien het stilzitten voor hem geen enkel probleem is. Ten tweede zien

we Annemies occupatie met de moeder-zoon relatie terug komen: het wordt vanuit Monique bekeken dat zij niet weet wanneer ze haar zoon terug zal zien. Als derde wordt in de conclusie benadrukt dat het stil zitten zwaar is. Tot slot benadrukt Annemie dat Jan dit al vijf jaar doet, iets dat ook in de openingszin naar voren kwam (‘Al vijf jaar woont haar zoon als bedelmonnik in een zenboeddhistisch klooster’). Dit woordje komt ook terug in de afsluitende woorden van de aflevering:

> Jan is nog altijd bedelmonnik in Japan.
>
> Na tien maanden stilte heeft hij zijn ouders met Kerst gebeld.

De woorden nog altijd geven een verbazing weer een stuk onbegrip. Het geeft het gevoel dat het echt heel lang is, vijf jaar als bedelmonnik leven. Het voelt haast alsof je zou kunnen verwachten dat het een bevlieging van een ongelukkige puber is, zo’n boeddhistisch kloosterleven, en dat hij nu ‘nog niet’ inziet dat hij ‘gewoon’ naar huis moet komen.

Al deze kleine woordjes wijzen op een gebrek aan begrip bij Annemie voor het boeddhistische kloosterleven. Ze vond het zwaar, ze vond het hard en streng, en ze begrijpt bovenal niet hoe de wereld nu beter kan worden van al dat stil zitten. Maar daar zit hem nu precies de crux: het boeddhisme is nu eenmaal geen godsdienst, het is een levensfilosofie, een praktijk. Als ze haar eigen godsbeeld iets meer had thuis gelaten en had geprobeerd het zenboeddhistisch kloosterleven te begrijpen in plaats van vriendinnetjes te worden met Monique, dan had de kijker wellicht wat meer inzicht gekregen in het waarom van dat kloosterleven.

Aflevering 8: Annemie op zoek naar ‘de essentie’ van het boeddhisme

In aflevering 8 gaat Annemie meedoen met het boeddhistische dodenritueel in Junterling, een cursuscentrum in de Ardennen. Daar ontmoet ze twee vrouwen, Martha en Evelien, die allebei in het

cursuscentrum zijn gaan wonen en non willen worden. Martha is een wat oudere vrouw uit Brussel, waar ze zestig jaar heeft gewoond. Sinds haar man overleden is wilde ze ‘wegtrekken uit het leven’ en is ze naar Junterling gekomen om non te worden. Dat is nu acht jaar geleden. Ook Evelien wil graag non worden. Zij is iets jonger, gescheiden met drie kinderen, en komt uit Amsterdam. Daar had ze een zaak in kunstrestauratie, die ze inmiddels heeft verkocht.

Deze aflevering lijkt in zekere mate op de andere aflevering over het boeddhisme. De thema’s die in deze aflevering benadrukt worden zijn Annemies moeite om wakker te blijven tijdens het dodenritueel, en praktische aspecten van het kloosterleven: beide vrouwen zijn op zoek naar de manier om non te mogen worden. In dit kader zien we gesprekken met beide vrouwen, Martha en Evelien, met verschillende lama’s (religieuze leraren of geestelijken) en zien we een bezoek aan Tenzin Palmo, de eerste Westerse vrouw die boeddhistische non werd.

Ook hier drukt Annemie op haar eigen manier een stempel op de aflevering. Allereerst zie je dat ze het cursuscentrum binnen komt met een bepaalde verwachting. Zo zegt ze:

> Op het eerste gezicht is dat hier een heel aangename omgeving. Dat kasteel is gezellig, das hier een heel bosrijke omgeving, luxueuze kamers eigenlijk, ook studio’s voor wie hier wel vaker komt, ik had mij het boeddhisme eigenlijk veel soberder en ook harder voorgesteld.

Annemie zegt dus dat het minder sober en hard is dan ze zich had voorgesteld. Maar als het dodenritueel begint, zie je dat ze op dezelfde manier als bij de aflevering over het zenboeddhisme schrikt van de lange uren chanten. Zo zegt ze:

Dus dat is het boek, dat lezen wij vandaag helemaal uit. Karling Shito. Dus kijk [ze bladert door het boek heen om te laten zien hoeveel het is]. En dan morgen, dan lezen we dat opníéuw helemaal uit, en dan overmorgen dan lezen we dat opníéuw helemaal uit [bij het woord 'opnieuw' bladert ze door het boek heen om te laten zien hoeveel het is]. Hier staat dus enkel de fonetische uitspraak van het Tibetaans, maar wat we aan het zeggen zijn, dat weet ik ook niet. Maar ge moet je daar zo op concentreren, om dat dus te kunnen volgen, dat ge aan niks anders kunt denken. En ik denk, dat dat een van de bedoelingen is… dat ge voor de rest uw geest leeg maakt, want dat slurpt, als ge mee doet dan slurpt ge dat helemaal op. Maar ja, of dat morgen nu leuk is om dat boek nog eens te doen, en overmorgen nog eens, dat wéét ik nie he.

Afb. 8: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 8 – 38'28"

Je ziet dat ze wederom tegen het chanten opkijkt. Ze geeft van te voren aan dat ze zich afvraagt of het leuk is om drie keer het dodenboek te lezen.

Want ja, een godsdienst moet natuurlijk wel leuk blijven. Daarnaast wijst ze hier erop dat je het Tibetaans niet kan verstaan. Dit doet ze nog twee keer in de aflevering. Als Evelien vertelt dat ze de gebeden in het Tibetaans doen, stelt Annemie: ‘Maar dan versta je er toch niks van?’ Evelien antwoordt dat ze de teksten thuis in het Nederlands naleest. Ook later benadrukt Annemie dat ze het niet kan verstaan, wanneer de voice-over zegt: ‘Opnieuw dreunen we urenlang onverstaanbare teksten op. Met af en toe een flinke dip.’ Op dat moment zie je in beeld dat Annemie zit te slapen tijdens het chanten. Wederom krijgt dit veel aandacht. Naast deze scene waarin Annemie in slaap valt, is een scene uitgekozen waarin Annemie aan lama Kartha vraagt of hij nu nooit in slaap valt. Hij vertelt haar dat hij gewend is om dit te doen, waarop Annemie verbaasd reageert. Waarop ze naar de camera kijk, en vertelt hoe vermoeiend ze het vindt:

> Maar nu is het erg belangrijk om effekes buiten te gaan, want dat is super vermoeiend dus ik heb vandaag al eerst een uur ’s ochtends, dan nog drie uur in de voormiddag, dan nu anderhalf uur dus straks wordt dat drie uur in de namiddag, en dan vanavond nog een uur, das acht uur per dag zingen en zitten en mediteren, das veel hoor!

Net zoals in de andere aflevering over het boeddhisme heeft Annemie weinig begrip voor de praktische invullingen van deze levenswijze. Dit wil ze ook nadrukkelijk uitdragen naar de kijker. Het is één ding om in slaap te vallen tijdens het chanten, het is een tweede om te besluiten het ook uit te zenden in een aflevering over het boeddhisme, gepaard met beelden van lama’s die zelf ook gapen (zie filmpje aflevering 8, 35.34 – 36.00 of tot 36.34). Het is het resultaat van een bewust selectieproces, waarbij sommige scènes zijn geselecteerd voor de uiteindelijke uitzending. Door Annemies moeite met het chanten en slaapverschijnselen tot een thema te maken, geeft ze het boeddhisme bewust een frame mee van een slaapverwekkende manier van leven.

Tot slot zie je dat Annemie dingen expliciet relateert aan haar eigen christelijke referentiekader. Zo vraagt ze aan Evelien na de avondmeditatie: ‘Was dit nu de mis?’ Later vraagt ze aan Evelien of ze, als boeddhistische non, dan een gelofte aflegt ‘zoals bij de katholieke nonnen’.

De inwijding tot non

Een van de meest centrale thema’s van deze aflevering, is dat zowel Martha als Evelien non willen worden, maar dat de inwijding op zich laat wachten. Annemie geeft hier relatief veel aandacht aan, en legt de ‘schuld’ als het ware bij de lama’s:

- De voorbereiding op haar wijding als non duurt al enkele jaren en gebeurt onder leiding van haar lama, lama Kartha.
- Net als bij Evelien zal lama Kartha, en hij alleen, of en wanneer Martha tot non gewijd zal worden.
- Evelien wacht al jaren op haar wijding tot non. Ze gaat te raden bij Tenzin Palmo. De eerste Westerse vrouw die boeddhistische non werd.
- Martha wacht al acht jaar op een antwoord van haar lama. Zal zij ooit non worden? Neemt de lama haar nonnenwens ernstig?

Uit de bovenstaande zinnen, en dan met name door de woordkeuze ‘al’, geeft Annemie dat het lang duurt. Hoewel de lama’s haar uitleggen dat zij dit niet in de hand hebben, dat je geduld moet hebben en dat er gelegenheid voor moet zijn om non te worden, gaat Annemie zich er een beetje tegenaan bemoeien. Zo gaat ze bijvoorbeeld twee keer in gesprek met lama Kartha over dit onderwerp, en vraagt ze hem op de man af waarom beide vrouwen nog steeds geen non zijn. Ook gaat ze met Evelien mee naar Tenzin Palmo, de eerste Westerse vrouw die boeddhistische non werd. Tijdens die scene roept ze verontwaardigd uit:

> But why aren't they quicker with you!! Because you are… a big support for them! You guide the center, and it's good that you are building on the Western Buddhism!

Wederom zien we dat de documentairemaakster vergeet door te vragen naar het waarom, en haar oordeel al klaar heeft over wat ze voor haar neus ziet gebeuren. In plaats van een stukje inzicht te bieden in hoe deze twee vrouwen het boeddhisme beleven, geeft ze de kijker een negatief oordeel mee.

De 'essentie' van het boeddhisme

In deze aflevering zien we wederom naar voren komen dat de documentairemaakster niet helder voor ogen had wat ze aan het onderzoeken was, en deels ook 'gewoon leuke tv' wilden maken. Zo opent de aflevering met het bezoek van de dalai lama in Amsterdam , waar Annemie aanwezig was. Hoewel het interessant is om te zien dat 17.000 mensen op deze gebeurtenis zijn afgekomen, is het niet relevant voor de aflevering: de dames die Annemie volgt refereren in deze aflevering geen enkele keer naar de dalai lama. Bovendien zegt Annemie ook, naar aanleiding van een uitspraak van de dalai lama dat het voor Westerlingen veiliger is om bij 'onze' traditie van het christendom en het jodendom te blijven, in de aflevering:

> Wat zouden de vele Westerse boeddhisten van deze uitspraak vinden? Wat maakt het boeddhisme voor hen zo aantrekkelijk? Dat wil ik uitzoeken in het Boeddhistische centrum in de Ardennen.

Hier lijkt haar drijfveer te zijn dat ze wil weten waarom mensen in het Westen zich bezig houden met het boeddhisme, en niet per se waarom ze dus een radicale levenskeuze hebben gemaakt. Annemie gaat op bezoek in het cursuscentrum, en het lijkt zelfs haast per toeval dat ze Evelien en

Martha daar tegenkomt. Wederom draait het dus om het in kaart brengen van een ‘godsdienst’, en niet zozeer om het persoonlijke verhaal.

In tegenstelling tot de andere aflevering over het boeddhisme, komt in deze aflevering de vraag waarom mensen in het Westen zich bezig houden met het boeddhisme een aantal keer terug. In drie verschillende gesprekken met lama’s vraagt Annemie hoe zij het vinden dat Westerlingen zich bezig houden met het boeddhisme. Zoals aan de ontbijttafel:

> Annemie: Do you understand all these Western people, who like to go into Buddhism?
>
> Lama: I don’t know…
>
> Annemie: But can… someone from here understand Buddhism.
>
> Lama: I think so.
>
> Annemie: Yes? Because it’s so cultural…

Annemie loopt duidelijk te vissen naar een onderwerp wat ogenschijnlijk niet echt een punt is voor de lama. Ook in twee verschillende gesprekken met lama Kartha vraagt ze hier naar:

> Annemie: Many Westerns come to you, with their problems, with their sorrows, with their questions, what is the… biggest difference between the mentality between the Western people and the mentality of the Tibetan people.
>
> Annemie: What do you think when people come here, and want to be a Buddhistic non. Is it a strange question for you?

In haar vragen stelt ze dat er een tegenstelling is tussen mensen uit het Westen en het boeddhisme, of tussen mensen uit het Westen en Tibetanen. Ze stelt dat het boeddhisme ‘zo cultureel’ is, en dat er een verschil is in

mentaliteit tussen westerlingen en Tibetanen. Tot slot concludeert de voice-over:

> Wait and see, is dit misschien de essentie van het boeddhisme? Of is dit het verschil tussen twee culturen? Ons ongeduld tegenover hun berusting.

Annemie lijkt dus op zoek te zijn naar ‘de essentie van het boeddhisme’. Onder de meeste wetenschappers is er een duidelijke consensus dat je niet op deze manier van een essentie in godsdienst kunt spreken, aangezien godsdienst iets is waar je dagelijks vorm aan geeft, vanuit je specifieke context als gelovige. In dit geval kun je religie inderdaad met cultuur vergelijken: want wat is de essentie van de Nederlandse of Belgische cultuur? Het houden van Gouda kaas? Het wonen binnen bepaalde grenzen? Wat is het? Als je niet van Gouda kaas houdt, ben je nog steeds Nederlands, en als je emigreert naar Amerika, ben je nog steeds Belgisch. Het zijn sociale constructies, en ‘de essentie’ van een godsdienst is niet te achterhalen. Godsdiensten worden beleefd, geïnterpreteerd en dus gevormd en gemaakt door mensen in hun dagelijks leven.

Daarnaast is het erg interessant om te zien dat ze deze vragen over culturele of mentale verschillen tussen westerlingen en Tibetanen alleen stelt aan de lama’s, en niet aan de gelovigen in het cursuscentrum. Als je deze vragen vergelijkt met de afleveringen over de islam, zien we bovendien een groot verschil in het type vragen en de toon. In de aflevering over de islam legde Annemie de nadruk vooral op dat het een Vlaams meisje was dat zich bekeerde, terwijl ze in deze aflevering over het Tibetaans boeddhisme enkel het woord westerling gebruikt. Bovendien lijkt het hier geen rol te spelen dat het enkel vrouwen zijn die ze spreekt, terwijl dit bij de islam een van de grote zorgen leek te zijn.

Daar komt nog bij dat er in de aflevering over islam geen vraag werd gesteld over hoe het voor de gelovigen was dat er iemand ‘uit een andere

cultuur' zich bekeerde tot de islam. In deze aflevering, over het Tibetaans boeddhisme, zien we deze vraag wel terug komen. Het is een belangrijk verschil in visie op beide religies. Het suggereert dat 'de islam' zich meer in 'onze, Vlaamse cultuur' wortelt, terwijl bij het boeddhisme 'de westerlingen' meer 'in hun cultuur' terecht komen. Dit is een belangrijk verschil in de presentatie van beide godsdiensten. De islam wordt neergezet als iets externs, iets van buiten, dat wel aanwezig is in onze Vlaamse samenleving, maar er niet helemaal thuis hoort. Het boeddhisme echter wordt meer gepresenteerd als iets van buiten dat naar binnen wordt gehaald, dat welkom is in onze samenleving en waarvoor we bewust hebben gekozen. Bij het boeddhisme lijkt Annemie zich zorgen te maken of de lama's er een probleem mee hebben, dat westerse mensen zich bekeren tot 'hun' godsdienst. Bij de islam maakt Annemie zich vooral zorgen over de gevolgen voor Vlaanderen.

Naast de zoektocht waarom westerlingen zich aangetrokken zouden voelen tot het Tibetaans boeddhisme, krijgen we ook een aantal aanwijzingen waarom de twee vrouwen non willen worden in dit klooster. Opvallend hierbij is dat beide vrouwen de nodige problemen in hun leven hebben meegemaakt: Martha heeft haar huis en haar zaak verkocht toen haar man overleed, en Evelien heeft drie zussen en een broer verloren aan kanker. Zelf heeft ze ook kanker gehad, maar heeft het overwonnen. Wederom wordt dit niet echt tot een thema gemaakt. In mijn ogen was dit thema interessanter geweest dan het zien van een slapende Annemie tijdens een boeddhistische chantsessie.

Conclusie

In deze aflevering valt vooral op dat wederom de onderwerpskeuze en het gekozen frame door elkaar lopen. Hoewel ze twee vrouwen tegenkomt die non willen worden, wat je als een radicale levenskeuze zou kunnen zien, lijkt dit niet de insteek te zijn geweest in deze aflevering. Door de

openingsscene van de dalai lama en de vragen die Annemie stelt, lijkt ook deze aflevering meer te draaien om het in kaart brengen van een religie. Annemie gaat zelfs letterlijk op zoek naar de essentie van het boeddhisme, iets dat ze vervolgens probeert door een week mee te lopen in een klooster, wat uiteraard een zeer specifieke uitingsvorm is van religie beleving. Niet elke boeddhist zit in een klooster, en hoewel ze benoemt dat er een Tibetaanse en een zen variant is, presenteert ze alles nog steeds als 'het boeddhisme'.

Als we kijken naar de invloed die Annemie zelf had tijdens het verblijf, dan zien we vooral de frustratie van Annemie en van de vrouwen over het uitblijven van het non worden. Daarnaast zien we dat Annemie opkijkt tegen het reciteren, en hoewel het een minder groot thema is dan in de andere aflevering over het boeddhisme, heeft het nog steeds een duidelijke plaats binnen de aflevering gekregen. Hoewel Annemie op haar manier een stempel op de aflevering drukt, valt het negatieve waardeoordeel, dat je als kijker meekrijgt, hier relatief mee, zeker als je het vergelijkt met aflevering 2 over het boeddhisme. Annemies laatste zinnen van de aflevering zijn enkel:

> Op weg naar huis blijven Martha en Evelien door mijn hoofd spoken. Benieuwd of hun wensen en dromen in vervulling zullen gaan.

Daarna zijn er twee scènes toegevoegd van na de periode dat ze in het cursuscentrum was. De eerste scene is van twee maanden later, waarin Evelien tot non gewijd wordt. De tweede scene is van Martha die op het vliegtuig stapt om voor zes maanden op reis naar Sonada te gaan, het moederklooster van de lama's in India. De aftiteling is:

> Eveline hoopt zo snel mogelijk de 36 geloftes af te leggen om volwaardig non te worden

Martha blijft nog tot mei in Sonada. Daarna keert ze terug naar Hoei.

In Godsnaam: Het gepresenteerde beeld van het boeddhisme

In aflevering 2 en 8 hebben we voorbeelden gezien van twee stromingen binnen het boeddhisme. Opvallend is dat Annemie hier laat zien dat er meerdere stromingen zijn: ze maakt een vergelijking tussen zenboeddhisme en Tibetaans boeddhisme. Dit welkome onderscheid in verschillende stromingen ontbreekt bij de andere vier godsdiensten – al had het ook hier meer duiding mogen krijgen: er zijn immers meerdere stromingen, en daarnaast leeft niet elke boeddhist in een klooster.

Een van de vreemdste presentaties van het boeddhisme in deze twee afleveringen is het boeddhisme als een godsdienst. Het boeddhisme kent immers geen god, maar is een levensbeschouwing, die voornamelijk draait om het doen. Het is dan ook vreemd dat deze non-theïstische levensbeschouwing terecht is gekomen in een documentairereeks die de titel In Godsnaam heeft gekregen: binnen het boeddhisme is het onmogelijk om iets te doen in de naam van een god. Hoewel het niet uitgelegd wordt in de documentairereeks, krijgen we als kijker wel mee dat het boeddhisme vooral een praktische religie is, waar het draait om het doen: het zingen, het chanten, het stilzitten. Dit praktische is echter iets waar Annemie duidelijk niet mee om kan gaan. Keer op keer zeurt ze over de lange uren stil zitten, mediteren, chanten. Het lijkt tijdens deze rituelen bovendien meer om het lichamelijke te draaien dan om het geestelijke: waar de rituelen nu precies voor dienen, wordt door Annemie amper geduid. Het gebrek aan empathie bij Annemie drukt bovendien een van de duidelijkste stempels op de afleveringen: het boeddhisme is zwaar, vermoeiend, slaapverwekkend en zinloos.

De tweede manier hoe Annemie het boeddhisme presenteert, is het enorme verschil in cultuur tussen Oost en West. Bij de scènes over het bezoek van

de dalai lama aan Nederland heeft Annemie slechts één zin uitgekozen, waarbij de dalai lama zegt dat het voor westerlingen veiliger is om bij ‘onze’ traditie van het christendom en het jodendom te blijven. Van een betoog van meer dan vier uur, heeft ze enkel deze zin uitgekozen als benadering van het boeddhisme: een bewuste keuze binnen het selectieproces van scènes voor de uiteindelijke uitzending. Annemie werpt een duidelijke tegenstelling op tussen de mentaliteit van ‘de westerlingen’ en ‘de Tibetanen’, alsof deze twee mentaliteiten tegenover elkaar zouden staan.

Dit wordt bovendien versterkt door de voice-over van Annemie, waarin ze zichzelf de vraag stelt: ‘Wait and see, is dit misschien de essentie van het boeddhisme? Of is dit het verschil tussen twee culturen? Ons ongeduld tegenover hun berusting.’ Met deze vraag wordt de tegenstelling tussen twee verschillende categorieën alleen maar vergroot. Allereerst plaatst Annemie hier twee mentaliteiten tegenover elkaar, waarbij ze van een grote generalisatie uitgaat (‘wij zijn ongeduldig, zij hebben berusting’). Daarnaast is het interessant dat ze van een mentaliteit naar een cultuur verschuift, en vervolgens naar religie. De ‘essentie van het boeddhisme’ lijkt gelijk gesteld te worden aan de Tibetaanse cultuur. We zien hier een reproductie van het ideologisch gekleurde wereldbeeld dat nu zo de overhand heeft gekregen: culturen als monolithische blokken, als iets waar je in geboren wordt en waar je voor de rest van je leven een essentie aan overhoudt. En dat terwijl de aflevering zoveel meer ruimte bood voor een realistischer beeld van cultuur en religie, waar mensen elke dag vorm aan geven: Vlaamse vrouwen die boeddhist willen worden, lama’s die hun levensovertuiging praktiseren in een klooster in België.

Het boeddhisme wordt in de documentairereeks In Godsnaam gepresenteerd als iets Oosters, dat in een bepaalde tegengestelde verhouding met ons Westen staat. De gelovigen en hun overtuigingen worden oppervlakkig behandeld, evenals de rituelen. Hoewel Annemie op

zoek lijkt te zijn naar de essentie van ‘de godsdienst’, komt ze niet veel verder dan mopperen over het stil zitten en in slaap vallen tijdens rituelen. Hiermee schetst ze een beeld van het boeddhisme en de gelovigen dat hen zeker geen recht doet.

[1] George D. Chryssides, Exploring new religions (New York en Londen, 1999). Zie ook Wikipedia, Zazen. http://en.wikipedia.org/wiki/Zazen.

Hindoeïsme

Voor de twee afleveringen die Annemie Struyf presenteert onder de noemer ‘hindoeïsme’, gaat ze op zoek bij de Hare Krishna-gemeenschap in Durbuy, en bij de ashram, een soort tempel, van Ratu Bagus op Bali. In aflevering 3 reist Annemie met een vrouw mee, Cathy genaamd, die naar Bali zal gaan emigreren, om in de ashram, van Ratu Bagus op Bali te gaan wonen. Ratu Bagus is een man die werkt door middel van ‘bio-energetische meditatie’.i Door middel van shaken, ritmisch bewegen op muziek, wordt alles in je lichaam gemasseerd. Eenmaal aangekomen op Bali komt Annemie ook An tegen, de Vlaamse kamergenote van Cathy, en het echtpaar Hugo en Marleen. Daarnaast spreekt Annemie met een Duitse jongen, genaamd Florian. In aflevering 6 gaat Annemie op bezoek bij de grootste Hare Krishna-gemeenschap van Europa. Ze wordt hierbij begeleid door een van de priesteressen van de gemeenschap, Amrita, maar spreekt ook met Purin, de man van Amrita, de Nederlander Rik, zijn verloofde Krisangi uit Estland, en de Nederlandse Bhagavita.

Wat voor alle afleveringen van In Godsnaam , en wat vooral bij de twee afleveringen over het ‘hindoeïsme’ het sterkst naar voren komt, geldt: de gekozen groeperingen waar Annemie een week meedraait, zijn niet te versimpelen tot voorbeelden voor de gehele godsdienst. Het zijn kleine subculturen, elk met eigen kenmerken en eigenschappen. Zowel de Hare Krishna’s als de ashram van Ratu Bagus kunnen gezien worden als nieuwe

religieuze bewegingen binnen het hindoeïsme (in de vakliteratuur vaak ‘NRB’s’ genoemd). De ‘Hare Krishna’-beweging, officieel ISKCON (de International Society for Krishna Consciousness) genaamd, is een van de bekendste hindoeïstische nieuwe religieuze bewegingen. Deze beweging is gesticht rond 1966 en wordt onder veel hindoes als controversieel gezien. [1] Ook de man uit aflevering 6, Ratu Bagus, kun je als controversieel bestempelen, doordat hij veel concepten gebruikt die lijnrecht tegenover de ‘officiële’ concepten binnen het hindoeïsme staat. Dit punt wordt echter nergens gemaakt door Annemie, en ze gaat in beide afleveringen mee met het vertoog over hoe typisch ‘hindoeïstisch’ beide voorbeelden zijn.

Aflevering 3: Ziekte en tabak in ‘het zottekot’ op Bali

Aflevering 3 vertelt over Cathy, die geïntroduceerd wordt als een succesvolle zakenvrouw die haar bloeiende antiekzaak heeft gesloten. Nu is ze bezig haar hele hebben en houden te verkopen, om in Bali een nieuw leven te beginnen. Annemie reist met haar mee naar Bali en leeft een week mee in de ashram van Ratu Bagus. De voornaamste onderwerpen die in deze aflevering aan bod komen zijn redenen waarom de Vlamingen en de Duitser daar naartoe zijn gegaan, het zogenaamd aanbidden van Ratu, het shaken en de hysterie van de deelnemers, het ziek worden van Annemie, het gebruik van koekjes, ‘happy cake’ en tabak, en de bijbehorende ruzie dat beeldmateriaal over de tabak niet uitgezonden mag worden.

Ziek worden

Een van de eerste dingen die opvalt in deze aflevering, is dat de gelovigen er grote nadruk opleggen dat het shaken een manier is om gezond te blijven. Cathy vertelt bijvoorbeeld dat ze niet meer naar de dokter hoeft sinds ze is begonnen met shaken. Ook An vertelt hoe het shaken haar beter heeft gemaakt. Er waren vier tumoren in haar buik ontdekt, maar ze vertelt:

> En ik weet dat het shaken en de hele spirituele weg eromheen voor mij de weg is om er van af te geraken. Wat ondertussen ook gebeurd is, eind november, de laatste scanner, daar waren al geen tumoren meer op te zien.

Annemie reageert door te zeggen: ‘Dat is heel straf! Want eigenlijk zeg jij, dat door dat shaken, da je daardoor genezing bereikt… of nastreeft.’ Je hoort duidelijk dat ze verbaasd is over de uitleg. An legt uit dat het shaken een fysieke praktijk is, die samenhangt met een manier van denken. Als een paar dagen later Annemie zelf ziek wordt, wordt dit door de overige mensen dan ook geïnterpreteerd als een teken dat haar lichaam gezuiverd wordt:

> Annemie: Amai, ben lang al niet meer zo ziek geweest hè.
>
> An: Maar hier noemen we da nie ziekzijn hè, hier noemen we dat process.
>
> [Annemie haalt spottend haar wenkbrauwen omhoog. Iedereen lacht wat.]
>
> Annemie: I don’t like process.
>
> An: Tis een diepe zuivering op alle mogelijke gebied. Fysiek, emotioneel, mentaal…
>
> Annemie: Maar dat is dan toch een gelóóf, u geloof da! [Annemie maakt er een afwijzend handgebaar bij.]
>
> An: Ja maar jij… jij zit hier, ge hebt één dag geshaked, en zie wat er dan met u gebeurt.
>
> Cathy: Wij hebben hier ervaring mee, da heeft niks met geloof te maken.
>
> Annemie: Ja maar da kan een toerista (?) zijn, eh… een griep..!

[Cathy wuift het weg.] Cathy: Dat kan…

Annemie: ja maar met alle respect aan… maar ge hebt toch ook maar kanker gekregen hè…

An: ja… en daar heb ik ook mijn lessen uit te trekken. Ja het is niet simpel, god het is voor mij ook niet alle dagen makkelijk hè, maar het is de manier waarop ge er mee omgaat. Ik ga er op een hele andere manier mee om. Sinds dat ik shake ben ik nie meer ziek maar ben ik in process als er iets voor valt.

In dit gesprek zie je dat twee wereldbeelden met elkaar botsen; het wereldbeeld van Annemie staat tegenover dat van de gelovigen waarmee ze in gesprek is. Als het Annemie teveel wordt, zegt ze dat de interpretatie van de gelovigen een geloof is – waarbij 'geloof' bovendien een zeer negatieve klank heeft gekregen. Al eerder spreekt Annemie zich heel duidelijk uit dat ze er niet tegen kan dat haar ziekte op een andere manier geïnterpreteerd wordt dan de interpretatie die zij daaraan geeft. Als Cathy Annemie komt opzoeken terwijl ze ziek in bed ligt, suggereert ze om toch mee te komen naar de shakingsessie. Als ze weg is, zegt Annemie in de camera:

Nu was het net alsof ze dan ging zeggen van die energie, ik kan daar niet tegen hè… in de tamaan gaan zitten hè… ik zal daar eens gaan zitten zeker zeg… gghh… ik zal eigenlijk vandaag gewoon in mijnen bed willen blijven liggen. Ik vind dat nu niet te doen.

De strijd tussen beide visies wordt voortgezet, als ook Ratu en zijn vrouw op ziekenbezoek komen. Ratu biedt Annemie zijn hand aan, die ze zou moeten vasthouden om de genezende energie te voelen. Ze doet het, maar de voice-over zegt:

Ik voel helemaal Niks. Ik wil alleen maar slapen. En gerust gelaten worden. Heimelijk ben ik opgelucht dat ik vandaag niet hoef te

> shaken.

Hoewel het voor de kijker misschien logisch is dat Annemie, in haar zieke toestand, niet met de redenering van de gelovigen mee wil gaan, geeft dit wel een sterke kleuring aan de woorden en de overtuigingen van de gelovigen. Doordat Annemie zich zo stevig uitspreekt, wordt het wereldbeeld van de gelovigen als iets onacceptabels neergezet, als iets heel vreemds. Uiteindelijk wordt de strijd om de 'ware opvatting' beslecht in de afsluitende woorden van de serie, waar we in de aftiteling kunnen lezen:

> In België werd Annemie met spoed gehospitaliseerd. Ze had een ernstige tropische infectie. Cathy is teruggekeerd naar België en organiseert nu shakingsessies in Brussel. Bij An werden opnieuw twee tumoren vastgesteld. Zij neemt medicijnen, maar blijft ook genezing zoeken in het 'shaken'.

Door er op te wijzen dat Annemie 'echt' ziek was, en An bovendien niet 'echt' genezen is van haar kanker, wint als het ware het wereldbeeld van Annemie. Dit geeft de aflevering een zeer sterk frame mee: het wereldbeeld van Annemie wordt als 'normaal' gepresenteerd, terwijl het wereldbeeld van de vrouwen in de aflevering als 'verstoord' gezien wordt. In plaats van meer inzicht te krijgen in het wereldbeeld van de ander, is Annemie wederom de strijd aangegaan over wat de 'normale' opvattingen zouden moeten zijn. Dit zullen we nog een aantal keer tegenkomen in de aflevering.

De hysterie van de deelneemsters, eventueel geholpen door 'happy cake' en tabak

Annemie doet een aantal keer een uitspraak over hoe ze zich voelt in de ashram van Ratu Bagus. Als ze aankomen in de ashram en Annemie kennis heeft gemaakt met Ratu, zegt de voice-over:

> Ik vind de sfeer hier best vrolijk… maar wel vreemd. Raar hoe ook Cáthy verandert.

Het ambivalente gevoel van vrolijk en vreemd tegelijk komt regelmatig terug in de aflevering. Zo gebeuren er dingen in de aflevering waardoor Annemie zich geen houding weet. Soms begint iemand hysterisch te lachen, of raakt in trance. Annemie kijkt dan de camera in en doet haar wenkbrauwen omhoog. Haar onbegrip wordt duidelijk naar de camera toe gecommuniceerd. Je ziet mensen hysterisch lachen, rondjes draaien, schreeuwen. Al vrij vroeg in de aflevering roept Annemie Cathy bij zich, om even te praten. In dat gesprek merkt Annemie op:

> Annemie: Het zijn toch rare dingen hè, als ge het als buitenstaander hier bekijkt, dan denkt ge toch, dat is hier een zottekot.
>
> Cathy: Das een zottekot.

Annemie typeert het gebeuren in de ashram als een zottekot, een gekkenhuis. Hoewel ze duidelijk niet op haar gemak is bij het shaken en de reacties van de mensen, probeert ze een aantal keer mee te doen. Zo is er een scene waarin Ratu iets uitdeelt aan de mensen, die het happy cake noemen. De sfeer in de zaal is vrolijk, en mensen hebben de slappe lach. Ook Annemie besluit een stukje van de cake te nemen, waarop de voice-over zegt:

> Die happy cake vertrouw ik niet. Maar ik eet hem toch maar op. Ligt het aan de vermoeidheid, het shaken, of aan de cake, ik weet het niet, maar mijn hoofd wordt licht en ik krijg de slappe lach.

Afb. 9: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 3 – 27’52”

Je ziet dat Annemie als het ware ‘loslaat’ en meegaat in de sfeer van de zaal. Ze oppert verschillende redenen – vermoeidheid, shaken, cake – voor haar ‘afwijkende’ gedrag (het ironische is overigens dat na deze avond Annemie ziek wakker wordt – zou er dan toch een energetische kracht van de cake uitgaan?).

Tot nu toe hebben we dus een vreemde sfeer voorbij zien komen, een zottekot en een happy cake die Annemie niet vertrouwd. Ook verbaast Annemie zich over de reacties van de mensen als Ratu de zaal binnenkomt. Zo zegt de voice-over: ‘Als de goeroe de tempel binnenkomt, verandert de sfeer. Meteen schakelen de volgelingen enkele versnellingen hoger.’ Als Ratu bij Annemie komt staan, probeert ze ook harder te shaken, maar het lukt niet. Als de sessie klaar is kijkt ze in de camera en zegt:

> Ik denk dat ik hier deze week toch heel veel mensen zal moeten gaan babbelen om het te snappen, om het echt te snappen. Ik zeg natuurlijk ook wel, als ge hier aan mee doe, ge moet daar in gaan, je

> kunt nie anders dan daarin gaan, want de… de groepsdruk is enorm groot.

Hier stelt Annemie dat ze voelt dat ze met mensen zal moeten gaan praten om het ‘echt’ te kunnen begrijpen, een welkom inzicht voor een vrouw die zogenaamd de wereld van de gelovigen in kaart wil brengen. Maar tegelijkertijd heeft ze ook haar oordeel alweer klaar. Hoewel Annemie stelt dat ze het gebeuren in de ashram niet echt begrijpt, verklaart ze het alvast door op de groepsdruk te wijzen, evenals op de invloed van Ratu als goeroe.

Naast Annemie is er nog een man, Hugo, die niet echt voor zichzelf naar de ashram is gegaan, maar met zijn vrouw is meegekomen. Tijdens de twee dagen dat Annemie ziek was, krijgt Hugo een ‘speciale les’. Het beeld verspringt naar Hugo die ineens heel erg begint te shaken en naar achteren springt. Als Annemie weer beter is, gaat ze bij hen op bezoek. De voice-over zegt:

> Hugo lijkt mij een nuchter man. Ik ben benieuwd naar zijn ervaring. Zijn kijk op wat hier gebeurt.

Annemie gaat met Hugo praten, die ze kenmerkt als ‘nuchter’ – haast alsof ze het heeft opgegeven met de verklaringen van de ‘niet-nuchtere’ mensen. Hugo vertelt dat hij een enorme energie heeft ervaren, en dat hij daardoor achteruit vloog. Ze praten er even over, en dan vraagt Annemie: ‘Maar Ratu helpt mensen soms ook door hen iets te geven, een ‘koekske’, maar hij geeft soms ook tabak.’ Marleen, de vrouw van Hugo, vertelt over de verschillende soorten tabak en haar eerste ervaringen hiermee. Als Annemie vraagt of ze het ook heeft en het kan laten zien, pakt Marleen wat tabak, terwijl ze zegt dat ze er vast niet blij mee zullen zijn dat ze dit laat zien. Er is namelijk een poosje terug een dode gevallen. Volgens Marleen is hij gestorven aan een hartinfarct en toen is de inspectie gekomen, waarvoor ze de tabak schuil hebben gehouden, ‘en nu mag het dus niet

meer openbaar. Dus iedereen die aan het shaken is die verdwijnt dan en die gaat het dan op zijn kamer doen.'

Vanaf dat moment is de nieuwsgierigheid van Annemie gewekt, en de voice-over zegt: 'Met wat ik nu weet vind ik de avondsessie opnieuw echt interessant.' Je ziet beelden van mensen die af en aan een badkamertje inlopen. Annemie zegt op fluistertoon tegen de camera:

> We hebben vanavond ook eens heel goed opgelet, het regende buiten hard, dus als mensen tabak willen gaan opspuiten konden ze niet naar buiten, dus deden ze dat daar in dat hokje, in de hoek van de zaal, en ik moet zeggen dat er vandaag een enorm komen en gaan was, verschillende mensen zijn verschillende keren gegaan en hier wordt gebrúikt als ge het afleest aan het heen en weer lopen tussen de wasbakjes en de tempel.

De beelden waarmee deze scene werd afgewisseld, waren voornamelijk van mensen die er niet-westers uitzagen, en die op een vreemde manier weer het badkamertje uitliepen. Door Annemies intonatie bij het woord 'gebruikt' klinkt het alsof ze over zware drugsverslaafden praat. Doordat ze zo sterk de nadruk legt op de tabak en de happy cake krijg je als kijker het idee dat deze vreemde mensen in 'de zottekot' (drugs-)gebruikers zijn en dat het verder niet zoveel met religie of overtuigingen te maken heeft.

Wat mag er uitgezonden worden?

Na deze avondscene over de tabak zie je beelden van het ontbijt. De voice-over vertelt dat Annemie door Nicky, de vrouw van Ratu, 'op het matje' wordt geroepen. Je hoort het gesprek tussen Nicky en Annemie, waarbij Nicky duidelijk zegt dat als Annemie niet respecteert wat ze daar doen, ze beter weg kan gaan. Annemie antwoordt rustig terug: 'Yes but we try to understand what did we do wrong?' Nicky: 'Tobacco is good and it's very sacred, but you know it's not something that we want to put on telly.'

Annemie: ‘I just want to know what is it and why…’ Het geluid wordt weggedraaid, en de voice-over zegt:

> Ik slaag er nog in de gemoederen te bedaren, maar wordt geen moment meer alleen gelaten. Onder permanent toezicht krijg ik de ene rondleiding na de andere. Als zoethoudertje mag ik ook Ratu’s huis en slaapkamer zien.

Tijdens deze voice-over zien we dat Annemie rondleidingen krijgen, waarbij ze, overigens, vier keer (!) andere kleren aan heeft. In tegenstelling tot wat de voice-over impliciet stelt, zijn de beelden dus niet afkomstig van dat specifieke moment, waarbij ze als zoethoudertje ‘de ene rondleiding na de andere’ krijgt.[2] Wederom zet Annemie een toon neer, waarmee je als kijker geneigd bent de mensen in de ashram niet serieus te nemen. Als laatste vertelt Annemie dat ze door alle heisa Cathy nog een beetje uit het oog is verloren, en dat ze haar voor haar vertrek nog even wil spreken. Ze stelt Cathy ook wat vragen over de tabak. Cathy vertelt rustig dat haar is gevraagd of ze het een beetje discreet wil houden, maar dat er niks mis is met de tabak en dat zij dat ook alle dagen gebruikt. Ineens staat Nicky naast hen, en je hoort haar zeggen: ‘If you keep asking things…’ De voice-over zegt: ‘De tamtam gaat snel. Want plots duikt Nicky weer op. Boos omdat ik met Cathy opnieuw over de tabak praat.’ Er ontstaat een fel gesprek over de tabak tussen Nicky en Annemie. De documentairemaaksters hebben een aantal stukjes uitgekozen om uit te zenden, waaronder:

> Annemie: It’s strange when questions when I’m not allowed to ask some questions don’t you understand?
>
> Nicky: I DO understand! It’s not that you’re not allowed to ahask… but you know like ehm.

Op dat moment kijkt Nicky in de camera en zegt boos tegen de cameraman:

> Nicky: And by the way I don't want anything of this on film and if it is I will get a lawyer onto you and sue your company, just so you know.
>
> Annemie: But you asked them to film these things!
>
> Nicky: Yeah but I don't want this to be shown on television, in fact, maybe it is even better if everything you filmed for this week you don't show on television because I really feel like you're not coming from the right place, for the ashram…
>
> Voice-over: Nicky wil dat ik de ashram meteen verlaat. Cathy verdedigt mij nog, maar eerlijk gezegd wil ik hier eigenlijk zo snel mogelijk weg.

Je ziet Nicky nog druk discussiëren, Annemie en Cathy staren voor zich uit. Dan verspringt het beeld naar Annemie die in een auto zit en de ashram uitrijdt. De laatste voice-over van de aflevering zegt:

> Ratu's wagen staat klaar om mij weg te brengen. Ik ben opgelucht dat ik deze plek achter mij kan laten. Maar ik blijf koortsig en ziek. Cathy heeft mij bezworen geen dokter op te zoeken en de spirituele energie van Ratu zijn werk te laten doen. Pas dan zal ik genezen, en een hoger niveau van bewustzijn bereiken.

De aflevering eindigt dus met een fikse ruzie, en een Annemie die blij is dat ze deze plek achter zich kan laten. Beide thema's drukken wederom een zeer negatieve stempel op de aflevering. Allereerst de ruzie met Nicky: het is niet heel vreemd dat, als je ergens komt filmen, je afspraken maakt over wat er gefilmd mag worden en wat niet. Natuurlijk wil Annemie zoveel mogelijk laten zien, vooral de smeuïge details, maar het is niet dat ze het 'recht' heeft om alles te mogen laten zien: de ashram is geen

openbare plek, de beelden zijn niet van publiek bekende personen, dus dat er afspraken gemaakt worden is niet meer dan redelijk. Doordat het Annemies bezoek zo heeft beïnvloed, heeft het logischerwijs een plekje in de aflevering gekregen. Maar de hoeveelheid aandacht die ze er aan geeft is buiten proportie: in totaal worden de laatste tien minuten van de aflevering aan dit thema gewijd, terwijl de hele aflevering 48 minuten duurt. Daarnaast zitten er in de aflevering nog scènes die dit thema voorbereiden. Ze heeft dus meer dan een vijfde van de aflevering besteed aan een ruzie over tabak en over of het uitgezonden mag worden. Door bovendien bekend te makendat Nicky zegt dat ze niet wil dat dit uitgezonden wordt, krijgt het thema een extra mysterieus tintje. Dit zijn, wederom, geen gevolgen van toevallige omstandigheden, maar van het selectieproces in wat er uitgezonden moest worden en wat niet.

Annemie classeert de groep veel sterker als vreemde mensen dan nodig. Door de grote nadruk op de tabak presenteert ze het geloof als ‘nep’, die de mensen aanzet drugs te gebruiken. Ook hier zie je als het ware een strijd over wat waarheid is: hoewel Annemie toegeeft de gebeurtenissen in de ashram niet te begrijpen, heeft ze haar oordeel klaar. In een interview met het Nieuwsblad, stelt de journalist: ‘Naar daar ga je dus niet meer terug.’ Waarop Annemie antwoordt: ‘Nooit van mijn leven. Het was een zeer beklemmende ervaring, los van mijn ziekte. Dat was echt geen koosjere plek.’[3]

De rol van Ratu Bagus in relatie tot het hindoeïsme

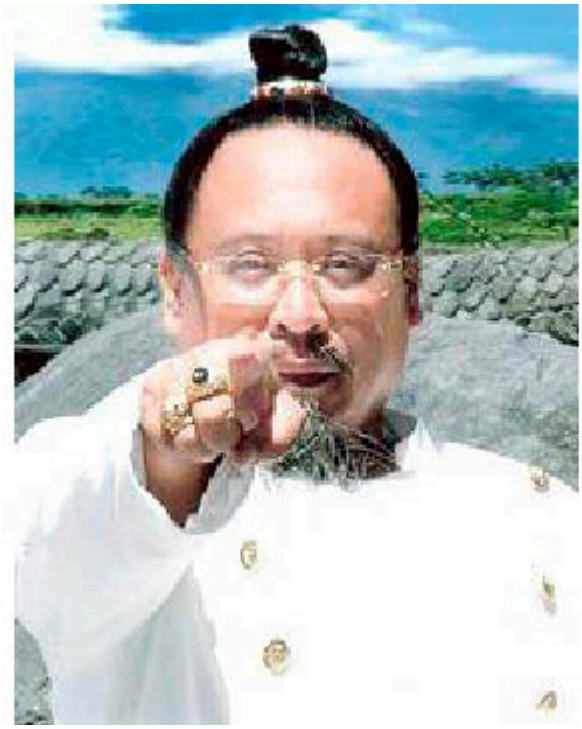
Als vierde thema zien we dat Annemie zich verbaast over de rol die Ratu Bagus speelt binnen het geloof. Als ze voor het vertrek aan Cathy vraagt wie deze man voor haar is, of hij een goeroe of een profeet is, antwoordt Cathy dat het een gewoon persoon is, maar wel iemand die de mogelijkheid heeft ‘om uzelf te genezen’. Hoewel Cathy aangeeft dat goeroe en profeet niet de juiste termen zijn maar dat het een gewoon

persoon voor haar is, blijft Annemie gedurende de aflevering wel dit soort type termen gebruiken:

- Wie is die goeroe, die zo'n uittrekkingskracht op Cathy uitoefent?
- And you are the wife of… the… master here?
- De Balinezen doen al het werk. Onbezoldigd. Want Ratu is hun God. Hem dienen is hun religieuze plicht.
- Als de goeroe de tempel binnenkomt, verandert de sfeer. Meteen schakelen de volgelingen enkele versnellingen hoger.

Ze neemt in dit geval niet de terminologie van de gelovigen over, maar plakt zelf een term op deze man. Gedurende de aflevering blijkt dat Annemie zich niet zo op haar gemak voelt bij Ratu Bagus. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een van de eerste scènes op Bali, waar ze in de camera kijkt en zegt:

> Alles ademt hier Ratu. Daar hangt Ratu, ik zal daar vanuit mijn bed naar kunnen kijken. Ik lig ook… ik zal ook slapen op de bedsprei van Ratu Bagus, en ik zal mij eh… voor die man proberen open te stellen eh? Ik ga heel erg mijn best doen om eh om het te begrijpen, en om er in te komen, en om het zelf te beleven. Maar ik heb eh… klein beetje eh… klein beetje schrik.

Afb. 10: Ratu Bagus (Bron: http://www.ratubagus.com)

Hoewel je ziet dat Annemie vraagtekens zet bij de man, die ze als goeroe, God en master betitelt, zie je dat ze hem aan de andere kant duidelijk binnen de hindoeïstische traditie plaatst. De nadruk op het hindoeïsme zit hem in zinnen zoals:

- Wat drijft haar om definitief te verhuizen? Is het het hindoeïsme, het shaken, of het exotische Bali?
- Dit is één ashram, maar in de hindoeïstische traditie zijn er dui-zen-dén? Wat is dat eigenlijk, ene ashram?
- Als brahmanen, of priesters, dragen zij beiden een haarknot op het hoofd. Symbool voor hun directe lijn met de hindoe goden.

De dagelijkse vuurceremonie. Een eeuwenoud hindoeïstisch ritueel.

Er ontstaat dus een interessante paradox in de aflevering: aan de ene kant is duidelijk dat de figuur van Ratu Bagus een bijzondere positie inneemt, maar aan de andere kant wordt deze bijzondere positie gelijk gesteld aan ‘het hindoeïsme’. Op internet waren verschillende boze reacties te vinden

op deze aflevering, zoals bijvoorbeeld de reactie van Johan Leman, sociaal en cultureel antropoloog:

> Er is een zeer serieus probleem, vind ik, met wat hier gepresenteerd werd: dit was geen correcte inleiding in het hindoeïsme. Veeleer gaat het om een van die vele sterk afwijkende minderheidsaftakkingen die nogal op Westerlingen focussen en aanleunen bij de hindoetraditie, maar dan in de zoveelste graad. Mocht ik hindoe zijn, dan denk ik dat ik oprecht boos zou worden. Hoe kan je het hindoeïsme op zo'n manier voorstellen, zou ik me afvragen. "Darsan" (zien van het onzichtbare in het zichtbare)? Noppes. Pelgrimeren? Niets. "Puja" (offer)? Niets van gemerkt. En dan iets wat werkelijk vloekt: "be happy, be happy, be happy", "denk aan jezelf", "denk aan jezelf", als de grote boodschap. Sorry. Dit klopt niet.[4]

Leman wijst erop dat de aflevering over een minderheidsgroep gaat binnen het hindoeïsme, met een filosofie die op veel punten botst met wat je als 'mainstream' hindoeïsme zou kunnen beschouwen. Leman vervolgt door te stellen dat je nog een natuurgetrouwere versie van het katholicisme geeft door een groep Jehova's getuigen te bezoeken, dan door te stellen dat Ratu Bagus een voorbeeld is voor het hindoeïsme. Eerder is deze man te vergelijken met een figuur als Jomanda binnen het christendom: ze nemen de symboliek over van de gevestigde religie (zoals Jomanda het blauwe gewaad en het heilige water gebruikt, zo gebruikt Ratu Bagus de knot op zijn hoofd en de vuurceremonie) maar vullen het in met een andere filosofie. Annemie echter wijst hier geen enkel moment op. Ze gaat zelfs mee in de illusie dat dit als hindoeïsme te zien is, door de aflevering zo te noemen. In plaats van Ratu Bagus te presenteren voor wat hij is, als een subcultuur, een marginale groep, een modern fenomeen binnen een globaliserende wereld, vergroot ze de uitzondering wederom tot iets

algemeens. Doordat ze geen kanttekeningen plaatst bij de uitspraken van Ratu Bagus, geeft ze wederom een vertekend beeld mee aan haar kijkers.

Conclusie

Tijdens deze aflevering gebeuren er twee dingen die een duidelijke stempel op de aflevering drukken, hoewel ze voor een groot deel buiten de macht van Annemie lagen. Allereerst het feit dat ze ziek wordt tijdens de opnames. Hoewel ze deels in haar rol blijft, merk je door haar houding en opmerkingen dat ze hier niet goed mee kan omgaan. Ze gaat een strijd aan over wat de ‘juiste’ visie op ziekte en gezondheid is. Dat dit gebeurt als ze daar ziek in bed ligt is nog te begrijpen, maar de keuze voor de scènes die in de aflevering terug kwamen heeft later plaatsgevonden, evenals de toevoeging van de voice-overs. Interessant is ook dat het thema ziekte zelf zoveel aandacht krijgt in deze aflevering, terwijl ze er bij de boeddhistische Jan in aflevering 2 niet naar lijkt te vragen. Ook hij is ziek naar het buitenland vertrokken, en heeft zijn heil gevonden in een religie.

Daarnaast heeft de zoektocht naar de achtergrond van de tabak en de ontstane ruzie teveel aandacht gekregen. Hierdoor krijgt de ashram een zeer negatieve bijsmaak. Doordat Annemie ervoor heeft gekozen om ook uit te zenden dat Nicky boos wordt en dat ze niet wil dat het uitgezonden wordt, krijg je als kijker het idee dat ze iets te verbergen heeft. Ook hier is sprake van een bewust gekozen frame waarbinnen de aflevering neergezet wordt. Dat Annemie zich hier niet thuis voelde, blijkt meerdere malen tijdens de aflevering: de sfeer wordt vreemd genoemd, de ashram een zottekot, en Annemie zegt letterlijk blij te zijn dat ze die plek achter zich kan laten.

Wat verder opvalt, is dat Annemie in deze aflevering wederom alleen met westerlingen spreekt. Ze spreekt een paar keer kort met Ratu, maar hij wordt niet echt geïnterviewd, en er komen ook geen Balinezen aan het

woord, hoewel ze zeker wel in beeld komen (vooral als ‘gebruikers’). Dit had een interessante invalshoek kunnen zijn, zeker aangezien ze het geheel als hindoeïsme presenteert: in hoeverre is de ashram kenmerkend voor Bali? Of is het een typisch modern fenomeen, waarbij westerlingen de wereld afreizen, op zoek naar antwoorden? Wederom heeft Annemie ook hier interessante invalshoeken laten liggen, en met haar persoonlijke afkeur een duidelijk negatief oordeel gedrukt op de presentatie van deze nieuw religieuze beweging in Bali.

Als we terug denken aan de dubbele insteek waarmee Annemie aan de serie is begonnen, dan zien we dat ze wederom faalt: als het doel was inzicht te geven in de ‘radicale levenskeuze’ van Cathy, dan had ze haar veel meer moeten interviewen. Als kijker heb je eigenlijk niet echt een idee waarom Cathy daar is en wat haar beweegredenen waren. Als het doel was te laten zien wat ‘het hindoeïsme’ inhoudt, dan had Annemie hele andere keuzes moeten maken betreft wat ze zou uitzenden en wat ze zou weglaten. Dan had ze, om te beginnen, deze subcultuur moeten plaatsen binnen het bredere religieuze veld. Daarnaast zou ze dan geen 20% van de aflevering hebben gebruikt voor een ruzie over tabak en wat er wel of niet uitgezonden mag worden. Het punt is dat Annemie beiden niet doet: door de keuze van de onderwerpen die ze uitzendt, heeft ze er bewust voor gekozen een beeld neer te zetten van deze ashram als een ‘beklemmende’ en ‘niet koosjere plek’, en laat ze geen ruimte aan de kijker om zelf een oordeel te vellen. Het wordt steeds meer duidelijk dat religie slechts een oppervlakkige plaats inneemt in dit programma. Religie lijkt slechts het buzz-woord te zijn waarachter een klassiek commercieel mediaproduct schuilgaat: sensationele human interest waarbij ‘de Ander’ opgevoerd wordt als iets abnormaals, als een artefact uit lang vervlogen tijden.

Aflevering 6: Maar dat is toch eigenlijk een ongelooflijke bééldcultuur?!

Zoals genoemd gaat Annemie in aflevering 6 op bezoek bij de grootste Hare Krishna-gemeenschap van Europa. Ze wonen in een kasteel in Durbuy, in de Belgische Ardennen. Tijdens de aflevering spreekt ze vooral met Amrita, een priesteres, maar ze komt ook andere mensen tegen, zoals Purin, de man van Amrita, de Nederlander Rik, zijn verloofde Krisangi uit Estland, en de Nederlandse Bhagavita. Ze verblijft een week in de gemeenschap, waarbij ze de diensten volgt, en ook gaat ze een dagje mee naar Antwerpen om op straat te dansen en te zingen. Tijdens de aflevering staan een aantal thema's centraal: Annemies vooroordeel dat het een hippiecultuur is en daaraan gerelateerde vragen over het huwelijksleven en seksualiteit, de behandeling van de godenbeelden, de hoeveelheid diensten en mantra's, en het leven in de Hare Krishna-gemeenschap.

Hippiecultuur en seksualiteit

De aflevering opent met een hele duidelijke typering: je hoort hippiemuziek en ziet oude beelden van de jaren '60. De voice-over opent met de volgende zin:

> Ik ben geboren in de jaren '60 en herinner mij de nadagen van de hippies. Flower power, love and peace. Zingende en dansende mensen in de straten. Met oranje kleren en gele strepen op het gezicht; de Hare Krishna's. Ook populaire zangers zoals Boy George, Stevie Wonder en George Harrison dansten mee en maakten liedjes over hun God Krishna.

De toon is meteen gezet: Hare Krishna's zijn mensen die je associeert met hippies. Dit beeld wordt deels gecorrigeerd als Annemie bij het kasteel aankomt. Dan zegt de voice-over:

> In een kasteel bij Durbuy woont de grootste Hare Krishna-gemeenschap van Europa. Hare Krishna is geen sekte, maar een

> stroming binnen het hindoeïsme, en de volgelingen leiden geen wild maar een biddend leven.

In de opening van de aflevering wordt een tegenstelling neergezet tussen wat Annemie, en daarmee de kijker, verwacht te vinden bij de Hare Krishna's, en wat ze daar werkelijk aantreft. Ze heeft verwachtingen over een wild leven, over 'flower power, love and peace'. Hoewel ze net de associatie met het hippievooroordeel ontkracht heeft, bevestigd ze hem weer in de derde voice-over, wanneer ze het kasteel binnenloopt en verwelkomd wordt door Amrita, die een liedje voor haar speelt op de gitaar:

> Ik waan mij terug in de jaren zeventig. Love and peace blijft hier het motto. En die liefde gaat vooral naar hun God Krishna.

Gedurende de hele aflevering heeft ze veel aandacht voor het liefdes- en huwelijksleven van de gelovigen. De voice-over stelt:

> Amrita en Purna zijn beiden priester. Maar toch met elkaar getrouwd. Niet ongewoon binnen het hindoeïsme.

Hier hoor je impliciet de verwachting dat priesters niet met elkaar trouwen, een vrij christelijke gedachte. Als Amrita en Purna samen op een bankje zitten, komt Annemie naar ze toe en vraagt ze naar hun huwelijk. Ze vraagt hen of ze ooit verliefd zijn geweest, want 'in zekere zin was het een gearrangeerd huwelijk'. Hier spreekt Annemie overigens zonder oordeel over. In een latere scene vertelt de voice-over dat de combinatie van een huwelijk en een spiritueel leven voor Amrita en Purna nooit een probleem is geweest. Ze vraagt hen: 'Getrouwd zijn… is dat hetzelfde als ik getrouwd ben? Wat houdt dat in bij jullie? Een huwelijk?' Het echtpaar legt uit dat het een geheiligd huwelijk is, 'een driehoeksverhouding zou je kunnen zeggen'. Annemie schiet in de lach en zegt: 'Met God?!' Daarna brengt Annemie het celibaat ter sprake. Amrita legt uit dat ze niet celibatair

hoeven te zijn, maar het is wel beperkt. Ze legt uit dat de seks vooral dient om ‘bewust een kindje op de wereld te zetten’.

Opvallend is dat in het voorfilmpje voor deze aflevering een scene is toegevoegd, die niet in de aflevering zelf voorkomt. In deze scene zie je dat Annemie tegen Amrita zegt: ‘Maar ik blijf dat zo raar vinden dat ge zo als getrouwd koppel nie samen slaapt…’ Amrita loopt op Annemie af en zegt: ‘Ik zeg wel eens voor de grap, dan doe ik zo hè, mag ik even?’ Ze fluistert haar in haar oor: ‘Dan doe ik zo, seks seks seks, zo klaar!’ Annemie moet lachen. Het voorfilmpje is een makkelijke verkooptruc, die juist het vooroordeel over seks en de Hare Krishna bevestigt, terwijl in de serie zelf blijkt dat Amrita en Purna haast geen seks hebben en hier heel functioneel mee omgaan.

Ook spreekt Annemie een aantal keer met Rik en met zijn verloofde Krisangi. Ook aan hen stelt ze vooral vragen over het huwelijk, over celibatair leven, en hoe de verloving tot stand is gekomen. We zien Annemie geen vragen stellen over andere religieuze praktijken of ideeën, iets dat je toch zou verwachten in een aflevering over dingen die je in gods naam zou doen. Ook aan hen vraagt ze of ze verliefd zijn: ‘And like the people outside, they fall in love, is it the same here? Are you in love?’ Als Annemie op bezoek gaat bij de Hare Krishna school , zijn er twee vragen die Annemie stelt aan de jonge mensen uitgekozen voor deze aflevering. Ook aan hen stelt ze een vraag over hun liefdesleven:

- You have values, and the values of our society are often very opposite. Isn’t it?
- And what about your love life? You are young, so I suppose that young people, they are interested in… girlfriends, boyfriends. How do you cope?

Hiermee legt ze alvast bepaalde invalshoeken op, voordat de jonge mensen hebben geantwoord. Hoewel ze in het begin zelf de verwachting schept

een hippiecultuur tegen te komen, waarbij de kijker makkelijk de associatie kan maken naar vrije liefde, zie je dat ze in de aflevering zelf heel veel vragen stelt waarbij dit vooroordeel ontkracht wordt. Jongeren antwoorden dat ze een bewuste keuze willen maken voor hun huwelijkspartner, met hulp van hun vrienden en familie, en de getrouwde mensen blijken vrijwel celibatair te leven. Het stel dat verloofd is, blijkt ook nog geen seks gehad te hebben. Dat Annemie terug moet komen op haar vooroordelen blijkt ook uit de afsluitende zinnen van de aflevering:

> Velen denken dat ze een sekte zijn, de Hare Krishna's. Dat ze marihuana en de vrije liefde prediken. Maar het tegendeel is waar. Ze leven sober en onthecht, kuis en celibatair. In een snelle wereld wonen ze op een eilandje vol oosterse devotie. Met de beste intenties en een warm hart. Hoe een mens zich vergissen kan.

Annemie sluit deze aflevering dus vrij positief af. Ze schrijft de Hare Krishna de 'beste intenties en een warm hart' toe. Daarnaast gaat ze er tegen in dat ze een sekte zijn, en schrijft ze eigenschappen toe zoals 'sober', 'onthecht', 'kuis' en 'celibatair'. In deze aflevering verhoudt Annemie zich dus tot de gangbare vooroordelen die ze zelf heeft, en die mogelijk bij haar kijkers aanwezig kunnen zijn. Ze is zich bewust van het heersende beeld over de subcultuur en probeert dit beeld te corrigeren – al is het wat obsessief. Iets wat bij een aantal andere afleveringen (zoals bijvoorbeeld die over de islam) zeker niet had misstaan.

Helaas ontbreekt in deze aflevering het bredere religieuze kader. Zo is er bijvoorbeeld geen enkele vraag opgenomen over het schooltje of wat ze daar doen: de Bhagavad Gita lezen. Dit komt slechts naar voren in de introductie van het schooltje, waar de voice-over zegt:

> Tussen de tempeldiensten door studeren jonge volgelingen van over de hele wereld de Baravat Gita. Dat is de Bijbel van de hindoes. En dus ook van de Hare Krishna's.

Wederom zie je dat Annemie een vergelijking maakt met een christelijk equivalent. Bovendien bevestigt ze dat hindoes en Hare Krishna's hetzelfde zijn. Met geen woord wordt er bovendien gesproken over de ontstaansgeschiedenis van deze subcultuur, en haar controversiële verhouding met 'mainstream' hindoeïsme. Net zoals in de aflevering over Ratu Bagus wordt het geheel gekenmerkt door woorden als hindoeïstisch (drie keer) en Indisch (vijf keer), zonder dit binnen de juiste context te plaatsen. Naast deze eigenschappen zegt Annemie regelmatig iets over de manier waarop de gelovigen met hun godenbeelden omgaan, waar ik in de volgende paragraaf dieper op zal ingaan.

Beeldcultuur

Hoewel de paragraaf over de vooroordelen van de Hare Krishna's als hippies uiteindelijk vrij positief afsluit, is Annemie niet de hele aflevering zo positief over de Hare Krishna's. Tijdens de aflevering spreekt ze regelmatig haar verbazing uit over de manier waarop de gelovigen met hun godenbeelden omgaan. Als Annemie en Amrita voor het eerst de tempel in lopen, blijven ze staan voor de beelden. Annemie zegt: 'En ze zijn zo mooi gekleed en er staat zoveel bij… spulletjes en…' Amrita vertelt over de kostuums die ze hebben en dat ze zowel overdag als 's nachts nieuwe kleertjes aankrijgen. Waarop Annemie zegt: 'Maar dat is toch eigenlijk een ongelooflijke bééldcultuur?' Ze constateert iets, waarbij ze een toon gebruikt die haar woorden een compleet andere betekenis geven. Ondanks de positieve connotatie van de gebruikte woorden wordt door haar intonatie duidelijk dat ze de praktijk afkeurt en belachelijk maakt. Dat blijkt ook halverwege de aflevering als Annemie opnieuw verwijst naar de verzorging van de beelden. De voice-over zegt:

> Man of vrouw, godsdienst blijft voor elke toegewijde de prioriteit. Hare Krishna komt op de eerste plaats. Altijd en overal. Om negen uur 's avonds gaan Krishna en de andere altaarbeelden slapen. Dan

> komt iedereen samen in de tempel en wordt Krishna als een levende God vertroeteld en verzorgd. Gevoed en gekleed.

De zinsnede ‘als een levende God’ geeft te denken, aangezien Annemie hier op een bepaalde manier impliciet zegt dat Krishna geen levende God is. Vervolgens wordt er gefilmd dat iemand de schoentjes van de altaarbeelden verwisseld. Het volgende beeld is van Annemie die de tempel uitloopt, en met grote ogen in de camera zegt:

> Krishna’s, ze hebben mij toch weer echt versteld doen staan…! Die beeldekes! [Annemie moet lachen] En ze krijgen dus pantoffeltjes, ai… alles… dat popperige! [Annemie maakt wilde handgebaren] Ik kan da bijna nie gelóóve! Kan da echt nie geloven. Tis vertederend, maar toch ook wel… heel… grappig.

Afb. 11: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 6 – 21’32”

Annemie moet lachen terwijl ze het zegt, en de verbazing straalt van haar gezicht af. Ze noemt het gebruik popperig, vertederend en grappig, niet echt woorden waarmee je gelovigen serieus neemt. De volgende scene is met priester Dhira, ‘de persoonlijke verzorger en kamerheer van de

altaarbeelden’. Annemie staat naast hem terwijl hij warm water maakt voor het bad van Krishna. Wederom zie je dat Annemie hier wat moeite mee heeft, en ze zegt dan ook:

> Dus u bent nu het badwater aan het klaarmaken voor… maar… allee vergeef mij de vraag, maar zoveel zorg voor… Poppetjes?

Dhira legt uit dat het in hun traditie geen ‘poppetjes’ zijn, maar dat de beelden God vertegenwoordigen. In de volgende scene lopen ze naar de garderobe, waar drie grote kasten staan met kleertjes voor de beelden. Dhira doet de kasten open, zodat Annemie kan kijken. Ze uit haar verbazing:

> En zitten al die kasten vol met kleertjes? Ja… Amai… Mag ik eens kijken? Allee… Nou… heel mooi. Al die kleertjes hebben zo… dat is zo… soms, dat heeft toch iets kinderlijks. Nee? Dat poppenhuisaspect.

Annemie zegt recht in het gezicht van de gelovigen dat ze de gebruiken van de Hare Krishna’s kinderlijk vindt. De gelovigen kijken haar niet begrijpend aan. De een stamelt ‘ja maar, als je dat beter begrijpt…’, en de ander mompelt ‘we zijn allemaal kinderen van God hè…’. De twee wereldbeelden zijn lastig met elkaar in overeenstemming te brengen, en er valt dan ook een kenmerkende stilte.

Er wordt nog langer stilgestaan bij de manier waarop de gelovigen met hun beelden omgaan. De voice-over zegt:

> Twee uur lang is Dhira bezig geweest met het baden en het aankleden van de deities.
>
> Het altaar in de tempel blijft verboden terrein. Maar thuis hebben de toegewijden ook een altaar, waar ze hun eigen godenbeelden vertroetelen en verzorgen.

Het woord ‘vertroetelen’, dat ze al eerder gebruikte, heeft wederom een kinderlijke klank. Een nog explicieter oordeel geeft Annemie als ze samen met Amrita gaat koken voor de goden. Als ze naar de speciale keuken lopen, vraagt Annemie:

> Begrijp ik da nu goed dat deze keuken dus uitsluitend voor Krishna is? Dus hier wordt niet gekookt voor de mensen die hier wonen?

Als Amrita dit beaamt zucht Annemie nadrukkelijk. Ook zucht ze als ze het schema ziet van wanneer de goden allemaal te eten krijgen:

> En dat is die van eh… van ’s ochtends, en dan is er nog een om elf uur, elf uur vijftig, veertien uur vijftig, om achttien uur twintig, om twintig uur twintig. Ah… oh… Die wordt wel heel goed verzorgd.

In eerste instantie zie je dat Annemie vooral verbaasd is dat het ‘een ongelooflijke beeldcultuur’ is. Ze moet er aan wennen, en in het begin lacht ze er zelfs om. Ze stelt dat het ‘poppetjes’ zijn, dat het een ‘poppenhuisaspect’ heeft en dat het ‘kinderlijk’ overkomt. Later lijkt ze hier meer gewend aan te zijn geraakt, maar zucht ze wel als ze ziet hoeveel zorg de beelden krijgen. Door Annemies duidelijk negatieve houding is het lastig om als kijker niet mee te gaan in haar negatieve oordeel over deze ‘kinderlijke beeldcultuur’. Keer op keer lijkt Annemie zichzelf niet alleen als norm te zien, maar ook als superieur. Daardoor worden de andersgelovigen in de serie steeds opnieuw geabnormaliseerd.

De hoeveelheid diensten is ook nu teveel

Ook in deze aflevering zucht Annemie een aantal keer over het aantal diensten, en de hoeveelheid chanten die ze moeten doen. Op de eerste dag vraagt Annemie aan Amrita hoeveel diensten ze dagelijks in de tempel hebben. Als Amrita alles heeft opgesomd, zucht Annemie: ‘Dus heel de dag zijn er diensten…’ Als ze de volgende ochtend vroeg moet opstaan voor de eerste dienst, wordt ze gewekt door Amrita. Ze verzucht: ‘Och het

is zo verschrikkelijk vroeg hè…' Amrita lacht en zegt dat het een hele ervaring is, waarop ook Annemie spottend begint te lachen. Ze verzucht:

Annemie: Ik snap dat toch niet hè, dat al die godsdiensten zo vroeg opstaan he…

Amrita: Ja want dan is de kosmos heel zuiver. Dat is de beste tijd voor meditatie.

Annemie: Oh… Ja maar voor mij is de kosmos 's avonds ook heel zuiver…

De twee vrouwen lachen er om. Ze lopen snel naar de tempel, waar de ochtenddienst begint. Na het zingen gaan de vrouwen chanten. Amrita legt Annemie uit hoe het gebedssnoer werkt. Annemie roept verbaasd uit: 'Amai! En das honderd… honderd en acht keer? Ga jij nu zestien keer rond?! Altijd maar eh… die mantra.' Samen oefenen ze de mantra, en Annemie gaat rondjes lopen tijdens het opzeggen van de mantra. Ze stopt bij de camera, waarin ze zegt:

Ohh… ik sla ze soms allemaal door mekaar…! Ehm… ik heb er al twee gedaan. Dat zijn die twee bollekes hier. Ik ben nu aan mijn derde bezig. Zestien in totaal… Whoegh! Dat is… dat wordt echt heel veel. Amai… heel veel… da weet ik nie ofk da allemaal gedaan ga krijgen.

Amrita haalt een glaasje water voor Annemie, en Annemie doet haar beklag:

Annemie: Zeg, das wel heel vermoeiend. Vind je dat nie?

Amrita: Ja, tis ook niet voor iedereen weggelegd hè…

Annemie: Ja… maar dan denk ik, allee… (er valt even een stilte) Ja… ik denk dan soms, allee wat een tijd! Gewoon de hele tijd prevelen, allee een tijdsverspilling…

Amrita: Ja, maar het is geen tijdsverspilling, want je bent bezig met het spirituele. En dat is een grotere kracht dan het materiële. En dat helpt.

Annemie: Ik zal het zo eens bekijken…

Amrita: Bidden is niet theorie hoor.

Annemie oordeelt dat de alledaagse praktijk van de gelovigen die ze probeert te begrijpen vermoeiend is en als tijdsverspilling voelt. Als het chanten klaar is, loopt ze naar buiten en vertelt ze de camera dat ze heel erg honger heeft, maar dat Amrita nog met mensen aan het praten is. Ze zegt: 'Ben echt heel moe… vind het zwaar. Ik wil eten.' Ook het ontbijt is meegenomen in de aflevering, waar Annemie haar verbazing uitspreekt over de keuze voor het ontbijt: 'Geen boterhammen?! Wat gaan we dan eten? Tomaten? 's Morgens? Dat vind ik echt te vroeg… sla en tomaat…' Annemie lacht spottend, maar even later zie je haar eten en zegt ze: 'Na vijf uur meditatie smaakt alles!'

Wederom zien we dat Annemie weinig begrip en empathie kan opbrengen voor de gelovigen. Ze klaagt over de hoeveelheid diensten, het vroege tijdstip dat ze op moet staan, de hoeveelheid mantra's, en zelfs over het eten van sla als ontbijt. Ze spreekt zich zeer duidelijk negatief uit door de gebruiken nota bene een tijdsverspilling te noemen. Dit is niet bepaald een 'neutrale' houding te noemen. In plaats van zich nederig op te stellen, waarbij ze probeert te begrijpen waarom deze manier van leven zo belangrijk is voor de gelovigen, zet Annemie hen neer als raar, kinderlijk en irrationeel.

Conclusie

In deze aflevering zien we dat Annemie wederom lastig om kan gaan met een religie die zo fundamenteel anders is dan wat zij zelf verstaat onder religie. De vele diensten worden een tijdsverspilling genoemd en de

manier van aanbidden kinderlijk. We zien dat Annemie de gelovigen wat dat betreft niet helemaal serieus neemt. Tegelijkertijd krijg je als kijker wel een relatief positief gevoel over de gemeenschap. Het lijkt alsof de makers de beelden zo gekozen hebben dat ze het verwachte stereotype beeld van de hippiecultuur dat ze in de openingscene neerzetten zoveel mogelijk konden ontkrachten. Hiervoor zijn vooral scènes toegevoegd over het huwelijk, het gezinsleven en het celibaat, haast tot het obsessieve toe.

Ook als ze gaan dansen en zingen in Antwerpen, het laatste onderwerp van de aflevering, zien we dit thema terugkomen. Allereerst hebben de documentairemakers een gesprekje uitgekozen dat Annemie heeft met een meisje uit Amerika. Ze vraagt aan haar hoe het is om in Antwerpen te chanten, en het meisje antwoordt dat het veel fijner is om dit in België te doen, aangezien in Amerika de mensen wel eens dingen naar hen gooiden. Ook hebben ze een scene uitgekozen waarin Amrita op straat met een Marokkaanse jongen praat. De jongen zegt benieuwd te zijn waar de Hare Krishna's voor staan. Amrita antwoordt hem: 'Voor God, er is er maar een.' De jongen zegt: 'Ah toch! Ik dacht, jullie zijn afgodsdienaars.' Amrita gaat er van uit dat de jongen moslim is, door te zeggen dat 'zij' ook 'God de mooiste' als naam voor God hebben. Beide scènes verwijzen naar voorbeelden van mensen die vooroordelen hebben over de Hare Krishna, maar dat ze eigenlijk 'best normaal' zijn. Met de al genoemde afsluitende woorden van Annemie geeft ze toe dat ook zij vooroordelen had maar dat ze zich zeker heeft vergist, en dat de Hare Krishna de 'beste intenties en een warm hart' hebben.

Ook in de aftiteling is Annemie bezig met vooroordelen te ontkrachten:

> Niet alle Hare Krishna's wonen in Durbuy. Velen leven gewoon in de maatschappij.
>
> De tempel bij Durbuy is ook de hoofdtempel van de Indische hindoes in België.

Het is typisch dat alleen bij deze aflevering gezegd wordt dat niet alle gelovigen in een gemeenschap wonen, maar dat ‘velen gewoon in de maatschappij’ leven. Dit doet ze niet bij de kloosters van het boeddhisme, bij het katholieke klooster, of bij de joden die in een nederzetting wonen. Waarom benadrukt ze dat hier ineens wel?

In Godsnaam: Het gepresenteerde beeld van het hindoeïsme

Voor de weergave van het hindoeïsme heeft Annemie twee zeer specifieke en moderne subculturen binnen het hindoeïsme uitgekozen. Beide varianten maken gebruik van concepten die zijn ontleend aan het hindoeïsme, en geven hier een moderne en vaak geglobaliseerde invulling aan. Helaas brengt Annemie deze nuances niet aan in haar weergaven van ‘het hindoeïsme’: de bredere religieuze context ontbreekt volledig. Bovendien geeft ze geen aandacht aan het feit dat we getuige zijn van een vertaling van een oosters georiënteerde religie, naar een vorm die meer toegankelijk is voor Westerlingen. George D. Chryssides, senior lecturer in Religious Studies aan de universiteit van Wolverhampton, schrijft in zijn boek Exploring New Religions over dit fenomeen:

> For a westerner wishing to convert to Hinduism, however, it is a very different story. A white westerner does not already belong to a Hindu religious community, but has probably read books on religion, and possibly Hindu scriptures such as the Upanishads or the Bhagavad Gita. (…) The starting point probably lies in the ideas rather than the practice, and therefore the version of Hinduism that the westerner has is probably an intellectualized one.[5]

Chryssides somt vervolgens op welke problemen een westerling waarschijnlijk zal tegenkomen, als hij of zij zich wil bekeren tot het hindoeïsme. Hij wijst bijvoorbeeld op het feit dat je als westerling

zichtbaar een outsider blijft, dat er een taalbarrière zal zijn, en dat hij of zij geen positie heeft in het kastesysteem. Hij concludeert dan ook:

> For westerners who are interested in forms of Hinduism, but are likely to find these factors problematical, Hindu-related NRMs (New Religious Movements) offer an attractive alternative.[6]

Doordat deze nieuw religieuze bewegingen westerlingen accepteren, hoef je niet te behoren tot een Indische etnische groep of kaste, en ook de taal wordt aangepast. Dit zie je bijvoorbeeld in de aflevering over Ratu Bagus naar voren komen. Zijn uitingsvorm is ingericht op mensen uit het westen, waarbij de taal is aangepast. Zo heeft hij bijvoorbeeld een website die beschikbaar is in de talen Engels, Indonesisch, Frans, Nederlands, Duits, Italiaans en Hebreeuws. Annemie presenteert het geheel echter zonder enige kanttekening als typisch ‘Indisch’ en ‘hindoeïstisch’.

Hoewel de verschillende vormen van de hindoeïstische nieuw religieuze bewegingen al zijn aangepast op westerlingen, zien we dat Annemie alsnog weinig begrip kan opbrengen voor de nadruk op de rituelen en praktijken die uitgevoerd worden. Het shaken wordt neergezet als iets ineffectiefs, de omgang met de beelden als iets kinderlijks. Door Annemies houding is het als kijker lastig om de gelovigen serieus te nemen. Bovendien brengt ze weinig empathie op voor het leven van de gelovigen: de diensten zijn te vroeg en te lang, ze blijft liever in bed liggen, de gebeden zijn een tijdsverspilling, etc. Door deze houding worden de levensovertuigingen gepresenteerd als iets dat misschien leuk is voor een week, maar absoluut niet langer. Je lijkt wel goed gek te moeten zijn om hindoe te zijn, want normaal, dat is het zeker niet.

Als kijker krijg je bovendien geen diepgaand beeld van de ideeën van de gelovigen gepresenteerd. Doordat secundaire thema’s zo op de voorgrond staan – zoals de tabak, de ruzies, de manier van omgaan met het huwelijk en seksualiteit, etc. – heeft Annemie niet veel tijd over om dieper op de

levensovertuigingen in te gaan en te laten zien waar de gelovigen voor staan, waarom ze voor dit leven gekozen hebben, welke normen en waarden voor hen belangrijk zijn. En was het daar Annemie niet in eerste instantie om te doen? De nadruk ligt meer op platte en sensationele onderwerpen, thema's waarmee de serie makkelijker verkoopt.

Een groot verschil tussen beide afleveringen over 'het hindoeïsme' is het eindoordeel dat je als kijker meekrijgt. Het is overduidelijk dat Annemie zich veel meer op haar gemak voelde in het klooster van de Hare Krishna's, dan in Ratu Bagus' ashram op Bali. Mede hierdoor zal ze meer haar best gedaan hebben voor de manier waarop ze de Hare Krishna-gemeenschap presenteert. Ze laat zien dat veel gangbare opvattingen over de gemeenschap op misverstanden berusten, en dat bovendien niet elke gelovige voor een leven in een klooster kiest, maar ook 'gewoon' in de maatschappij leven. Een welkome nuancering die de andere afleveringen niet had misstaan. Toch zien we dat ook hier het wij-zij denken niet vermeden wordt. De Hare Krishna's mogen dan wel geen freedom loving en marihuanarokende hippies zijn, zo normaal zijn ze nu ook weer niet.

[1] George D. Chryssides, Exploring new religions (New York en Londen, 1999) 179.

[2] Tijdens de discussie draagt Annemie een rood shirt. In de volgende scene draagt ze een blauw met wit gebloemd shirt. In de derde scene (waarbij ze de slaapkamer van Ratu ziet) draagt ze een roze met groen shirt, en tot slot, als ze Cathy spreekt, een geel met zwart en wit jurkje.

[3] Jan Claes, ''Shakekuur' bij goeroe in Bali loopt bijna fataal af voor Annemie Struyf. 'Twee weken zo goed als bewusteloos geweest'', in: Nieuwsblad, 25 januari 2010. http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=GLE2LB0D0.

[4] Johan Leman, In Godsnaam: Hindoeïsme? Veeleer een sterk afwijkende minderheidsvariant in de zoveelste graad van het hindoeïstische type (2), 8 februari 2010. http://www.foyer.be/spip.php?page=article&id_article=7914&lang=nl&id_rubrique=5.

[5] George D. Chryssides, Exploring new religions (New York en Londen, 1999) 165.

[6] George D. Chryssides, Exploring new religions (New York en Londen, 1999) 166.

Jodendom

Zoals genoemd aan het begin van dit boek, wijkt ook de aflevering over het jodendom af van het stramien van deze reeks. Het jodendom krijgt namelijk maar één kans om zich te presenteren, namelijk door Vlamingen te laten zien die naar Israël zijn geëmigreerd. Hier zien we de religie niet dichtbij huis gepresenteerd, zoals bij de andere godsdiensten. Annemie noemt bij de opening van de aflevering wel dat ze het in Antwerpen geprobeerd heeft, door ‘toegang te krijgen tot de wereld van de orthodoxe joden’. Het is interessant om te bedenken waarom ze überhaupt toegang zocht tot deze wereld. verwacht ze daar veel bekeerlingen tegen te komen? Waarschijnlijk is het overgrote deel van de orthodoxe joden in Antwerpen in deze gemeenschap geboren, en zal ze daar dus geen bekeerlingen tegenkomen. Wat is dan de radicale levenskeuze die Annemie daar denkt aan te treffen? Wederom lijkt het te draaien om het in kaart brengen van ‘extreme’ vormen van godsdiensten, zonder een definitie te geven van wat dit extreme precies inhoudt.

Door de documentairereeks heen zien we dat sensatie, en niet religie, de lijm is die het programma bijeen houdt. We leren bitter weinig over de verschillende religies die gepresenteerd worden. Verschillende individuen staat centraal, niet als driedimensionale mensen van vlees en bloed binnen hun specifieke sociale, economische en politieke context, maar als platte figuren die bedoeld zijn voor sensationele televisiebeelden. Dit gebrek aan

een multidimensionaal beeld, en de gevolgen voor de boodschap van het programma, komen het duidelijkst naar voren in aflevering 7.

In deze aflevering gaat Annemie op bezoek bij Aryel, een man die zich drie jaar geleden tot het jodendom heeft bekeerd. Hij woont samen met zijn vrouw en kinderen in een joodse nederzetting, Susya genaamd. Deze nederzetting ligt op Palestijns grondgebied, aan de Palestijnse kant van de groene lijn – in de serie de 'groene demarcatielijn' genoemd. Naast Aryel spreekt ze Baruch, een man die voorganger was van een evangelische kerk, maar die zich nu heeft bekeerd tot het jodendom. Ook komt ze Vanessa tegen, een godsdienstdocent uit België die zich interesseert voor het jodendom, en Sarah, een vrouw die op haar 72e joods is geworden en nu naar Israël is geëmigreerd.

De vooraankondiging van de aflevering geeft alvast een samenvatting van wat de documentairemaaksters wilden laten zien. Het filmpje opent met twee mannen die zeggen: 'Daar zitten we dan! Dat zeggen we voortdurend, daar zitten we dan, in Israël. Nooit aan gedacht, nooit geloofd ook…' De beelden die daarop volgen zijn van een biddende man in de synagoge, Annemie die daar naar kijkt, en een man die met een groot geweer over straat loopt. Dan zie je Annemie zitten op haar bed, en zegt: 'Vraag me zelfs soms van af van, mag ik wel een douche nemen, mag ik het licht wel aansteken…' Het beeld verspringt naar een van de mannen, die haar uitlegt dat ze zelfs een kapje op de schakelaar van het toilet doen, aangezien de sabbat heilig is en ze dus herinnerd worden om die lamp niet aan te doen. Het beeld springt terug naar Annemies huisje, waar ze in de deur opening staat en zegt: 'Ik heb echt de indruk dat de mensen in… in hun huizen leven vandaag, tis hier een heel, heel vreemde sfeer.'

De vooraankondiging zet drie thema's naast elkaar: (1) blij zijn om in Israël te zijn, (2) bepaalde dingen niet mogen, en (3) Annemies gevoel dat er een vreemde sfeer hangt. Als we kijken naar de thema's die centraal

staan in deze aflevering, dan springen er twee uit. Allereerst de gehele politieke situatie in Israël, en dan vooral het dorpje als illegale nederzetting, de strijd tussen Israëli's en Palestijnen, en het veelvuldig aanwezigheid van wapens in het dorp. Het andere thema dat veelvuldig terugkeert, is de vele regels en voorschriften waar je je als jood aan te houden hebt, zoals de regels rondom kosher eten, rondom de sabbat en regels voor de vrouw.

De politieke situatie in Israël

Door te kiezen voor een illegale Israëlische nederzetting op Palestijns grondgebied, hebben de documentairemakers gekozen voor een thema waarbij religie en politiek door elkaar lopen. Dit gebeurt dan ook regelmatig in de aflevering. Op een dag gaan Annemie, de twee mannen en Vanessa naar Hebron, een stad aan de Palestijnse kant van de groene lijn. Hierover zegt Annemie:

> Hebron is een verwoeste en verdeelde stad. Grotendeels Palestijns, maar met een heiligdom, het graf van Abraham, dat zowel voor de joden als Palestijnen een bijzondere betekenis heeft. Binnen in bidden de moslims. Aan de buitenkant de joden.

In dit citaat verspringt Annemie een aantal keer van categorie. Allereerst gebruikt ze de benaming Palestijns, de naam voor een inwoner van een gebied. In het Palestijnse gebied staat een heiligdom dat 'zowel voor de joden als Palestijnen een bijzondere betekenis heeft', waarbij Annemie Palestijnen tegenover joden zet, een benaming die in dit geval zowel naar religie als naar 'etniciteit' kan verwijzen. In de zin daarop worden de joden gecontrasteerd met moslims. Op dat moment zijn we dus bij religieuze categorieën aangekomen om een politieke realiteit te beschrijven. Een voorbeeld van hoe makkelijk verschillende categorieën door elkaar kunnen

lopen. Annemie maakt hier – bewust of onbewust – een politiek keuze, waarbij ze het discours van het extreemrechtse zionisme reproduceert.

Naast de politieke strijd tussen Palestijnen en Israëli's, krijgt ook 'de strijd tussen joden en moslims' veel aandacht. Als Annemie samen met Vanessa, Aryel en Baruch Jeruzalem bezoekt, legt Aryel uit wat er allemaal op de tempelberg staat en waar de toekomstige tempel terecht moet komen. Annemie vraagt: 'En daar zien we de al-Aqsa moskee?[1] En kunnen die twee naast mekaar? De moskee en de tempel…' Aryel onderbreekt haar door 'nee, nee' te roepen. Hij legt uit dat in de Torah staat dat er geen ander gebouw naast de tempel mag staan. Annemie reageert: 'Dus als… als de tempel heropgebouwd wordt, dan betekent dat de moskee er niet meer zal zijn. Dat gaan de moslims toch nooit aanvaarden, hoe…' Aryel legt uit dat het een moeilijke tijd zal worden, maar uiteindelijk zal iedereen erkennen dat het goed is want er zal wereldvrede komen. Annemie stelt: 'Maar die moskee is ook heilig voor hen…!' In dit kleine voorbeeld zien we dat het Israëlisch-Palestijnse conflict, een klassiek politiek gegeven van bezetting en kolonisatie, wordt geframed als een religieuze strijd.

Een ander voorbeeld waar de joden tegenover de moslims gezet worden, is wanneer de muezzin te horen is (de islamitische oproep voor het gebed) tijdens een gesprek tussen Annemie en de gelovigen. Dit gebeurt twee keer, als ze in Hebron en in Jeruzalem zijn. In Hebron vraagt Annemie als de muezzin te horen is: 'En welk gevoel geeft dat voor jullie? Als hier nu de moslims oproepen tot gebed?' De mannen spreken zich negatief uit, en Baruch gaat bidden 'om zijn contact met God te herstellen'. Annemie concludeert dat de sfeer is verpest en dat beide mannen willen bidden om tot rust te komen. In Jeruzalem gebeurt hetzelfde, waneer Vanessa voor het eerst gaat bidden bij de Klaagmuur. Als ze terugkomt, zegt de vrouw dat het achtergrond geluid haar stoorde. Annemie begrijpt wat ze bedoelt en vraagt: 'Ja? Vindt ge het erg? Het geluid van de minaret.' De identiteit van joodse mensen in een nederzetting op Palestijns grondgebied wordt

beïnvloed door de gehele politieke situatie in het gebied: je bent een jood en Israëli in relatie tot moslims en Palestijnen. De invloed van ‘de ander’ op de identiteit van deze groep gelovigen is specifiek voor de context waarin ze leven. Het is vreemd dat Annemie niet meer duidt dat we hier een voorbeeld zien van een subcultuur binnen een categorie ‘joden’, door de specifieke situatie waarin ze zich bevinden.

Annemie neemt in de documentaire impliciet en expliciet een aantal keer een eigen standpunt in, door het op te nemen voor een mogelijk Palestijnse / islamitische visie:

> Maar de joden zien Israël als het beloofde land, het land dat u door God toekomt, maar natuurlijk is dat ook een land waar al eeuwenlang ook andere mensen wonen. Dus… is het dan niet begrijpelijk dat die moslims en die volkeren die hier wonen, dat die de joden als een bezetter zien?

Wederom zien we dat Annemie, als gevolg van het programma-format, de begrippen moslim en Palestijn door elkaar gebruikt. Hoewel ze het heeft over ‘een land waar al eeuwenlang ook andere mensen wonen’, een locatie dus, verspringt ze naar ‘die moslims en die volkeren die hier wonen’. Moslims worden hier neergezet als een volk, een etniciteit, en het conflict wordt wederom neergezet als een strijd tussen religies, niet als een politiek, territoriaal conflict.

Ook op andere plekken neemt ze het op voor het tegenoverstaande standpunt. Als Annemie met Aryel in de auto zit en ze door het landschap rijden, probeert ze te vragen naar het dorp en naar de groene lijn. Elke keer als ze iets zegt, wordt ze halverwege haar zin onderbroken door Aryel die meteen een antwoord klaar heeft. Ze vraagt of het dorp nog uitgebreid kan worden en hoe dat nu zit met ‘die fameuze groene demarcatielijn’. Aryel vertelt dat er nog genoeg lege ruimte is, en dat ze buiten de ‘door het Westen genoemde groene lijn’ vallen. Hij vervolgt:

Aryel: Wij zeggen, ja hoor eens, Judea, dat zegt het al, Judea, want zo heet het, land van de joden. Dus ja ik bedoel het is joods land. En je ziet het, als je om ons heen kijkt, het zijn geen Arabische dorpjes hier. Dus eh er is geen sprake van dat de Arabieren verdreven zouden zijn van deze plaatsen.

Annemie: Maar volgens die lijn, is dat Palestijns gebied. Hier.

Aryel gaat er tegen in door te stellen dat het 'sowieso nooit geen Palestijns gebied geweest' is, enkel in de redenatie van de Palestijnen. Op dat moment rijden ze langs een boerderij, en Aryel vertelt dat een joodse man daar is vermoord. 'Als zij iemand van ons doden, dan reageren we door ons uit te breiden.' Hij gaat door met zijn betoog en stelt:

Aryel: Wij hebben recht op dit gebied, dit gebied is altijd van ons geweest. En dat daar jarenlang, dat wij hier niet mochten wonen door vijandelijke overheersers, wil niet zeggen dat het ons gebied niet meer is.

Op dat moment heeft Annemie er genoeg van. Ze brengt er tegen in:

Annemie: Maar elk verhaal heeft toch zijn twee kanten…! Dus voor de Palestijnen, die hier ondertussen ook al eeuwen gewoond hebben,

Aryel: Die hebben hier niet eeuwen gewoond he!

Annemie: Nee nee maar stel nu dat wij in Europa, dat daar een volk komt, die op basis van uw godsdienst zeggen, dit land is van ons. België of Nederland, op basis van uw godsdienst.

Aryel: Kijk, dat je nu zo reageert naar mij toe, dat is heel begrijpelijk, omdat de internationale pers en de media, het ene stukje van de Palestijnse bedoelingen, wat hun bedoelingen is, om die staat hier te hebben, omdat dat totaal niet wordt belicht. Dus ik begrijp jouw vraag naar mij toe, maar dat voldoet niet aan de werkelijkheid.

Hoewel Annemie het vast heel goed bedoelt met haar ‘ja maar de Palestijnen…’-opmerkingen, doet ze op deze manier vaker kwaad dan goed. Doordat ze een bekeerde jood heeft uitgekozen die bewust naar een nederzetting in Palestina is verhuisd, en verantwoordelijk is voor ‘de vorming van de Nederlandstalige bekeerlingen’, zien we een man die op elk te verwachten vraag een tegen-antwoord klaar heeft. Deze antwoorden zijn niet zozeer religieus, maar politiek van aard. Ze zijn een klassiek voorbeeld van het extreemrechtse zionistische discours. Dit militant zionisme wordt hierdoor gelijkgeschakeld met ‘het jodendom’, en lijnrecht tegenover ‘de moslims’ geplaatst. Het politieke conflict wordt zo geherdefinieerd als een klassiek religieus conflict. Ongeacht haar schijnbare verdediging van de Palestijnen, reproduceert Annemie hier een zionistisch perspectief op het conflict.

De regels en voorschriften binnen het jodendom

Het tweede thema dat veel aandacht krijgt in aflevering 7, zijn de voorschriften die de gelovigen hanteren. Annemie vraagt hoe het zit met kosher eten, want ‘kosher eten is een ingewikkelde zaak’. Ook vraagt ze naar wat wel en wat niet mag op sabbat, de rustdag van de joden. Aryel vertelt over hoe ze eten koken en dat het licht van de koelkast uit staat. Annemie verzucht: ‘Maar dat is vergaand…’ Als ze bij de lichtschakelaars zijn uitgekomen, die regelen wanneer de lampen aan gaan op sabbat, roept Annemie uit: ‘Ja… maar dat soort dingen kan God toch nooit ingesteld hebben, want… toen was dat allemaal nog nie!’

Op sabbat mag er niet gefilmd worden. Annemie zegt dit te respecteren, maar terug in haar huisje spreekt ze de camera toe:

> Het is sabbat vandaag. Rustdag, tot vanavond, zonsondergang, mag er niks gedaan worden, ik mag dus ook niks doen. We mogen ook niet filmen. Eh… dat is heel raar. Ik, ik… vraag me zelfs soms van

> af van, mag ik wel een douche nemen, mag ik het licht wel aansteken, (ze zucht), het is hier ook helemaal anders dan op andere dagen, ik zie niemand, ik heb echt de indruk dat de mensen in… in hun huizen leven vandaag, tis hier een heel, heel vreemde sfeer.

Annemie geeft aan dat ze de situatie raar vindt, en dat ze vindt dat er een vreemde sfeer hangt. Wederom spreekt ze zich duidelijk negatief uit over de richtlijnen voor het dagelijks leven waar ze niet mee bekend is. In tegenstelling tot het dagelijks leven van het christelijke klooster, waar ze zich prima op haar gemak leek te voelen bij het de hele dag binnen blijven, omschrijft ze deze situatie, waarbij de mensen 'in hun huizen leven', als een heel, heel vreemde sfeer.

Waar ze zich ook niet prettig bij voelt, zijn de man-vrouw verhoudingen binnen de gemeenschap. Regelmatig herhaalt ze dat het jodendom haar een 'echte mannengodsdienst' lijkt. Tweemaal gebeurt dit als ze in de synagoge zijn:

> Voice-over: Om half 6 's ochtends verwacht Aryel mij in de synagoge voor het ochtendgebed. Als vrouw moet ik achter het scherm blijven.
>
> (In de camera) Het lijkt me wel een echte mannengodsdienst. De vrouwen komen zelfs niet naar de synagoge, die worden verondersteld voor de kinderen en het huishouden te zorgen.

Ook als ze in de oude synagoge zijn, buiten het dorp, komt ze terug naar buiten en zegt recht in de camera:

> Ik vind da wel echt heel vernederend voor die vrouwen en die kinderen, dat is echt zo een ruimte waar da mensen hun uitwerpselen komen doen, zo'n Vies Hol waar de vrouwen en de kinderen mogen bidden. Dat vind ik echt… triest.

Afb. 12: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 7 – 42’15”

Dat ze het triest vindt is ook duidelijk af te lezen aan haar gezicht. Als de dienst afgelopen is, loopt ze op Aryel af en zegt: ‘tIs toch een mannengodsdienst…’ Ze is duidelijk gefrustreerd over de man-vrouw verhoudingen en oordeelt dat het voor vrouwen vernederend en triest is. Wederom geeft ze een zeer duidelijk waardeoordeel over de gelovigen, waarmee ze het gepresenteerde beeld erg stuurt.

Religie of politiek?

Wat Annemie nu eigenlijk vindt van het jodendom – los van de politieke situatie – blijft in deze aflevering in het midden. De expliciete uitspraken die ze doet over het jodendom, gaan voornamelijk over dat je je kunt bekeren naar het jodendom, locaties die belangrijk zijn, en de relatie tussen joden en moslims / Palestijnen. In tegenstelling tot sommige andere afleveringen schrijft ze dus geen expliciete kenmerken toe aan het jodendom – op haar uitspraken over de vernederende man-vrouw verhoudingen na. Doordat de politieke situatie en de opvattingen over het geloof zo met elkaar verstrengeld zijn, slaagt ze er niet in beiden van

elkaar te scheiden. En hoe kan het ook haast anders, in zo'n beladen situatie? De politieke context van een joodse nederzetting heeft zoveel invloed op iemands identiteit als gelovige jood, waardoor het dan ook onbegrijpelijk is dat Annemie deze vorm van jodendom als subcultuur niet verder duidt. In deze aflevering zien we een presentatie van rechtse zionisten, die heilig overtuigd zijn van de rechtsgeldigheid van Israël als joodse staat. Een standpunt dat ook binnen het jodendom al controversieel is. Niet elke jood is een zionist, en er zijn zelfs grote groepen orthodoxe joden die fel tégen de staat Israël zijn.

De uitzondering voor het jodendom, dat slechts één kans krijgt om zich te presenteren binnen de documentairereeks, is met het gekozen voorbeeld dan ook onacceptabel. Door de keuze van Annemie is het mogelijk dat de kijker dit voorbeeld als representatief voor het jodendom zal beschouwen, iets dat Annemie in zijn geheel niet probeert te voorkomen. Zie bijvoorbeeld haar afsluitende zin van de aflevering:

> Ik heb mijn best gedaan de joden te begrijpen. Net zoals zij hun best hebben gedaan het mij uit te leggen.

Annemie lijkt er geen enkele moeite mee te hebben om hier over 'de joden' te spreken: alsof deze groep representatief is voor het gehele jodendom. Wat voor elke aflevering geldt, geldt in sterke mate ook voor deze aflevering: er is sprake van een subcultuur en Annemie verzuimt de specifieke context en de relatie tot 'mainstream' jodendom te benoemen.

In Godsnaam: Het gepresenteerde beeld van het jodendom

Het beeld dat Annemie van het jodendom presenteert is buitengewoon stereotype. Door haar onderwerpskeuze krijgt de kijker een beeld voorgeschoteld van extreem rechtse zionisten die in het beloofde land wonen, een gekleurde term die Annemie overigens in haar voice-over zonder moeite overneemt. De mannen hebben vrij weinig ruimte voor

afwijkende meningen, zeker als het gaat om het Israël-Palestina conflict. Bovendien hebben ze in de presentatie van Annemie vrij traditionele opvattingen over de rol voor man en vrouw.

Door Annemies keuze voor joden in een Israëlische kolonie in Palestina, heeft ze voor een zeer beladen situatie gekozen. Ze is echter niet in staat om met deze situatie om te gaan. Allereerst laat ze zelf de politieke en religieuze situatie door elkaar lopen, net zoals haar informanten dat doen. Dit is echter een kenmerk van de specifieke subcultuur waarin Annemie zich bevindt, en niet van jodendom als religie. Ten tweede draagt Annemie bij aan de productie van een ideologisch gekleurd beeld, doordat ze het jodendom volledig binnen het Israël-Palestina conflict presenteert. Daarnaast gaat Annemie mee met een ideologisch gekleurde weergave van dit conflict, door het te framen als een conflict tussen twee religies. Als men ook maar iets van de geschiedenis en de huidige situatie in Israël en Palestina afweet, dan is het duidelijk dat het conflict een typisch voorbeeld is van koloniale bezetting. In de presentatie van Annemie valt de economische realiteit echter volledig weg, zoals bijvoorbeeld de conflicten over (toegang tot) water, grond en werkgelegenheid.

In deze aflevering plaatst Annemie de gemeenschap die ze bezoekt in een historische en politieke context. In principe is dit goed, en binnen dit kader ook zeker nodig. Het is echter een versie van het conflict die absoluut niet overeenkomt met de visie die haar informanten hebben. En daar zit een interessant nuanceverschil: hoewel Annemie claimt op zoek te gaan naar mensen die een radicale levenskeuze hebben gemaakt en/of op zoek naar radicale vormen van ‘wereldreligies’ , biedt ze weinig ruimte voor de overtuigingen van deze groep mensen. Daarnaast draait het ook op een andere manier om een zeer specifieke groep in deze aflevering: het zijn stuk voor stuk christenen uit Nederland en België, die zich hebben bekeerd tot het jodendom. Bekeren tot het jodendom lijkt meer geaccepteerd te worden dan een aantal jaar terug, maar blijft controversieel en is

regelmatig onderwerp van debat.[2] De groep joden in deze nederzetting worden gepresenteerd als mensen met sterke overtuigingen, die echter niet echt willen luisteren. Een groep met een wereldbeeld dat eigenlijk niet te begrijpen is. Een groep waar heel veel regels gelden , en waar vrouwen onderdrukt worden. Het is een beeld dat zeker niet algemeen geldend is voor mainstream jodendom, wat dat ook mag zijn.

[1] Overigens wijzen ze op dat moment niet naar de al-Aqsa moskee, maar naar de Rotskoepel. De Rotskoepel is het bekende gebouw met de gouden koepel. Het wordt meestal niet als een moskee gezien maar als een heilige plaats. De al-Aqsa moskee staat ook op de Tempelberg, maar vanuit het punt waar Annemie en Aryel staan is het gebouw een flink stuk naar rechts te zien, met een zwarte koepel. Een bekende fout die moslims ook regelmatig maken.

[2] Wikipedia, Conversion to Judaism, http://en.wikipedia.org/wiki/Conversion_to_Judaism.

Christendom

In aflevering 4 en 5 ging Annemie op bezoek bij een rooms-katholiek klooster in Brecht. Het waren de twee meest bekeken afleveringen van In Godsnaam. Annemie leeft een week mee met de zusters in het klooster. In tegenstelling tot de andere afleveringen richt Annemie zich binnen de gemeenschap niet op één of twee mensen in het bijzonder, maar spreekt ze met vrijwel alle vrouwen in het klooster. Wel springt één vrouw uit, Katharina, de vrouw die Annemie wegwijs maakt in het klooster. Ze is ongeveer even oud als Annemie en daarmee een van de jongste vrouwen in het klooster.

Zoals al genoemd aan het begin van dit boek, wijken deze twee afleveringen sterk af van de andere afleveringen. Zo zijn er niet een maar twee afleveringen gewijd aan de katholieke nonnen. Hierdoor hebben ze in vergelijking met andere groepen dubbel zoveel tijd gekregen om zichzelf te presenteren. Ten tweede worden er in deze aflevering geen bekeerlingen gevolgd, maar zien we vrouwen die zijn opgegroeid in een christelijke omgeving. Bovendien hebben ze hun ‘radicale levenskeuze’ een flink stuk langer geleden gemaakt dan de gelovigen in andere afleveringen: volgens Annemie ‘traden de meeste zusters binnen op zeer jonge leeftijd en leven ondertussen vijftig, zestig, of zelfs zeventig jaar achter de slotmuren’. Tot slot is er voor de andere vier godsdiensten een voorbeeld gekozen waarbij de gelovige(n) naar het buitenland zijn geëmigreerd. Bij het christendom

heeft ze enkel voor een voorbeeld gekozen van gelovigen die in het land wonen waarin ze zijn geboren. Op die manier heeft ze het christendom erg dicht bij huis gehouden.

Daarnaast is uit de andere afleveringen al gebleken dat Annemie zelf een katholieke achtergrond heeft. Dat is op zich niet erg, maar als je iets onderzoekt waar je zelf bekend mee bent, is het belangrijk om er extra op te letten dat je expliciet naar dingen vraagt, ook al ben je er zelf mee bekend. Opvallend is dat in deze twee afleveringen bijvoorbeeld het woord ‘christendom’ of ‘katholiek’ geen enkele keer valt. Ook wordt er niet uitgelegd wat precies Trappistinnen zijn, en hoe zij in relatie tot het christendom staan. Wel wordt er langer stil gestaan bij de geschiedenis van het klooster, afgewisseld met oude zwart -wit beelden:

> In het slotklooster van Brecht zal ik een week lang met de Trappistinnen meeleven. Achter slot en grendel. Nooit eerder heeft een buitenstaander toestemming gekregen de stilte binnen het slotklooster te verbreken.
>
> Het klooster in Brecht werd gebouwd in 1950 en telde al snel meer dan zestig Trappistinnen. Achter tralies leven zij in stilte en in gebed. De meeste zusters traden binnen op zeer jonge leeftijd en leven ondertussen vijftig, zestig, of zelfs zeventig jaar achter de slotmuren. Nu, zestig jaar later, telt het klooster nog dertig zusters. De tralies zijn inmiddels verdwenen, maar nog altijd leven zij in stilte en totale afzondering.

De Trappistinnen worden niet gerelateerd aan het christendom: die link wordt als evident verondersteld. Wat ook vanaf het begin opvalt, is dat Annemie de vrouwen consequent met ‘zuster’ aanspreekt. Als Annemie bij aankomst bij het klooster aanbelt, zegt ze tegen de vrouw die de deur opendoet: ‘Dag zuster! Ik ben Annemie!’ In totaal spreekt Annemie het woord ‘zuster’ meer dan vijftig keer (!) uit in deze twee afleveringen,

zowel als begroeting als in de voice-overs. Dit is tientallen keren meer dan de mate waarop Annemie een religieuze titel in andere afleveringen gebruikt (als ze hem al gebruikt). Door het gebruik van de term ‘zuster’ plaatst Annemie zichzelf bovendien in een compleet andere relatie tot de gelovigen: het veelvuldig gebruik van deze aanspreekvorm maakt duidelijk dat Annemie zich ondergeschikt maakt aan de vrouwen, en hun bestaan en keuzes respecteert. Een groot verschil met de lacherigheid waarmee ze bijvoorbeeld sprak over de ‘goeroe’.

Aangezien de gelovigen in aflevering 4 en 5 ‘achter slot en grendel’ leven, komen ze het klooster niet uit. De thema’s in deze aflevering beperken zich dan ook tot gebeurtenissen binnen het klooster en de bijbehorende tuin, op een boodschappenuitje buiten de kloostermuren na. De gekozen onderwerpen zijn praktische gebeurtenissen waar Annemie aan deelneemt, zoals het eten en de religieuze diensten, en daarnaast heel veel persoonlijke gesprekken met gelovigen, vooral tijdens hun werk. Zo komt zuster Ida extra in beeld, een vrouw die de aandacht vraagt van Annemie. Daarnaast gaat Annemie speciaal op bezoek bij Augustina, een oudere vrouw die al een paar weken in de ziekenboeg ligt. Ook loopt ze soms samen met Katharina door de gangen of buiten in de tuin: dit is de vrouw die Annemie deze week ‘wegwijs maakt’. Daarnaast zien we drie groepsgesprekken, een als Annemie het klooster binnenkomt, een halverwege waar Annemie gevraagd wordt naar haar geloof, en een op het eind waar de zusters afscheid nemen van Annemie.

Doordat Annemie met zoveel verschillende vrouwen spreekt, staan er in deze afleveringen niet echt één of twee thema’s centraal zoals in de andere afleveringen. Beide afleveringen draaien vooral om de gesprekken die Annemie met de vrouwen heeft, over de meest uiteenlopende onderwerpen. Hier zijn vooral delen uit gesprekken uitgekozen, waarbij Annemie vraagt naar het horen en voelen van God, maar ook naar wat het leven in het klooster moeilijk maakt. Als ze bijvoorbeeld aan zuster Marie

Jose vraagt wat het moeilijkste en is aan het kloosterleven, en wat haar gelukkigste momenten zijn, vertelt ze over ‘het moment dat je God echt in je voelt’. Ook is bijvoorbeeld een scene uitgekozen waarin tijdens de dienst het verhaal van de heilige Stefanus verteld wordt. De voice-over deelt ons mee: ‘Hij was de eerste martelaar die omwille van zijn geloof gestenigd werd.’ Na deze dienst vraagt Annemie aan Katharina: ‘Zou u dat kunnen? Voor uw geloof sterven?’ Daarna stelt Annemie de vraag: ‘Stel nu… dat het allemaal nie waar is. Stel dat God niet bestaat. Stel dat ge in niks hebt geloofd… Wat dan!’ Katharina geeft toe dat dat soms wel eens in haar op komt, maar dat ze toch nog het gevoel heeft dat het leven dat ze leidt de moeite waard is.

Een van de thema’s, waar Annemie ook in andere afleveringen de nadruk op legde, komt ook terug in deze aflevering: de vraag naar de liefde. Tijdens drie gesprekken is een stukje uitgekozen, waar Annemie vragen stelt over of ze het gezinsleven niet missen. In plaats van dat Annemie open vragen stelt (‘wat mis je nu je in het klooster leeft?’) werpt ze heel specifiek bepaalde gebieden op als problematisch. Zo vraagt ze aan Katharina: ‘En heb je ooit gedacht aan een man, aan kinderen, aan een gezin?’ Katharina vertelt dat het moeilijk is maar dat dit haar droom is, ook als vrouw. Annemie antwoordt:

> Weet ge wat me ook echt moeilijk lijkt? Eigenlijk is het ook een leven zonder fysiek aangeraakt te worden. Als ge kinderen hebt, als ge een man hebt, die pakken u vast, die komen op uwen schoot, die liggen in bed tegen iemand aan, dus ge wordt niet aangeraakt, fysiek.

Wederom werpt Annemie problemen op die door de gelovigen zelf niet worden aangegeven, en vult ze het eigenhandig in: je hoort Annemie meer aan het woord dan de zuster over het ‘probleem’ van de liefde in de kerk. Ook spreekt ze met Caritas, een zuster die al op vijftienjarige leeftijd intrad. Caritas vertelt dat ze ‘jongenszot tot en met’ was. Annemie vraagt:

‘Maar ge hebt dan toch die aantrekkingskracht gevoeld tot jongens, tot mannen, dat moet toch ook iets zijn dat ge later ook gemist hebt. De liefde van een man, de aanraking…’ Caritas vertelt dat daar de eenzaamheid vandaan komt, maar dat je verloren bent als God je aanraakt. Tot slot vraagt ze in een scene aan Godelieve of ze ooit verliefd is geweest, en ze praten over de tijd voordat Godelieve in het klooster ging.

Het leven achter ‘slot en grendel’

Hoewel het geen groot thema is, komt het leven in het klooster ‘achter slot en grendel’ een aantal keer terug, bijvoorbeeld in zinnen als:

- Voice-over: In het slotklooster van Brecht zal ik een week lang met de Trappistinnen meeleven. Achter slot en grendel. (…) Achter tralies leven zij in stilte en in gebed. (…) Nu, zestig jaar later, telt het klooster nog dertig zusters. De tralies zijn inmiddels verdwenen, maar nog altijd leven zij in stilte en totale afzondering.
- Voice-over: De zusters zijn even onwennig als ik. Ten slotte ben ik de eerste vrouw zonder religieuze roeping die achter het slot met hen komt meeleven.

Als Annemie op de eerste dag binnenkomt in het klooster, laat Katharina haar haar kamer zien. Ze staan samen bij het raam en Annemie vraagt: ‘Betekent dat dat als u buiten komt, dat u binnen deze muren blijft. Dus in de velden kunt ge niet gaan wandelen…?’ Katharina wijst op de muur in de tuin, want tot zover kunnen ze gaan. Annemie zegt: ‘Ah ja maar hebt ge soms dan niet een drang om die wereld daarbúíten…’ ‘Natuurlijk, natuurlijk’ zegt Katharina, maar dan stopt de scene.

Ook in een gesprek met Geertrui brengt Annemie het leven buiten de muren ter sprake, als ze een verrekijker ziet staan. Ze stelt vragen als: ‘Is het dan niet lastig, om zo binnen de muren te leven? Als ge zo zijt opgegroeid in de vrije natuur?’ De vrouw vertelt dat het een groot domein

is, dus dat het wel mee valt. Annemie vraagt het nog een keer: ‘Nee maar als ge hier zo door uwen verrekijker kijkt, verlangt ge dan soms nie naar het leven zo, of de natuur, Achter de muur?’ Als de vrouw vertelt dat ze de muur niet ziet als een opsluiting, accepteert Annemie de uitleg.

De derde keer dat het leven buiten de muur in de negentig minuten ter sprake komt, is tijdens een gesprek met Jozefa. De vrouw vertelt dat hun eerste abdis (het hoofd van het klooster) hen eens op de proef stelde: Wat moet je doen als er achter het klooster op een van de boerderijen brand uitbreekt? Mogen ze dan buiten de kloostermuren gaan om die mensen te helpen? Jozefa vertelt dat niemand een antwoord wist, en dat het dus ook wrong bij de abdis. Ze moet er samen met Annemie om lachen. Annemie vraagt: ‘Dus het was een dilemma? Binnenblijven, of mensenlevens redden?’ De vrouw antwoordt: ‘Ja… ’t slot ging voor.’ We zien de reactie van Annemie helaas niet, maar in de aflevering wordt er geen verbazing over uitgesproken. En dat terwijl de zuster net vertelt dat het achter de slotmuren blijven als belangrijker wordt gezien dan mensen redden uit een brandend huis. Een vrij ferme uitspraak, als je er even over nadenkt. Maar Annemie veroordeelt het niet.

Het is opvallend dat het leven achter ‘slot en grendel’ niet tot een groter thema gemaakt wordt. Hoewel het kloosterleven veel extremer is dan het kloosterleven in de andere afleveringen – de christelijke vrouwen mogen immers het klooster helemaal niet verlaten, in tegenstelling tot de gelovigen die we hebben gezien in de afleveringen over het boeddhisme en hindoeïsme – spreekt Annemie hier amper haar verbazing over uit, hoewel ze er soms wel naar vraagt. Bovendien geeft ze, buiten de zojuist genoemde opmerkingen, niet te kennen dat ze het zelf vervelend vindt om in het klooster ‘achter slot en grendel’ te zitten. Alleen als ze met Monika Maria meegaat boodschappen doen, zegt de voice-over: ‘Na nauwelijks enkele dagen slotleven vind ik het fijn om nog eens buiten te komen.’ Maar de verzuchtingen die we kennen uit andere afleveringen, over dat het

zo zwaar en streng is, blijven in deze aflevering opvallend genoeg en vrijwel volledig achterwege.

Een thema dat hiermee samenhangt, is de leeftijd waarop de vrouwen intraden in het klooster. Veel van de vrouwen gingen op erg jonge leeftijd het klooster in, zoals Caritas die dus al op vijftienjarige leeftijd intrad, en ook Godelieve moet erg jong zijn geweest, aangezien ze nu al zestig jaar in het klooster leeft. Hoewel dit wederom minstens even extreem is dan de andere voorbeelden die we hebben gezien binnen de serie, maakt Annemie hier geen groot punt van. De enige keer dat ze zich hier over uitspreekt, is in het zojuist genoemde gesprek met Caritas:

> Annemie: Hoe oud was je, toen je in het klooster bent gegaan?
>
> Caritas: Wel ik moest nog zestien jaar worden.
>
> Annemie: Ge waart vijftien jaar..!
>
> Caritas: Ik ben in augustus ingetreden en ik zou in oktober 16 worden.
>
> Annemie: Allee… (ze zucht) maar vindt ge dá nie veel te jong?
>
> Caritas: Ik zou het niet aanraden van iemand voor hier in te treden om het vanaf zo jong te doen. Dat zou ik zeker niet aanraden. Maar toen, voor mij, voor mij was het geen probleem, ik kan er niet aan doen.
>
> Annemie: Maar ge hebt dan toch nooit van het andere leven kunnen proeven! Allee ge waart net uw kindertijd ontgroeit, en dan zijt ge in het klooster gegaan… Dus…
>
> Caritas: Ja Annemie… Maar ge hebt allerlei soorten van kinderen he.

In dit gesprek laat ze duidelijk blijken dat ze vijftien jaar te jong vindt om in het klooster te gaan, door haar verwonderde uitspraak en haar zucht.

Maar ze gaat verder niet met Caritas de strijd aan over of dit te jong is om in te treden of niet. De strijd over wat goed of slecht is, over wat ‘normaal’ is om te doen die we kennen uit andere afleveringen, ontbreekt als ze spreekt over het christendom. Het gesprek wordt niet gevolgd door een voice-over die het gebeuren bekritiseert of afkeurt, zoals in de andere afleveringen. Annemie is opvallend begripvol en oordeelt amper in deze twee afleveringen.

De stilte

Het enige waar Annemie nog wel eens bij zucht in deze aflevering, is bij de regel dat je niet mag praten. De vrouwen mogen zowel van ’s avonds tot ’s ochtends niet praten (de Grote Stilte genoemd), als niet op bepaalde plekken in het klooster, zoals in de gangen. Hierover zegt Annemie een keer:

> En das nogal raar, dat ze dan geen goeie dag zeggen… ik zou zo graag meer goeie dag zeggen. Ze zijn wel allemaal zo serieus…

Op dat moment komt Katharina naar haar toegelopen. Annemie vraagt of ‘de Grote’ voorbij is, en de vrouw lacht en antwoordt terug dat de Grote Stilte wel voorbij is, maar dat ze op een plek staan waar ze niet mogen praten. Katharina neemt haar mee naar buiten en bespreekt met haar dat een aantal zusters vinden dat Annemie teveel praat tijdens het werk. Annemie laat merken dat ze graag meewerkt en zegt: ‘Dus we praten soms wat te veel, ge moet het zeggen hè… als we de stilte niet voldoende respecteren’. Een paar scènes later vindt Annemie een briefje op het prikbord in de gang, waarvan de voice-over de kijker meedeelt dat de dagelijkse communicatie tussen de zusters via dat prikbord verloopt. Annemie fluistert:

> Ah hier is het prikbord. Oei!

‘In tegenstelling tot wat ik oorspronkelijk dacht leert de ervaring dat Annemie Erg Veel vragen stelt tijdens het werk. Ze zegt dat ze zelf erg nieuwsgierig is. Er wordt dus niet veel in stilte gewerkt. Ze benadrukte wel dat zusters Zelf Mogen/moeten aangeven als ze liever in stilte willen verder werken. Doe dat dus mooi, oh, doe dat dus maar. Dank, zuster Katharina.’

Eh ja ze vindt dak teveel praat, maar ja…

Ze leest het briefje van Katharina voor, en trekt een gezicht van ‘oh jee’. Tegelijkertijd laat ze zien dat ze er ook niet zoveel aan kan doen.

In de volgende scene loopt ze in de gang heel doelbewust op een vrouw af. De vrouw loopt dicht langs de muur en als Annemie iets tegen haar wil zeggen, drukt de oude vrouw zichzelf voor zover mogelijk nog dichter tegen de muur aan. Annemie zegt: ‘Zuster mag ik… Ik moet nog iets vragen!’ De zuster gebaart haar dat ze ergens naar binnen moeten gaan, en zegt tegen haar: ‘We mogen hier niet praten…’ Hoewel ze er al eerder op gewezen was, zegt ze verbaasd: ‘Ah! In de gang mogen we niet praten?’ De vrouw zegt dat zij sowieso niet in de gang praten, ‘maar misschien wel met u hè’. Ze hebben het er nog even over, en Annemie benadrukt dat als ze alles in stilte moet doen, ze niks over de mensen te weten kan komen – iets dat weinig begripvol overkomt.

Het moment dat Annemie bovenstaand briefje voorleest, is het moment waarop ze in deze aflevering het duidelijkst haar mening geeft over het stil zijn. In vergelijking met de andere afleveringen valt dat dus relatief erg mee. Als we terug denken aan het gezucht en gesteun van Annemie in de aflevering over het zenboeddhisme, dan komt het christelijke klooster er erg goed van af. Het andere thema waar ze in andere kloosters vaak een punt van maakte, het vroege opstaan, komt in deze aflevering ook maar één keer voor. Als ze om 4.10 moet opstaan, zegt ze:

> Aja zeg. Tien na vier. Dat is afschuwelijk vroeg… Ik versta da dus nie he, waarom da niet gewoon om 6 uur kan. Das nu toch hetzelfde?

Als ze zich klaar heeft gemaakt loopt ze met de gelovigen mee naar de kerk, waar ze ook neerknielt. Je ziet een beeld van een gapende Annemie, terwijl de voice-over zegt:

> De nachtwake duurt twee lange uren. De stilte vind ik niet erg. Maar de kou valt me zwaar.

In tegenstelling tot de andere afleveringen vindt Annemie in deze aflevering de stilte opvallend genoeg niet erg. Nu is het alleen maar koud. Wederom geeft de persoonlijke voorkeur van Annemie een ander gevoel en oordeel mee aan de verschillende godsdiensten.

Annemies eigen christelijke achtergrond

Ook in deze aflevering merken we dat Annemie zelf een christelijke achtergrond heeft. Zo vertelt ze aan Emilie, als ze een van de stola's aantrekt die de vrouwen in het klooster verkopen:

> Doet mij een beetje terugdenken aan mijn plechtige communie. Da was toen ook met zo'n lang wit kleed. Maar dit is natuurlijk mooier…

Annemie vertelt hier dus dat ze zelf communie heeft gedaan. Ook is er voor de aflevering een scene uitgekozen, waarbij Annemie het onderwerp wordt van het wekelijkse groepsgesprek van de nonnen. De voice-over vertelt dat de vrouwen Annemie willen vragen naar 'haar God en haar geloof'. De eerste vraag die we te zien krijgen is: 'Hoe verwoordt u het als u God vindt?' Annemie antwoordt:

> Ik… ik hóóp dat er een God bestaat, maar ik twijfel ook dikwijls als dattie nu niet bestaat. Ik wéét het nie, dus ik zoek hem. Ik zóék hem.

De zusters stellen haar gerust door te stellen dat ‘het verlangen de weg naar de verdieping’ is. verder wijzen ze haar op aan dat Augustinus al zei dat ze God niet zou zoeken als ze hem al een beetje gevonden zou hebben. De zusters praten door elkaar, en de voice-over zegt:

> Al snel vallen de vragen weg en raken de zusters op dreef. Vol vuur proberen ze mij te overtuigen van het bestaan van God. Ik luister, overdonderd door hun geestdrift en enthousiasme.

Vervolgens hoor je Annemie de volgende vraag stellen:

> Maar vraag mij dan af, de islam, het boeddhisme, het jodendom. Is da allemaal dezelfde God?
>
> De vrouwen antwoorden: ‘natuurlijk’ en ‘dr is er maar één hè’. Waarop Annemie stelt:
>
> Dus Allah is ook onze God…

Op dit moment vereenzelvigd Annemie zichzelf met de zusters in het klooster, door te stellen dat Allah hetzelfde is als onze God. Annemie definieert zichzelf hier als een christen, hoewel ze net zei niet gelovig te zijn. Bovendien is het interessant om te zien dat ze ‘onze God’ vergelijkt met Allah. De enige andere keer dat ze de vraag stelt of goden hetzelfde zijn, was aan Mouche, de vrouw die zich in Senegal tot de islam had bekeerd. Hoewel twee zinnen te weinig zijn om een conclusie uit te trekken, lijkt dit wel overeen te komen met Annemies algemene houding: ze lijkt de monotheïstische religies redelijk te kunnen begrijpen (en dan uiteraard voornamelijk het christendom), maar persoonlijk heeft ze vrij weinig op met het boeddhisme en het hindoeïsme: die gelovigen zijn ‘zot’, ‘raar’ en ‘vreemd’, terwijl de islam dan weer helemaal begrepen lijkt te worden binnen het dominante denken. Doch kunnen we duidelijk stellen dat Enkel het christendom aanvaardbaar is voor Annemie.

Door deze scene over Annemies persoonlijke zoektocht toe te voegen, wordt de zoektocht naar God in deze aflevering een stuk persoonlijker gemaakt dan in de andere afleveringen. Zo wordt de radicale keuze voor het leven in een slotklooster genormaliseerd. Doordat de Trappistinnen Annemie uitdagen om haar visie op god te geven, moet ze dit onder woorden brengen. In het belang van het onderzoek kun je wellicht zeggen dat dit slim is geweest, aangezien ze hierdoor waarschijnlijk een sterkere band kon opbouwen met haar informanten. Als je openhartig naar je informanten toe bent, zijn ze wellicht ook openhartiger naar jou toe. Maar door het ook uit te zenden, is het onderdeel geworden van de presentatie. In deze aflevering zie ik behalve dertig vrouwen die een radicale levenskeuze hebben gemaakt nu ook een extra vrouw die haar visie op religie geeft als een insider, een vrouw die zichzelf bovendien aan de kant van het christendom plaatst. Waar Annemie in andere afleveringen de strijd aanging over wat normaal is, lijkt ze zich hier in veel grotere mate aan te sluiten bij de opvattingen van de gelovigen. Het christendom zoals het hier gepresenteerd wordt lijkt de norm te zijn, en ligt heel dicht bij wat Annemie ziet als de ‘normale’ vorm van religiebeleving.

Afb. 13: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 5 – 0’05”

Annemie bouwt een persoonlijke band met de gelovigen op

Zoals we net al zagen bouwt Annemie in deze twee afleveringen een sterke persoonlijke band op met de gelovigen. Zo is er in deze afleveringen voor gekozen om ook Annemies persoonlijke antwoorden uit te zenden – hoewel ik ervan overtuigd ben dat ze ook door andere gelovigen naar haar eigen opvattingen is gevraagd.[1] Daarnaast krijgt de persoonlijke band tussen Annemie en de vrouwen relatief veel aandacht in de scènes die uitgekozen zijn voor de uitzending. Annemie zegt bijvoorbeeld in een voice-over over Katharina:

> Tot mijn verrassing blijkt zuster Katharina een leeftijdsgenote. En hebben we ook dezelfde studies gevolgd. Vreemd hoe twee levens zo uiteen kunnen lopen.

Hoewel in andere afleveringen ook mensen voorkwamen die ongeveer dezelfde leeftijd hadden als Annemie, wordt de relatie tussen Annemie en Katharina in deze aflevering veel meer benadrukt. Je merkt dat Annemie zich als het ware meer vereenzelvigd met de gelovigen in het christelijke klooster, dan op andere plekken, iets wat ze later in De Laatste Show zal herhalen. Een ander voorbeeld is dat de aflevering wordt afgesloten met een emotioneel afscheid. Als alle zusters in de zaal zitten, waar ook de eerste aflevering mee begon, zegt Annemie dat het afscheid voor haar raar voelt:

> Ja… het doet zo een beetje toch wel raar, omdat ik weet van, bij iemand anders kunt ge zeggen, tot de volgende keer, enne… we bellen nog wel of we mailen nog wel, of we sturen nog wel een smske, maar bij jullie kan ik da nie zeggen. Dus dat is toch wel een ander soort van afscheid. Maar ik heb gehoord dat jullie mij nog gaan uitwuiven aan de deur…

De vrouwen moeten lachen, en in het volgende beeld zie je de vrouwen inderdaad bij het bordes van het klooster staan. Annemie omhelst veel mensen, en de voice-over sluit af met de woorden:

> Een week geleden waren de Trappistinnen van Brecht voor mij een groep anonieme nonnen. Ik had stugge, wereldvreemde vrouwen verwacht. Een voor een kregen ze voor mij een verhaal en een gezicht. Niet stug en wereldvreemd. Maar warm, en verbazend openhartig. Alleen al voor hen zou ik wensen dat God bestaat.

Ze sluit de aflevering bijzonder positief af, door er op te wijzen dat de vrouwen niet stug en wereldvreemd waren, maar warm en openhartig. Bovendien spreekt ze de wens uit dat ze zou willen dat god bestaat, speciaal voor hen. Een nogal ferme uitspraak voor een documentairemaakster, evenals de zin: ‘Een voor een kregen ze voor mij een verhaal en een gezicht.’ Moet dat niet haar doel zijn geweest van elke aflevering?

Dat ze zich erg thuis voelde bij de nonnen, blijkt ook uit een interview met het Nieuwsblad. De journalist vroeg aan Annemie: ‘Aan welke plek hou je het warmste gevoel over?’ Ze antwoordde:

> Ik heb een heel mooie tijd beleefd bij de Trappistinnen in Brecht. Ik dacht, net zoals iedereen, dat ik bij een hoop saaie vrouwen zou terechtkomen. Maar het bleken allemaal ontzettend ruimdenkende en open vrouwen. Ik mocht daar de meest vrijmoedige vragen stellen. Wat als God niet bestaat? Dan hebben jullie hier vijftig of zestig jaar in een illusie geleefd. Die vrouwen leiden een keihard leven. Wie daar vrijwillig binnenstapt, houdt het ofwel niet vol, of wordt een uitgepuurde mens. En van die laatste heb ik er een aantal ontmoet. [2]

Het is interessant dat ze stelt dat ze in het christelijke klooster de meest vrijmoedige vragen mocht stellen. Mocht ze die dan niet stellen op andere locaties? De vragen die ze in deze aflevering stelt, waren zeker ook op hun plaats geweest in de andere afleveringen. En dat had de diepgang van de serie een stuk kunnen verbeteren.

De bewondering en de liefde die Annemie voelde voor de christelijke nonnen in het klooster heeft een grote invloed gehad op de presentatie van deze godsdienst, doordat de gelovigen menselijker overkomen, en op een manier ook ‘logischer’. Waar Annemie op andere plekken lacht om iemands ‘beeldcultuur’, andermans happy cake niet vertrouwt, en in woede uitbarst om de positie van vrouwen in het jodendom, verblikt of verblauwt ze niet als een oude vrouw haar vertelt dat het binnen de muren blijven van het klooster belangrijker moet zijn dan het redden van mensenlevens uit een brandend huis. Haar sympathie voor de vrouwen is zichtbaar in haar reacties, en daarmee is haar oordeel dat ze communiceert naar de kijkers sterk gekleurd.

Afb. 14: Screenshot afkomstig uit de serie In Godsnaam, aflevering 5 – 47’59”

In Godsnaam: Het gepresenteerde beeld van het christendom

Als we terugkeren naar de hoofdvraag en kijken welke thema's er uitgekozen zijn voor deze twee afleveringen over het christendom, dan vallen vooral de thema's op waar géén aandacht aan is besteed. Er komen geen schandalen of conflicten in beeld zoals in de andere afleveringen. We zien amper afkeurende blikken, negatieve opmerkingen of verzuchtende gezichtsuitdrukkingen van Annemie. Wat we vooral te zien krijgen zijn gesprekken met lieve oude dames, waar Annemie veel vragen kan stellen en de vrouwen zo goed en zo kwaad als het gaat antwoord op geven. Dit gaat bovendien op een vrij gelijkwaardige en respectvolle manier.

Annemie spreekt amper haar verbazing uit, en als ze dat al doet dan is dat bijna altijd op een positieve manier. Je krijgt er als kijker een goed gevoel bij, zowel bij de oude dametjes als bij het leven in het klooster. Het is toch vreemd, als je je bedenkt dat dit klooster de meest extreme variant is van alle geloofsovertuigingen die we in deze documentairereeks hebben gezien: de vrouwen traden vaak op zéér jonge leeftijd in en mogen nooit en te nimmer het gebouw verlaten, zelfs niet om mensenlevens te redden. Het binnen de kloostermuren blijven is immers belangrijker dan het redden van mensen. Ze gaan niet buiten de kloostermuren om te bedelen zoals de zen boeddhisten, en de vrouwen hebben geen huwelijks- of gezinsleven zoals de Hare Krishna's. En dan vergelijk ik het nog met de twee andere afleveringen over kloostertradities: als we dit voorbeeld vergelijken met de gelovigen die onderdeel zijn van de maatschappij is het al helemaal een extreme uiting van religiositeit. Toch krijgt het islamitische meisje Safiya uit aflevering 1 van Annemie te horen dat 'ze toch wel ver gaat' in haar geloof, en worden de nonnen uit dit klooster neergezet als een zeer mooie en logische vorm van leven.

Wat daarnaast opvalt, is dat er in deze afleveringen bovendien geen letterlijke kenmerken aan het christendom of aan de Trappistinnen

toegeschreven worden. Annemie zegt nergens ‘de christenen zijn…’ of ‘de Trappistinnen zijn…’, zoals ze dit bij andere godsdiensten doet – behalve in één zin:

> Bidden en werken, dat is het leven van de Trappistinnen. Voor hen is het bidden het echte werk. De arbeid is ontspanning.

Waar ze zichzelf in andere aflevering de ruimte geeft om algemene uitspraken over een gehele godsdienst te doen, doet ze dit niet bij het christendom. Het woord ‘christendom’ valt opvallend genoeg in beide afleveringen zelfs geen enkele keer. Wellicht omdat ze bij deze godsdienst er veel meer van doordrongen is dat het slechts een subcultuur is, en niet representatief voor de hele godsdienst?

Annemies eigen christelijke achtergrond, in combinatie met de genoemde drie manieren waarop het christendom qua presentatie in het voordeel is – twee afleveringen in plaats van één, alleen in een Westers land, en geen bekeerlingen – zorgen ervoor dat het beeld over deze godsdienst veel positiever wordt gepresenteerd dan de andere religies. We zien dat Annemie voldoende inlevingsvermogen heeft om de oude vrouwen te begrijpen, en keurt hun extreme levensvorm nergens af. De positieve presentatie van het christendom is niet enkel het gevolg van toevalligheid en een journaliste die niet goed genoeg getraind is om voldoende afstand te kunnen nemen tot een onderwerp waar ze zichzelf aan gerelateerd voelt, maar ook het gevolg van bewust gemaakte keuzes – denk alleen al aan de drie manieren waarmee het christendom qua presentatie in het voordeel is. De meest extreme vorm van religie beleven wordt gepresenteerd als een mooie en prettige manier van leven, waar je als kijker veel begrip op kunt brengen voor de oude vrouwen. Het eigene is niet iets raars en vreemds, maar iets waarmee je je kunt identificeren.

[1] Hier wees Annemie bovendien zelf op, door te stellen dat bijna elke groep gelovigen haar heeft gevraagd waarom ze zich niet bekeerde.

[2] Jan Claes, ‘‘Shakekuur’ bij goeroe in Bali loopt bijna fataal af voor Annemie Struyf. ‘Twee weken zo goed als bewusteloos geweest’’, in: Nieuwsblad, 25 januari 2010. http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=GLE2LB0D0.

HOOFDSTUK 8

Conclusie: Welk beeld presenteert Annemie ‘In Godsnaam’ van religie?

De serie In Godsnaam wordt regelmatig opgevoerd als een voorbeeld van hoe je goede, eerlijke interculturele televisie maakt. In dit boek heb ik laten zien waarom de serie van Annemie Struyf alles behalve goed en eerlijk is. Hoewel de documentaireserie op het eerste oog zeer onschuldig en zelfs vermakelijk lijkt, produceert Annemie een beeld van religies dat meer kwaad doet dan goed.

In de serie hebben we het verhaal kunnen zien van acht groepen mensen, elk met hun eigen wereldbeeld en hun persoonlijke verhaal. De reden dat zij zijn uitgekozen voor deze documentaire, is dat zij zogenaamd een radicale levenskeuze hebben gemaakt, in de naam van hun god. Elke gelovige werd opgevoerd als een voorbeeld van dit radicalisme. Waarom we hen precies als radicaal moesten zien, bleef in de serie echter impliciet. En dat terwijl het begrip een zeer specifiek ideologisch geladen begrip is, met een lange geschiedenis van politiek gebruik. In dit boek heb ik laten zien dat het niet per se de levenskeuzes waren die door Annemie als radicaal gezien worden, maar het simpele feit dat zij geloven in een religie en levenswijze die anders is dan die van Annemie. Radicaal lijkt hier overeen te komen met ‘anders’ zijn dan ‘normaal’. En de invulling van wat ‘normaal’ is, is uiteraard een zeer ideologisch gekleurd beeld. In de reeks

vertolkt Annemie dit ideologisch nulpunt: zij staat voor wat normaal is, hoe normale mensen kijken naar die ‘radicale keuzes’.

In dit boek heb ik laten zien op welke manieren deze impliciete beeldvorming naar voren kwam in de serie. Allereerst hebben we kunnen zien dat Annemie niet bezig was met het persoonlijke en unieke verhaal te vertellen van een aantal uitgekozen individuen, maar dat zij deze voorbeelden gebruikte om een beeld te schetsen van ‘de’ religie waartoe de gelovigen zeiden te behoren. Dit bleek onder andere uit de titels voor de afleveringen, maar ook uit de omschrijvingen van Annemie zelf. Zoals ze toen ze in de aflevering over het Tibetaans boeddhisme stelde: ‘Is dit nu de essentie van het boeddhisme?’ Annemie wilde met de serie In Godsnaam niet zozeer de individuele verhalen zelf laten zien, maar ze gebruiken om daarmee complete religies in kaart brengen. Hier heeft ze bovendien niet zomaar religies voor uitgekozen, maar juist de godsdiensten die wij in onze samenleving hebben geleerd te zien als de vijf belangrijkste ‘godsdiensten’: ‘het’ boeddhisme, ‘het’ hindoeïsme, en daarnaast de drie monotheïstische godsdiensten: jodendom, christendom en islam. ‘Religies’ zoals het confucianisme, taoïsme, shintoïsme en sikhisme ontbreken. En dat terwijl er alleen al meer sikhs zijn dan joden, om maar niet te spreken van de andere drie voorbeelden. De selectie van de verschillende godsdiensten is dan ook het gevolg van een Westerse definitie van religie.

In de afleveringen konden we zien dat Annemie een duidelijk beeld heeft van hoe religie er volgens haar uit hoort te zien: het moet iets rationeels zijn, iets nuttigs, dat overeen komt met een bepaalde Westerse logica. Als een religie meer draait om doen (het shaken in Bali) of om stoppen met nadenken (het zenboeddhisme in Japan), dan is dit voor haar onacceptabel en onbegrijpelijk. In die afleveringen konden we haar horen afvragen of deze vorm van religie wel nuttig is, en wat de wereld er nu precies aan heeft. Het was duidelijk dat de afleveringen die gingen over een niet-westerse vorm van religie een veel negatiever oordeel kregen dan de

westerse vormen, met als summum de omschrijving van de ashram op Bali: ‘Het is hier een zottekot’. Annemie waardeert het denken hoger dan het doen, en het rationele hoger dan het emotionele. Bovendien zagen we dat ze zaken zoals het gebruik van beelden en hulpmiddelen zoals tabak duidelijk afkeurt: dit past immers niet in haar opvatting van religie, zo ‘hoort’ het niet.

Ik ga zelfs zover door te stellen dat het programma niet zozeer ging over verschillende religies, of over het maken van radicale levenskeuzes, maar veel meer over Annemie Struyf zelf, en hoe zij kijkt naar ‘de Ander’. De figuur van ‘de Ander’ wordt gerelateerd aan haar eigen normen: Annemie is normaal, en de ‘Ander’ is te zien als abnormaal, als vreemd, raar, beangstigend, en natuurlijk radicaal. Annemie heeft de serie vanuit een sterk Westers en christelijk standpunt gemaakt, waarbij ze zich vooral heeft gericht op de manieren waarop haar informanten anders zijn dan zij. Denk bijvoorbeeld aan de vergelijkingen met het christendom (‘Was dit nu de mis?’ terwijl ze net een boeddhistische avondmeditatie heeft bijgewoond), maar ook de vele vragen over het liefdes- en huwelijksleven van de gelovigen, waarbij ze vragen stelde als: ‘Het huwelijk, is dat voor jou hetzelfde als voor mij?’ Alsof de gelovige eigenlijk ook wel wist dat Annemies huwelijk als de norm gezien moet worden, en zijn of haar eigen huwelijk als de afwijking. Telkens weer zagen we hoe ‘de Ander’ wordt neergezet als iets abnormaals.

Door Annemies sterk aanwezige waardeoordelen ontstaat er in de serie een wij versus zij – soms zelfs letterlijk. In de aflevering over de ashram op Bali hebben we mogen zien hoe Annemie een woordenwisseling heeft over de interpretatie van ziek zijn, waarbij Annemies conclusie was dat de opvattingen van de ander slechts een geloof waren. De manier waarop Annemie zelf het concept ziek zijn ziet, is daarentegen compleet normaal – geen geloof, maar de wáárheid. Maar ook konden we in de serie zien dat Annemie met haar informanten ruzie kreeg over of iets wel of niet

uitgezonden mocht worden: allereerst bij de bekeerlingendag van al-Minara, en ten tweede bij de ashram van Ratu Bagus. Beide keren drukte Annemie haar zin door, door niet alleen een aantal scènes uit te zenden waar de informanten problemen mee hadden, maar bovendien het gesprek uit te zenden waarin de informanten aan geven waarom iets beter niet uitgezonden kan worden. Hoewel Annemie graag over wil komen als een goede onderzoeksjournaliste, heeft ze hiermee een van de belangrijkste regels binnen de journalistiek geschaad. Zo ga je niet om met je informanten.

Naast de vele manieren waarop Annemie de gebruiken, visies en levenswijzen van de gelovigen in de serie expliciet veroordeelde, hebben we ook haar lichaamshoudingen kunnen zien. Door middel van non-verbale communicatie is vaak duidelijk te zien wat iemands onuitgesproken opvattingen zijn. Gezichtsuitdrukkingen, handgebaren, de toon waarop iets gezegd wordt, het geeft allemaal een context waarbinnen het uitgesprokene geïnterpreteerd moet worden. In deze serie zagen we dat Annemie, hoewel ze soms neutrale woorden gebruikte, relatief veel van haar mening verraadde door haar lichaamshouding en gezichtsuitdrukkingen. De opgetrokken wenkbrauwen, haar verbazing, spot en lach, maar ook haar in slaap vallen tijdens religieuze diensten, communiceren een bepaalde opvatting aan de kijker. De weinig flatteuze foto’s die zijn uitgekozen om dit boek te illustreren, laten zien hoe duidelijk gezichtsuitdrukkingen een bepaalde boodschap uit kunnen drukken. Annemies non-verbale communicatie versterkt de boodschap dat we als kijker de gelovigen als iets heel vreemds zouden moeten zien.

Uit bovenstaande blijkt eveneens uit dat Annemie niet zo’n goede onderzoekster is als algemeen wordt aangenomen. Een van de eerste dingen die je leert als interviewer, is dat je open vragen moet stellen. Gesloten vragen, zoals ‘Vind je dit stom?’, leggen al woorden in de mond van de persoon wiens eigen opvattingen je juist zo graag zou willen

weergeven. Maar Annemie stelde keer op keer gesloten vragen. Zo vroeg ze aan de ouders wiens dochter zich heeft bekeerd tot de islam: ‘Zijn jullie daar ooit boos over geweest?’ in plaats van ‘Wat vinden jullie daar van?’, daarmee de boodschap overbrengend aan de kijker dat je wel boos zou moeten zijn als je dochter zich bekeert tot de islam. Hetzelfde deed ze overigens naar de dochter zelf toe, door de gesloten vraag te stellen: ‘Maar zij, en ik ook, zijn ongelovige mensen voor jullie. Hebt ge het daar dan niet moeilijk mee?’ Hier stelt ze eveneens dat de bekeerde dochter wel problemen zou moeten hebben met haar ‘ongelovige’ ouders, zonder dat het meisje zelf daar met één woord over rept. De opvattingen die hier naar voren komen, zijn vaak enkel die van Annemie, en niet van de mensen die zij in beeld heeft gebracht.

De serie In Godsnaam draait om het laten zien hoe mensen anders zijn, anders dan Annemie, anders dan de kijker thuis. Dit anders zijn is bovendien volledig terug gebracht tot de (radicale) religie. Iemands religie, vaak overlappend met iemands ‘cultuur’, is tegenwoordig alleszeggend voor wie iemand is en waarom hij of zij bepaalde dingen doet. Maar door enkel op deze twee aspecten te focussen, blijven de echte tegenstellingen verborgen. Iemands economische positie, iemands sociale achtergrond, het onderwerp macht – al deze aspecten lijken er steeds minder toe te doen.

Met de serie In Godsnaam draagt Annemie bij aan deze versimpeling van de realiteit. In de manier waarop zij de verschillende mensen heeft neergezet, heeft ze hen gereduceerd tot wezens die enkel voortgedreven worden door hun religie. Als het voorbeeld voorbij komt van een jongeman uit Algerije die problemen heeft met zijn verblijfsvergunning, dan wordt hij gereduceerd tot moslim – niets meer en niets minder. Annemie waagt het zelfs om Ali te veroordelen volgens haar definitie van deze reductie, door te stellen: ‘Maar Ali had wel valse papieren. En dan denk ik wel, dat is toch liegen, dat is ook tegen islam.’ Niet alleen zien we dat Ali hier neergezet wordt als enkel moslim – zijn socio-economische

positie blijft volledig buiten beschouwing – Annemie durft hem zelfs op zijn geloof aan te spreken, door te stellen dat zij toch wel beter weet wat wel en niet mag binnen de islam. Maar ook in de aflevering over ‘het jodendom’ zagen we het kristalhelder gebeuren: als voorbeeld voor het jodendom heeft Annemie gelovigen gekozen die wonen in een illegale nederzetting en enkel het extreemrechtse zionistische discours herkauwen. De aflevering gaat hierdoor voor een groot deel over de conflicten in Israël-Palestina – een typisch voorbeeld van koloniale bezetting, dat in de serie wordt herverpakt als een klassiek religieus conflict.

In Godsnaam was zeker niet vernieuwend, maar juist een reproductie van het heersende discours, waarbij cultuur en religie de motor van de wereld lijken te zijn. Binnen dit verhaal wordt keer op keer ‘het Westen’ tegenover ‘het (Midden) Oosten’ geplaatst, waarbij het ‘wij’ als normaal gezien wordt, en het ‘zij’ als abnormaal en vreemd. Als zij bijvoorbeeld kijkt naar het boeddhisme, dan vraagt ze zich af wat de Tibetanen er van vinden dat ‘wij’ ons bekeren naar ‘hun’ cultuur. Als Annemie echter kijkt naar de islam, dan maakt ze zich zorgen over de islam in Vlaanderen, en de vele bekeringen van Vlaamse vrouwen in ‘onze’ samenleving.

De tegenstelling tussen deze ‘wij’ en ‘zij’ is zelfs al meegenomen in de manier waarop de serie is opgebouwd. Zoals gezegd heeft Annemie voor elke aflevering bekeerlingen uitgekozen, een type gelovige waarvan bekend is dat ze vaak verder gaan in hun godsdienstbeleving dan gelovigen die binnen een bepaalde godsdienst zijn opgegroeid. Dit doet ze bij al haar voorbeelden – behalve bij het christendom. Bij die afleveringen konden we kijken naar oude vrouwen, die hun hele leven lang zijn opgegroeid met de leefregels van deze godsdienst. Bovendien heeft Annemie ervoor gekozen om het christendom enkel dicht bij huis te laten zien. Had ze, in lijn met de andere afleveringen, er bijvoorbeeld voor gekozen om een aflevering te maken over christelijke bekeerlingen in een lokaal kerkje in Afrika, of juist in een grote pinkstergemeente in Amerika,

dan was de ‘wij’ voor de kijker wellicht een stuk minder vertrouwd overgekomen. Maar bovenal heeft ze ervoor gekozen om de katholieke nonnen niet één, maar twee volle afleveringen aan het woord te laten. Hierdoor hebben ze in vergelijking met andere groepen dubbel zoveel tijd gekregen om zichzelf te presenteren. Deze drie verschillen zijn geen kwestie van toeval, maar het gevolg van bewuste keuzes bij het maken van deze documentaireserie.

Door middel van oneliners, stereotypen en generalisaties presenteert Annemie in de serie In Godsnaam een zeer vertekend beeld van acht verschillende geloofsovertuigingen, en daarmee zogenaamd van hun miljoenen aanhangers. In Godsnaam is hiermee geen voorbeeld van goede, interculturele televisie, en allesbehalve vernieuwend. Integendeel, het is een handleiding voor de vele fouten die je als onderzoeker en journalist kunt maken.